

اور مو کیتابخاناسی

کمیوجیه نین قارداشی اولموش اولسایدی، بئله بیر حال اصلاً باش وئرمزدی و او ماد اولکهمینه پناه آپارمازدی.

احمد شاملونون بئله بیر فیکری ماد میللتینین میلی مبارزه سینین اوستونون آچیلما سینا مانع اولماقدان، فارس شووونیزمینین ده بیرمانینا سو توکمکدن علاوه، همده هخامنیش شاهلاری، حاکم دایره لری و اعیان - اشرافلارینین، اوزونون دئدیگی کیمی، جبارلارینا براثت قازاندیرماق و اونلاری پاکا چیخارتماقدیر، چونکی اگر او شخص گئومات دئیل، بردیا اولموش اولسایدی، دئمک، هخامنیش سارایی و حاکم دایره لری محیطینین تربیت ائتدیگی بیر شخص اوزونون، تربیت اولدوغو محیطین علیهینه اولموشدورکی، بیزجه اولاسی دئیلدیر. آیا بردیا بویوب بویا - باشا چاتدیغی اجتماعی - اقتصادی و سیاسی محیطین علیهینه می گتمیش؟ شاهلیق عایله سیندن اولان، سارایدا ناز - نعمت ایچینده آغا کیمی بویوب بیر پارس اوز میلی منافعینین علیهینه می گتمیش، بالتانی اوز قیچینا می وورموشدور؟

یوخاریدا داریوشون کتیه سیندن گؤستردیگیمیز نمونه هخامنیش توپلوموندا دهرین بحرانی گؤستریر. حقیقتی گؤرن تاریخچیلرین بیری تامامیله حقلی اولراق یازمیشدیر:

«بو جریاندا ایش، ثروت و اتاقلارین مصادره سی، عبادتگاهلارین یاندیریلما سی، وئرگیلرین لغو اولما سی و «بیاری» لیغین (کؤله کیمی ایش) لغو اولونما سینا چکدی (و بوتون بونلار آزی) هخامنیش توپلوموندا اجتماعی - اقتصادی علاقه لرده بحرانی اولدوغونون نشانه سیدیر»^۱.

۱۰ - گئومات پارس دیاریندا اولان بیر سیرا عبادتگاهلاری یاندیریب محو ائتدی. اگر احمد شاملونون دئدیگی کیمی، بو شخص گئومات یوخ، کوروشون اوغلو بردیا اولموش اولسایدی، اوز میلی عبادتگاهلارینی اصلاً آرادان آپارمازدی. نه اوچون گئومات بو ایشی گوردو؟ اونا گؤره کی، گئومات موغایدی، ماد اهلیندنایدی، اوزوده سپیتامه طرفداری اولان زردوشت دینی نین موغوایدی. او اوز رهبری اولموش سپیتامه کیمی، یالنیز مرکزشمیش و دؤولتی دین اولموش، سپیتامه نین رهبرلیگی آلتینداکی زردوشت دینینه اینانیر و آستیپاک زامانیندا اولدوغو کیمی، قالان زردوشت دینلرینی، محلی کاهینلرین رهبرلیگی آلتیندا اولان، او جمله دن پارس امیر - کاهینلرین رهبرلیگی آلتیندا اولموش عبادتگاهلار و اونلارین رهبرلری ایله مخالفایدی و بونا گؤره ده حاکمیتده اولدوقدا پارسلارین بیر سیرا عبادتگاهلارینی اودلایب محو ائتدی.

بونلارین هامیسی بیر طرفده دورسون، داریوش بیستونداکی داش قازماسیندا نه تکجه گئوماتی موغ گؤستریمیش، بلکه اونون شکیلینی ده اورادا قازدیرمیشدیر و شبهه سیز، داریوش گئوماتین کیم اولدوغونو و نه اوچون بو ایشه ال آتدیغینی، اونون هدف و مقصدلرینی چوخ یاخشی بیلردی و بردیا پارس اولسایدی، اونو ماد گؤسترمزایدی.

پارس ایشی

حرمتلی احمد شاملونون گئوماتین ماد موغو اولوب اولماماسی بارهده کی فیکری نظره آلینمازسا، قالان فیکرلری دقته لایقدیر. هر بیر افسانه معین حیات حقیقتلریندن سو ایچمیشدیر. پارس خالق افسانه لرینده پیشدادیلر سولاله سینین (کیومرث، هوشنگ، طهمورث، جمشید، ضحاک (بیگانه)، فریدون، منوچهر، نوزر، طهماسب، گرشاسب) شاهلاریندان ایلک اوچونون نه دؤورلر و نه شرایطده میدانا گلمه سی بارهده بیر سؤز دئییه بیلمه ریک، لاکین اوندان سونراکی شاهلار، یعنی جمشید، ضحاک و فریدون افسانه وی پیشدادی سولاله سی شاهلارینا، مؤوجود اولدوغو شکیلده، آرتیریلما سینین کمبوجیه دؤورو و گئومات حادثه سی ایله علاقه دار اولماسی، بو تاریخی حادثه لرده سو ایچیب غیدالاناراق یارانماسی فیکریله راضیلاشماق اولار. خصوصیه بو سولاله داخلینده ضحاکین بیگانه، غیر - پارس اولماسی، اؤزوده حاکمیتی پارسلارین الیندن آلدیغی اوچون او شکیلده ظالم، چیگنینده ایلان اولان و سایره کیمی تصویر اولونماسی شاملونون فیکریله راضیلاشماغا اساس یارادیر. بوندان علاوه آشاغیداکی تاریخی حقیقتلرینده بو افسانه یه تمل یاراتماسی دقته لایقدیر.

۱ - گئوماتدان قاباقکی هخامنیش شاهلاری دؤورونده، یعنی کمبوجیه و کوروش زامانیندا، ماد شاهلاری دؤورونون عکسینه اولاراق، توپلومدا ظالم صینیفلر، استعمار ائدن و استعمار اولونان طبقه لر اولموش، خصوصیه پارس شاهلاری، سارای اهالیسی، اعیان - اشرافلاری پارس اولمایان خالقلارین اهالیسینین چوخلو ملکلی، مال - ثروتلرینی ییه لشمیش، اونلاری یاریم کؤله حالینا سالمیش، بیاری ایشله دیب، گنجلرینی توپ اتی کیمی زورلا جبهه لره آپارمیش، غیر - پارس خالقلارین گئیش خالق کوتله لرینه هئچ بیر میلی و اینسانی حق قایل اولمامیشلار. ماددار دؤورونده توپلومدا بو اجتماعی - اقتصادی و سیاسی ظلم و اجحاف یوخایدی و غیر - پارس، شبهه سیز مادداردان اولان گئومات هخامنیشلرین بو اجتماعی ظلملرینی آرادان آپارمیش و جامعه ده، ماد دؤورونده اولدوغو کیمی، عادلانه وضعیت یاراتمیش ایدی.

محض بونا گؤره پارس حاکم دایره لری، اعیان - اشرافلاری طرفیندن قوراشدیریلیمیش جمشید و ضحاک صورتلری افسانه ده تام عکسینه صورتلر شکیلینده - جمشید (کمبوجیه) عادل و ضحاک (گئومات) ظالم گؤسته ریلیمیشدیر.

۲ - گئوماتدان سونرا یئنه ده آیری پارس نسلیندن اولان داریوش ایش باشینا گلیر و کوروش و کمبوجیه نین یاراتدیغی اجتماعی طبقه لری و وضعیتی یئنیدن برقرار ائدیر و کتیبه سینده یازدیردیغی کیمی، جمعیتده هر زادی اوللر اولدوغو شکیله قایتاریر، یعنی ظلمو، اجحافی، عدالت سیزلیگی یئنیدن برقرار ائدیر. افسانه ده فریدون، پارس حاکم طبقه لری و اعیان - اشرافلارین ایسته گی شکیلده عادل و عدالتی یئنیدن برقرار ائدن شاهدیر، یعنی تاریخی واقعیتین تام عکسینه اولان شاه کیمی گؤسته ریلیر.

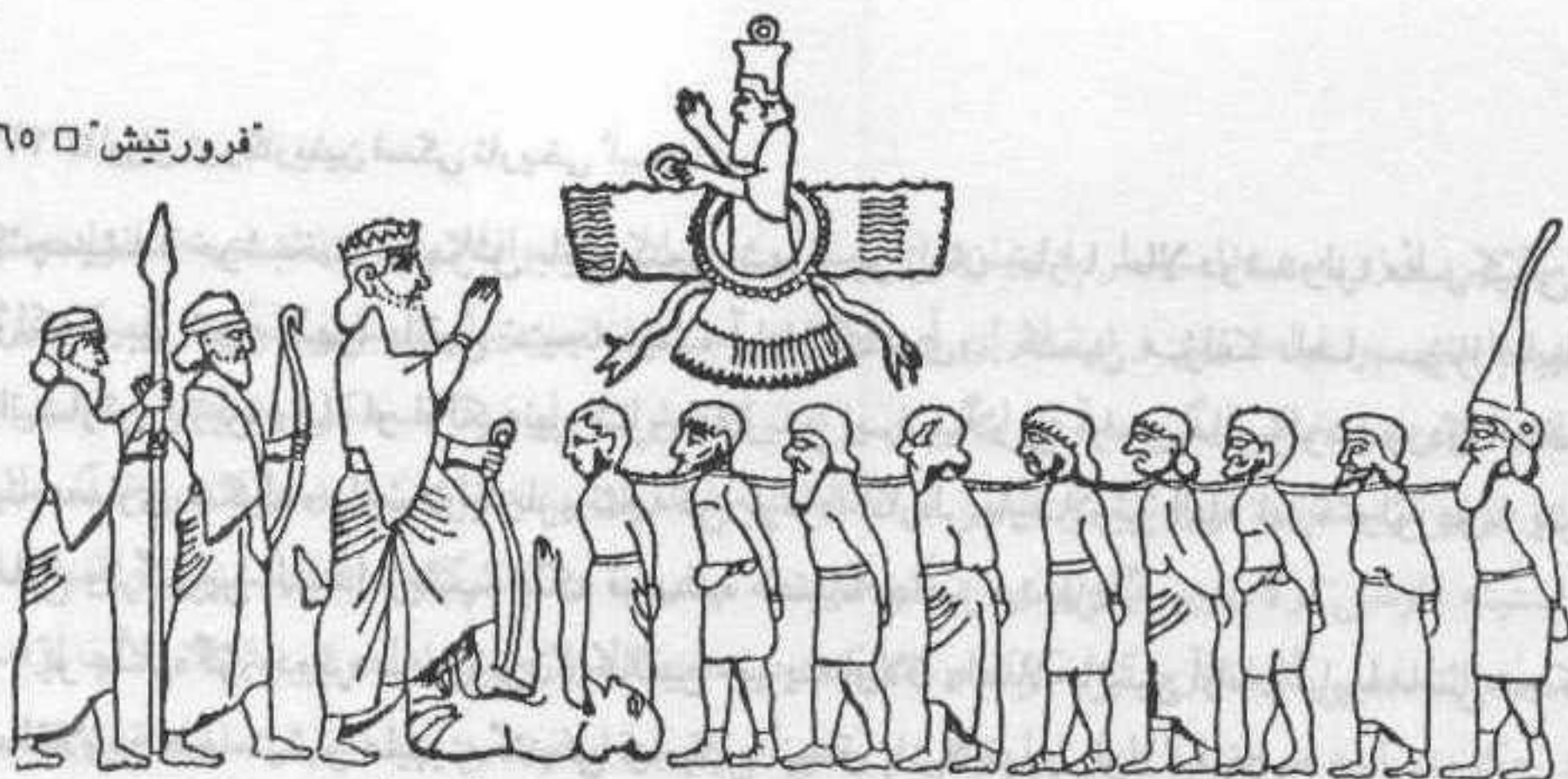
۳ - افسانه ده خالق داخلیندن اولان ده میرچی "کاوه" خالق تحریک ائدیپ باشینا ییغراق،

ضحاکین علیهینه قالخیر، اونو ییخیب، بیر خالق نماینده سینی دئییل، فریدونو، اسکی ظالم و میللی ظلم ائدن شاهلار نسلیندن اولان بیر شخصی ایش باشینا گتیریر و کهنه حامام اولور، کهنه تاس، ضحاکین یاراتدیغی بوتون یاخشئی ایشلر، آپاردیغی اجتماعی - اقتصادی - میللی و سیاسی اصلاحات، برقرار ائتدیگی عدالت و برابریک آرادان آپاریلیر. خالقین تۆکدویو قان هئچ بیر نتیجه وئرمه ییر. کاوه نین یارانماسی و خالقین آیاغا قالخماسیندا، شبهه سیز، حاکمیتدن قوولموش، اللری یاغدان و مفتخورلوقدان، ناز - نعمتدن اوزاقلاشراق، فلاکت حالینا دوشموش اسکی اعیان - اشرافلارین دا مخفی و گیزلی شکیلده آز رولو اولمامیشدیر.

ساده و عاوام خالقین گوجو، انرژی و قدرتیندن استفاده ائدن اعیان - اشرافلار، کهنه حاکم دایره لر خالقین بو قهرمانلیغیندان یالنیز کاوه نین بیر قورو گۆن بایراغینی ساخلاییر، خالق ایسه، اوللر اولدوغو کیمی، آغیر وضعیتده حیات سورور، میللتلر میللی حقیریندن محروم اولاراق قالیر، ظلم، اجحاف، عدالت سیزلیک، بیاری، آغیر مستقیم وئریلر، گنجلرین زورلا عسگر اولوب قانلارینی آخیداراق حاکم و "یوکسک" میللتین اعیان - اشرافلارینا مال - دؤولت، تورپاق، شهرت و آد قازانمالاری، اوللر اولدوغو کیمی، اؤز حالیندا قالیر. گۆره سن چاغداش دونیامیزدادا بو وضعیت تکرار اولورمو؟

بلی! آقای احمد شاملونون بو فیکیرله راضیلاشماق اولارکی، فارس افسانه لرینده یارانیب، پارس اعیان - اشرافلاری و حاکم دایره لری طرفیندن قوراشدیریلیمیش جمشید - ضحاک - فریدون صورتلری کمبوجیه - گنومات - داریوش دؤورو حادثه لریندن سو ایچیب، غیدالاناراق یارانمیشدیر دئمک، معین درجه ده حقیقته اویغوندور. لاکین اونلارین تاریخی واقعیتلرینی افسانه ده اولدوغونون عکسینه باشا دوشمک لازمدیر.

داریوش بردیانی اولدوروب، قیامی و ماد خالقین میللی آزادلیق حرکتینی بوغماقلا کفایتلنمه میش و اونو اؤز دوشوندوگو کیمی کتیه لری و لؤوچه لرینده یازدیریب، قازدیرمیشدیر. داریوش بردیه نی اؤز وطنی مرکزی ماد و ماد خالق داخیلینده اولدورموش، اونون شکیلینی ده مرکزی ماد اراضیسینین بیر قسمتی اولموش کرمانشاهدا، "بیستون = بغستان = بهستان" دا داشدا قازدیرمیشدیر. بورادا داریوش اهورا مزدانی مقدس حساب ائتمک علامتی اولاراق، ساغ الینی قالدیرمیش و سول آیاغینی آرخاصی اوسته یاتیب الینده سلاح توتان موغ بردیانی سینه سینه قویموشدور.^۱ بئله بیر لؤوچه ایله داریوش اولا گؤستریمک ایسته میشدیرکی، بردیانی هم اونون وطنی اولان مرکزی ماد اراضیسینده اولدورموش، همده سلاحلا نیب عصیان قالدیردیغی حالدا اونو مغلوب ائدیپ آرادان آپارمیشدیر، تا ماد خالقینی همیشه لیک قورخودوب، گؤزونون قوردونو آلسین کی، پارسلارا قارشی قیام ائدیپ، آیاغا قالخماغا و استقلال و آزادلیق طلب ائتمه گه جسارت

[ش - ١٣٨] بیستون ناخیشلاریندان، قنوماتا داریوشون آیاغی آلتیندا.

فرورتیش - Fravarliš ین قیامی

پارسلارین ایش باشینا گلدیگی ایلدن (م.ق. ۵۵۰) داریوشون شاه اولماسینا قدرکی ۲۸ ایل سوره سینده هخامنیشلره تابع اولان خالقلار، او جمله دن مادلارین اقتصادی - اجتماعی و سیاسی دورومو اولدوقجا آغیر بیر حالا دوشموشدو. بو ایللرده کوروش و کمبوجیه نین آردی کسيلمز محاربه لری داوام ائتدی، هخامنیشلر و پارس اعیان اشرافلارینین طنطنه لی، عیش - عشرتلی افسانه وی حیاتلاری گونو - گوندن گئنیشلندی. بونون دا نتیجه سینده محکوم خالقلار اوئرگیلر تحمیل اولدو و گنجلیری جبهه لره گونده ریلدی. یئددی پارس خانواده سینین اعیان - اشرافلاری زحمتکش خالقین حسابینا وارلانیب دربارلار، سارایلار و افسانه وی یاشاییش دوزلتدیله. تعیین اولونموش اداره رئیسلی و ساتراپلار ساده کندلیله و خالقین حسابینا طنطنه لی حیات قوروب زورلا جاوانلاری اوردویا گوندردیلر. پارسلارین حاکم دایره لری، هخامنیش شاهلاری مختلف خالقلار، میللتلر و اولکه لری اوز اسارتلری آلتینا گتیرمک اوچون بویوک اوردولار یاراتدیله. بو اوردولارین باشچیلاری، قوماندانلاری و مسئوللاری فارس لاردان تعیین اولونوردوسا، عسگرلری، اساس دویوشچولری، اتی و قانی محروم تابع میللتلرین گنجلریندن، اوزوده زورلا یارانیردی. نتیجه کی ام.دیاکونوف یازمیشدیر: اوست - اوسته پارسلار، بیلدیگیمیز کیمی، اوز اوردولارینی، داها چوخ، تابع خالقلاردان توپلاردیلر.^۱ دؤولت باشچیلاری و اعیان - اشرافلار محاربه لرده اسیر اولموشلاری و محکوم خالقلاری زورلا آغیر ایشلرده ایشله دیردیله. بو و بو کیمی ظلملر هخامنیش ایمپراتورلوغونون محکوم میللتلرینی ائله آغیر اقتصادی - روحی وضعیته سالمیشدی کی، بردیانی اولدورمک و اونون اصلاحاتینا سون قویماق و عصیانچیلارا دیوان توتماقلا اونلار ساکیته شیب کؤله لیک حیاتیله راضیلاشا بیلمزدیله، نتیجه دئیرلر پیچاق سوموگه دایانمیشدی. فرانسالی تاریخچی ر.قیرشمن بو باره ده یازمیشدیر:

«شاهنشاهی اولکه سینده ایشلرین اداره سی مغلوب میللتلرین چیگنینه آغیرلیق ائدی و

کچمیشده خوشبخت اولموش بابیل کیمی شهرلر بو زامان خارابا حالا دوشدولر، مصر کیمی بیر اولکهدده بیر نچه شهر، یانقین نتیجه سینده آرادان گئتدی.^۱ همین مؤلف داها سونرا بابیلدن دانیشارکن یازیر: «شاه او اولکهنین تورپاقلارینی ایرانلیلارین آراسیندا بؤلوشدوردو. قاضیلر اینحصاری شکیلده پارسلارایدیلر، نچه کی بوتون ادارهلر پارسلاارین الیه اداره اولوردو... یئرلی اهالی وئرگیلرین آلتیندا ازلیب ایلک فرصته عصیانا حاضر ایدیلر».^۲

بو علتله گۆرهده بردیا و اونون، خالقین خیرینه اولان، اصلاحاتینین آرادان آپاریلماسی محکوم خالقلارین هخامنیشلر علیهینه گئیش قیامینین آنجاق باشلانقیجی اولاییلردی.

داریوش بردیانی اولدوروب پارس - ماد حکومتینی الینه آلان کیمی، "ایلام" و "بابیل"ده باش وئرن قیاملارین خبرینی ائشیتدی. ایلامدا "آشین" آدلی شخص اوزونو شاه اعلان ائدیپ ایلامی مستقل ائتدی و بابیلده "نی دین تو - بئل" اوزونو "نابونید"ین اوغلو آدلاندير اراق، قیام ائدیپ استقلال بایراغی قالدیری و هخامنیشلر ایمپئراتورلوغوندا آیریلدی.

بو زامانلار هخامنیش ایمپئراتورلوغونون اوزاق ولایتلری، مستقل اولاراق، ایلگیلرینی مرکزدن کسمه یه باشلادیلار. بوتون بونلارلا برابر، محکوم میللتلرین، هخامنیشلر علیهینه عمومی قیامی هله باشلانمیشدی. بو عمومی میللی قیام میلاددان ۵۲۲ ایل اول، نووامبرین سونلاری و دئسامبرین اوللرینده، یعنی داریوش بابیل علیهینه دؤیوشه مشغول اولان زامان، بردیا قیامینین بو غولماسیندان تقریباً ایکی آی سونرا باشلاندى. بو شعورلو و اولچولموش قیاملار پارس ایمپئراتورلوغونون بیرینجیسی و ان اونملیسی ماد تورپاقلاریندا باش وئردی. قیامین رهبری "فرورتیش" و یا "فراورت" آدلی بیر مادایدی. فرورتیش اوزو "کیاکسار"ین خانواده سیندن ایدی و اوزونو ایکینجی "خیشتری" آدلاندير ایدی. ماد - پارت و هئرانکه (بوگونکو گرگان و عشق آباد یئرلری) خالقلاری دا فرورتیشین قیامینا قوشولوب اونو دستکله دیلر. بو زامان فرورتیشین قیامیله عینی زاماندا ارمنیلرین ده عصیانی اولموشدور.

ایکینجی اهمیتلی قیام پارس ولایتینده باش وئرمیشدی. بو قیامین رهبری، پارسلاردان اولان "وهیزداتا - Vahyzdata" آدلی بیر شخص ایدی کی، بردیا کیمی اوزونو کوروشون اوغلو آدلاندير ایدی. پارس ایالتینین ساتراپی "ویوانا" وهیزداتانین طرفدارلاری علیهینه دؤیوشدو و دؤیوش دئسامبر آییندان فئورال آیینا قدر سوردو [م.ق. ۵۲۱] و فئورال آییندا وهیزداتانین بیر سرداری توتولدو، لاکین وهیزداتا پارسدا ژوئییه آیینا قدر مقاومت ائتدی.

بو ایکی قیامین هر ایکی سینین آماجی داریوش طرفیندن اولدورلموش بردیانیانین ائتمک ایسته دیگی اصلاحاتین احیاسی و اونلارین اجراسی ایدی. هر ایکی قیام گئیش خالق کوتله لرینه

۱ - ر. قیرشمن، ص ۲۱۸.

۲ - یئنه ده اورادا، ص ۲۱۹.

اساسلانیر، اؤزوده هخامنیشلر، داریوش و پارس اعیان - اشرافلاری و یئددی خانوادهسی علییه ایدی. بو قیاملارین و اونلارین آماجلاری بیر داهایا بردیانی بؤیوکلوگو و فیکیری و اصلاحاتلارینین خلقی لیگی، مترقی لیگی و بوتون ایمپراتورلوغون محکوم خلقلرین خیرینه اولدوغونو گؤسته ریر. فرورتیشین قیامی اولامامیله ضد پارس، هخامنیشلر و اونلارین ضد میلی سیاستینه قارشى اولان بیر قیام ایدی، دیگر طرفدن "پارت" و "هترکانه" اهالیسینین او قیامدان حمایت ائتمه سی گؤسته ریر کی، کؤک و ائتنیک جهتن مادلارلا عینی اولموش پارتلار لاپ اولدن ماد حکومتی ایله موافق، ال بیر اولموش و حتی اونلارین اراضیسی ماد ایمپراتورلوغونون بیر حیصه سی اولموشدور. فرورتیشین ضد پارس اولماسی و اونون پارت و هترکانه اهالیسی طرفیندن حمایت اولوب دستکلنمه سینی مختلف تاریخچیلر تأیید ائتمیشلر. اونلاردان بیری اولان ا.م. دیاکونوف بئله یازمیشدیر: «پارت و هترکانه ایله مادیین یاخینلیغی بورادان آیدین دیر کی، اؤزونو کییاکسارین (هوخستره) خلفی آدلان دیران فرورتیشین ضد پارس عصیانی در حال، نه تکجه ماددا یاییلدی، بلکه پارت و هترکانایادا سرایت ائتدی».^۱

هخامنیشلرین ظلمو علییه گؤسته ریلن بو عصیانلار مختلف رسمی تاریخی قاینقلاردا قیده آلینمیشدیر. شبهه سیز ایمپراتورلوغون باشقا یئرلرینده ده و خصوصیه اوزاق منطقه لرینده و محروم میللتلرین اراضیسینده باشقا قیاملار، شورشلر و محلی بؤیوک ناراضیلیقلاردا اولموشدور کی، نه ایسه تاریخده عکس اولونما میشدیر.

بردیادان سونرا اونون اصلاحاتینی یئنی دن برپا ائتمک اوچون آلاولانمیش گؤستر دیگیمیز قیاملارین هامیسی داریوش طرفیندن گؤرونمه میش سفاکلیقلا قاندا بوغولدو. مثلاً داریوش بابیل قیامینی یاتیرداندان سونرا، او قیامین رهبرلری، باشچیلاری و اشتراکچیلاریندان اوچ مین نفرینی دارا آسدی.

بو قیاملارلا عینی زاماندا "باختر" ده (بوگونکو تورکمنستان) مرو ولایتینده "فرادا" آدلی شخصین رهبرلیگی آلتیندا بؤیوک بیر قیام باشلانمیشدی. باخترین داریوش طرفیندن تعیین اولمونموش ساتراپی پارس "دادرشیش" فرادایا قارشى دؤیوشن دؤولت اوردولارینی شخصاً رهبرلیک ائتیردی. عصیان م.ق. ۵۲۱ - ۵۲۲ - نجی ایلده قاندا بوغولدو. بیستون کتیبه لرینین یازیلارینا گؤره بو محاربه لرده ۵۵۰۰۰ نفر آدام اولموشدور.^۲ عصیان قاندا بوغولاندان سونرا پارس اوردولاری "فرادا"نی توتماغا موفق اولامامیله دیلر.

بو زامانلار ایلام و غربی پارس تورپاقلاریندا ایکینجی بیر قیامدا باش وئرمیشدیر. بو قیام "مرتیه" آدلی شخص طرفیندن رهبرلیک اولوردو کی، اؤزنو ایلام شاهى "هومپانیکاش اوممانیش"

۱ - ماد تاریخی، ص ۵۷۸.

۲ - ماد تاریخی، ص ۶۱۹.

آدلاندیریردی. بو قیامدا سرعتله محلی قوه لر طرفیندن یاتیریلدی.^۱ بیستون کتیبه لرینه اساساً بو زامانلار، یعنی داریوشون حاکمیتی اله آلماسی ایلرینده بیر سیرا باشقا یئرلردهده عصیانلار اولموشدور. بو عصیانلاردان بیرى ارمنیستان قیامی اولموشدور کی، داریوش شاه اولمادان اوللر باشلانمیش ایدی. هابثله بو زامانلار سوریه اهالیسی، مصرلیلر و "ساکا"لار (ایشغوزلار) دام.ق. ۵۲۲ - نجی ایلده عصیانا قالمیش ایدیلر. بو قیاملاردان ارمنیلرین و سوریه لیلرین قیاملاری بیرى - بیرله علاقه دارامیش، مصرله ساکالارین قیامینین هدفی هخامنیش ایمپراتورلوغوندان آیریلیب مستقل اولماق ایدی.^۲

شبهه سیز بورادا "ساکا"لاردان مقصد هامان بو گونکو شمالی آذربایجاندا یاشامیش "ایشغوزلار" = ساکالار = ماساژتتلر اولموشلار. فیکیریمیزجه بیستون کتیبه سینین "ساکالارلا ایلگیلی اولان بو قسمتی شیشیرمه و مبالغه دیر و هخامنیش شاهلاری اوزلری و ایشلرینی شیشیرتمک اوچون ساکالارین دا آدینی اورایا داخل ائتمیشلر کی، گویا اونلاردا هخامنیش ایمپراتورلوغونا تابع ایمیشلر و قیام ائده رک، مستقل اولماق ایسته میشلر. اونا گوره کتیبه نین بو سوزلری مبالغه لیدیر کی، کئچمیش بحثلرده گؤستریدیگیمیز کیمی، ساکالار و یا هامان ماساژتتلر آرازین شمالیندا کوروشو دؤیوشده اولدوردو کدن سونرا، یاریم مستقل حالدا یاشامیش، نه هخامنیشلرین ایشلرینه قاریشمیش، نه ده هخامنیشلر اونلارین داخلی ایشلرینه مداخله ائتمیشلر، ائله جه ده گؤستریمیشیک کی، (ماساژتتلرین ساکارین) بو وضعیتى اسکندر زامانینا قدر داوام ائتمیشدیر. دئمک، اگر بورادا "ساکا"لاردان مقصد او زامان شمالی آذربایجاندا یاشامیش ساکالار اولموش اولسا، بیستون کتیبه سینین یازیسی شیشیرمه و اساس سیزدیر، چونکی او زامانلار بو گونکو شمالی آذربایجاندا یاشامیش ساکالار (ماساژتتلر) هخامنیشلره تابع اولمامیش و بیر نؤوع یاریم مستقل ایدیلر و مستقل اولماغا احتیاجلاری یوخ ایدی.

م.ق. ۵۲۲ - نجی ایل دئسامبر آییندا داریوش بابیل قیامینی یاتیرماقلا مشغول ایدی. بو ایل داریوش اوز دوستو اولان "ویدارنه" آدلی سرکرده نی "فرورتیش" ین علیه نه گؤندردی. "ویدارنه" م.ق. ۵۲۱ - نجی ایلین ژانویه آیینین ۱۲ سینده فرورتیشین سرکرده لرینین بیرى ایله دؤیوشدو، لاکین دؤیوش نتیجه سیز اولدو و "ویدارنه" اجباری حالدا "کامپاندا" منطقه سینده (بو گونکو همدانین جنوبو و جنوبغربینده یئرلشمیش هامان بیت هامبان و ائلللی پی اراضیسی) داریوشو گؤزله مه لی اولدو. فرورتیشین رهبرلیگی آلتیندا باش وئرمیش بو ماد قیامی بو دؤورده هخامنیش ایمپراتورلوغوندا آلاولانمیش بوتون قیاملارین اهمیتلیسی و مرکزینده دایانانی ایدی و اونلارین چوخو ماد قیامینین گوجو، تأثیری و دؤولت اوردولارینی مشغول ائتمه سی نتیجه سینده داوام

۱ - ماد تاریخی، ص ۴۰۱.

۲ - ماد تاریخی، ص ۴۰۱.

اڭدیردی، نئجه کی، داریوشون ارمنی سرکرده سی "دادرشیش" ی ارمنیستان عسینانی علیهینه گؤندرمیش ایدی کی، او ارمنی خالق علیهینه دؤیوشن "واخومیسه" یه یاردیم ائتسین، واخومیسه و دادرشیش نئچه دفعه ارمنیلرله دؤیوشدولر سه ده، ماد عسینانی یاتیریلانا قدر، ارمنیلرین قیامینی یاتیرا بیلمه دیلر.

بو زامانلار ماد تورپاقلاری ایکی طرفدن هجومی معروض قالمیشدی و فرورتیش ایکی جبهه ده دؤیوشمک مجبوریتینده ایدی. جنوب طرفینده فرورتیش "ویدارنه" ایله دؤیوشور، شمالشرق طرفده ایسه داریوشون آتاسی "ویشتاسب" ین اوردولاریله. بو زامانلار "ویشتاسب"، "پارت" ولایتینین ساتراپی ایدی، پارتلارین یاشادیغی یئرلر ایسه ماد اراضیسینین شمالشرقی، بوگونکو گرگان منطقه سی اولموشدور. باخمایارق کی، پارتلار فرورتیشی حمایت ائدیپ اونا قوشولموشدولار، ویشتاسب اوز مخالفلرینه غلبه چالاراق، م.ق. ۵۲۱ - نجی ایل مارس آییندا مادلارین علیهینه ده اوردو گؤنده ریب اونلارلا دؤیوشدو و اوزو پارت اراضیسینده قالدی. فرورتیش اوز خالق و وطنینی سئون بیر قهرمان کیمی آچیق و آشکار شکیلده دوغما ماد میللتینین استقلال و آزادلیغی اوغروندا دؤیوشوردو، چونکی مادلار دیل، کؤک، ائتیک و تاریخ جهتدن تامامیله پارسلاردان فرقله نیر و اونلارین حاکم دایره لری، سارای، اعیان - اشرافلار، اوردو باشچیلاری و تورپاق صاحبیلاری طرفیندن وحشی جه سینه استعمار اولاراق ازیلیر، تالانیب تحقیر اولوردو. بونا گؤره ده داریوش فرورتیشه طرفدار و صادق اولوب، اونو دستکله یین بوتون افراد و ساتراپلار، حتی بعضی واقع بین و مترقی پارسلارلدا محاربه ائدیردی. بو باره ده داریوشون کتیبه سینده اوخویوروق: «داریوش شاه دئییر: پرثوه (پارت) و "ورکانه - Varkana" (بوگونکو گرگان) مندن اوز دؤندردیلر و اوزلرینی "فرورتیش" ین طرفداری آدلاندیردیلا. آتام ویشتاسب "پارت" دالیدی. خالق اوندان اوز دؤندریلر و شورشه باشلادیلا. سونرا ویشتاسب اوزونه تابع اولان اوردوایله "پرثوه ده (پارتدا) یئرلشن "ویشپه اوزاتیش - Visp uzati" آدلانان شهره گئدیپ، پارتلارلا دؤیوشدو. آهورا مزدا اونا یاردیم ائتدی و آهورا مزدانین ایستگی ایله ویشتاسب او یاغی اوردونو برک سیندیردی. "ویخته" آییندان ۲۲ گون کئچمیش ایدی کی، بو دؤیوش باش وئردی»^۱. بابیل قیامینی قاندا بوغاندان سونرا، داریوش م.ق. ۵۲۱ - نجی ایلین مئی آیینین یئددی سینده بؤیوک و مجهز اوردوایله ماد اولکه سینه گئدیپ، اورادا "کوندورو - Kunduru" آدلی^۲ یئرده فرورتیشین اوردولاری ایله قارشیلانیدی. داریوش بابیلدن فرورتیشین علیهینه گلنده، یولدا پارسلار و هخامنیشلره وفادار قالمیش مادلاردان عبارت بیر اوردونو آیریپ "آرتاوئردیه" نین^۳ کوماندانلیغی

*

۱ - مشکور، محمد جواد، پارتها یا پهلویان قدیم، ص ۱۰۴.

۲ - بو بشر آدی بوگون باسمنج باخنیلیغیندا کی "کوندوری" و گونشیده کی "کوندور" کندلرینین آدلاریندا قالیر.

۳ - احتمال بو شخص آدی بوگونکو "تاریوئردی" آدینین اسکی شکلبیدیر.

آلتیندا "وهیزدانه" نین علییهنه گؤندریدی.

"کوندورو" دا فرورتیش ایله دؤیوشده فرورتیش مغلوب اولوب، ماد تورپاقلارینین شمالشرقییه، بو گونکو "ری" (تهران) طرفلرینه قاچدی. بو طرفلره گئتمکدن گؤرونور کی، ماد رهبری فرورتیش "پارتلار" و "هیرکانیلره" اومود باغلییردی. ژوئن آیینین ۱۲ و ۲۱ - نده، یعنی مادا گلدیگیندن آی یاریم سونرا، داریوش هله ماد عصیانینی یاتیرا بیللمه میشایدی، چونکی ارمنیستاندا دؤیوشن سرکرده لرینه یاردیم گؤندره بیللمه میشایدی. همین ایلین ژوئن آیینین سونلاریندا داریوش "ری" ه اوردو گؤندریدی تا فرورتیشی ایزله ییب توتسونلار. بو اوردولار ژوئنین سونلاریندا فرورتیشی توتوب داریوشون یانینا گؤندریدیلر.

مادلار طرفیندن خاطر جمع اولان داریوش بؤیوک بیر اوردونو آتاسی ویشتاسبین کؤمگییه گؤندریدی، چونکی پارت خالق فرورتیشی حمایت ائدیر و ویشتاسب ایله جدی مخالفت ائدیردیلر. ویشتاسب بو اوردولارین کؤمگیله م.ق. ۵۲۱ - نجی ایلین ژوئیه آیینین اون ایکسینده فرورتیشین سون طرفدارلارینی مغلوب ائدیپ، آرادان آپاردی، ائله بو زامانلار "وهیزدانه" نین پارسداکی عصیان دا "آرتاوئردی" واسطه سیله ازیلیدی. بئله لیکله ده هخامنیش ایمپئراتور لوغونون هر طرفینی بوروموش محروم خالق عصیانلاری قاندا بوغولدو.

دئمک، فرورتیش بر دییه دن داها چوخ، یئددی آیدان آرتیق، میشلیسز قهرمانلیقلا، پارسلارا قارشى ووروشوب، مادلارین آزادلیق و استقلاللی اوغروندا چالیشدی و دفعه لرله ماد اوردولاریندان قات - قات اوستون اولموش پارس اوردولاری ایله قارشىلاشیپ، اونلاری دایاندریب، مغلوب ائتمیشدیر. نهایت پارسلارین حد دیندن آرتیق چوخ، منظم و مجهز اوردولاری فرورتیشین مقاومتینی سیندیرمیشدیر.

آذربایجان و عموم دنیا تاریخینده فرورتیش اؤزونون جسارت، قهرمانلیق، نادر سرکرده لیک قابیلیتی، خالقینا اینام و محبتی، خالقینین آزادلیق و استقلالینا اولان عشق و اینامی ایله بؤیوک میلی قهرمانلار سیراسینا یوکسلمیش بیر شخصیت دیر. مرحوم فریدون ابراهیمی فرورتیشین قهرمانلیغی و مبارزه لری باره ده یازمیشدیر: "اونون (بردییه) یئرینه کیشلتریات (فرورتیش) آدلی ایکینجی بیر قهرمان میدیا میللتین آزادلیغی یولوندا ائتدیگی مبارزه لرین سرکرده لیگینی الینه آلدی. میدیا میللتی بو مبارزه لرده پارلاق موفقیّتلر اله گتیریب، اونا ادامه وئرمکده ایدی. داریوش ایسه "ویدارنه" آدلی بیر سرکرده نین باشچیلیغی ایله میدیا اوزه رینه بؤیوک بیر اوردو گؤندریدی. لاکین بو اوردو دا میدیا لیلاری استقلال یولوندا مبارزه آپارماقدان چکیندیره بیللمه دی.

داریوش قهرمان میدیا میللتین بو فداکار جاسینا مبارزه سینین نتیجه سینده اؤزونه آغیر ضربه ده یه جگینی دوشونوب، میدیا میللتینی مغلوب ائتمکدن اؤترو داها بؤیوک بیر اوردو گؤندریدی. قهرمان میدیا میللتی بؤیوک ووروشمالارا معروض قالیر. کشاتریات (فرورتیش) اسیر دوشور و

پارسلار طرفیندن وحشی لیکله اؤلدورولور. بئله لیکله ده میدیا میللتینین مبارزه باشچیلاری آمانسیرجاسینا آرادان گؤتورولور و بیزیم فداکار و قهرمان بابالاریمیز بیر داها پارسلارین اسارتی آلتیندا بؤیوک و شدتلی بیر ایشکنجه و عذابلار معروض قالیرلار.^۱

داریوش بیستون داکی کتیبه سینده فرورتیش ین سرنوشتی باره ده بئله یازمیشدیر: «فرورتیشی توتوب منیم یانیم گتیردیلر. من اونون بورنو، قولقلاری و دیلینی کسدیم و گؤزلرینی چیخارتدیم. اونو زنجیرلی حالدا منیم درباریمین قاپیسیندا ساخلادیلار، تا بوتون سلحشورلار (هخامنیشلرله مخالف اولان، آزاد روحلو شخصلره دئییلردی) اونو گؤردولر. سونرا فرمان وئردیم کی، اونو ائکباتانا (همدان) دا نیزه یه اوتورتدولار. او کیشیلری کی، اونون ایلک طرفدارلاری اولموشلار، ائکباتان قالاسینین داخلینده دارا آسیدردیم».^۲

بو وحشیانه رفتار و داورانیش هخامنیشلر طرفیندن، استقلال ایسته یین میللتلر، خالقلار و شخصلر باره سینده عادی بیر ایش ایدی، حتی هخامنیش شاهلاری بو وحشی ایشلرینه فخر ائدیپ اویونوردولر نجه کی، داریوش اونو فخر علامتی اولاراق، اؤز لؤوحه سینده یازدیرمیشدیر. داریوش قان ایچن و سادیست، آسوری شاهلارینین اوزونو آغارتمیشدی. مغلوب شخصلرین اعضاسینی کسمک آسوری شاهلاریندان یادگار قالان بیر وحشیلیک ایدی، نیزه یه اوتوتدورماق ایسه، سلطنت ادعاسیندا اولانلار باره ده حتمی بیر مجازات ایدی.

□ فرورتیش (فرهاد) آذربایجان داستانلاریندا

فرورتیش آچیق و آشکار اوزونو "کییاکسار" عایله سیندن گؤسته ریب، ماد میللتینین پارسلار واسطه سیله آرادان آپاریلیمیش میللی استقلالینی یثنی دن برپا ائتمک و خالقینی پارس حاکمیتی اسارتی، استثمار و تحقیریندن قورتارماق ایسته ییردی. داریوشون "فرورتیش"ی محض "ائکباتانا" دا (همدان) نیزه یه اوتورتماسی و اونون یاخین یولداشلاری، فیکرداشلاری اولموش ماد قهرمانلاری و انقلابچیلارینی محض "ائکباتانا" قالاسی داخلینده دارا آسماسی آیدین شکیلده گؤسته ریرکی، فرورتیشین حرکتی محض ماد خلقینی اسارتدن و تحقیردن قورتارماق و اونون استقلالینی یثنی دن برپا ائتمک اولموشدور، اونا گؤره کی، داریوشون گؤستر دیگیمیز وحشی جه سینه اعداملاری "ائکباتانا" دا - او زامان مادلارین مرکزی اولموش شهرده، اؤزوده لاپ قالانین داخل و مرکزینده، خالقین گؤزونون اؤنونده حیاتا کئچیرمه سی یالنیز ماد خالقینی قورخوتماق، اونون گؤزونون قورده نو آلق، اونو پارسلار قارشى عصیان و قیاملاردان قورخودوب چکیندیرمکدن

۱- فریدون ابراهیمی، ص ۳۱.

۲- ماد تاریخی، ص ۴۰۳.

عبارت اولموشدور. یوخاریدا مختلف تاریخ متخصصلرینین قولوندان گوسترديگیمیز کیمی، هخامنیشلر دؤورونده حاکم پارس عایله‌لری ایمپئراتورلوغون مختلف ایالت و ولایتلرینده یاشایان خاقلار و زحمتکش اینسانلارا، او جمله‌دن مادلار و ماننالیلارا اولمازین ظلملر ائتمیش، اؤز پارسلارینی محکوم میللتلردن اوستون توتاراق اونلاری بو میللتلرین باشی اوستونده آغا و حاکم قویموش، بو خاقلارین میللی ثروتلرینی تالایاراق، اؤزلرینینکیلری سونسوز ثروت و اشرافی حیاتا چاتدیرمیش، پارسلاری هر جور وئرگیدن آزاد ائده‌رک، اونلارین و حکومتلرینین دؤولت اورقانلاری، آردی کسيلمز اوردو کئشلیکلری، بؤیوک اوردولاری، سارای، اعیان - اشرافلار و عیاشلیقلارینین بودجه، پول، خرج و مصارفینی، ائله‌جده لازم اولان اینسانی قوه‌لرینی محکوم خاقلارا، او جمله‌دن مادلارا تحمیل و اونلارین میللی وارلیغی، شخصییتی و شرفینه تحقیر ائتمیشلر. محض بو سببلره گؤرده هخامنیشلرین ایش باشینا گلدیگی ایلک ایللردن ماد خالق دفعه‌لرله و جوربجور شکیللر و آدلار آلتیندا قیام ائتمیش و اؤزلرینی بو حقارتدن خلاص ائتمک ایسته‌میشلر.

دئمک، دفعه‌لرله اشاره ائتدیگیمیز کیمی، مادلارین دئوریلیب، هخامنیشلرین ایش باشینا گلمه‌سی هئچ‌ده، بعضی فارس تاریخچیلرینین گوسترديگی کیمی، عینی بیر خالق داخلینده بیر شاهین، بیر شاهلار سولاله‌سینین تختدن دوشوب باشقا بیر شاه و یا سولاله‌نین ایش باشینا گلمه‌سی اولمامیش، بلکه تام عکسینه بیر میللتین حاکمیتدن محروم اولوب کؤله حالینا دوشمه‌سی و باشقا بیر میللتین حاکمیتی الینه آلیب آغا، حاکم و همه‌کاره اولماسی، بیر میللتین تحقیر اولوب، ازیلمه‌سی، ثروتینین تالانماسی و باشقا بیر میللتین هر جهتدن تأمین اولوب، عیش - عشرتده یاشاماسی و پارلاماسی، بیر میللتین دیلی، ادبیاتی، تاریخی، میللی وارلیغی، کئچمیشی و بو گونونون تاپدالانیب آياقلانماسی، محو اولماسی و او بیر میللتین دیل، ادبیات و تاریخینین پارلاماسی، چیچکلنمه‌سی و هر یئرده تانییب شهرتلمه‌سی اولموشدور. بو گون همدان و اسدآباد، اراک، نهاوند و... شهرلر، قصبه‌لر و اطرافلارینداکی کندلرین اهالیسی تورک و دیللری آذری دیلینین خصوصی بیر لهجه‌سیدیر. تورکلر آذربایجانین لاپ بیرینجی ساکینلری، خالق و میللتی اولدوقلاری کیمی، همدان، اسدآباد، نهاوند، ساوه، اراک و ... طرفلرینین اهالیسی ده لاپ اولدن التصاقی دیللی قوتیلر و لوللوبیلر اولموشلار و بیز یئرینده بو باره‌ده دانیشمیشیق.

یوخاریدا گؤردوک کی، پارتلاردا فرورتیشی حمایت ائدیپ دستکله‌میشلر، چونکی اونلاردا التصاقی دیللی اولموشلار، اؤزلری ده هم مرکزی مادیین استقلاللی، همده اؤز استقلاللارینی آرزو ائتمیش و سونرالار گؤره‌جگیمیز کیمی، بو آرزولارینا چاتمیشلار. شبهه‌سیز او زمان استقلاللارینی ایتیرمیش ایلاملاردا فرورتیشین غلبه‌سی و موفقیتینی آرزولامیشلار.

دئمک، م.ق. ۵۵۰ - نجی ایله پارسلارین بو گونکو ایران اراضیسینده حاکمیتی اله‌آلما لاری ایله، بو گونکو ایران اراضیسینین غرب طرفلرینده بشریتین و ایرانین ان قدیم و پارلاق مدنیتینی یاراتمیش

التصاقی دیللی خالقلار و میللتلرین هامیسی: مادلار، ماننلار، ایلاملار اؤز حاکمیت و استقلاللارینی ایتیرمیش و پارسلارین ایستیلایسی آلتیندا اولموشلار، حالبوکی، هخامنیشلره قدر ایلاملار ۲۸۵۰ ایللیک حاکمیت و مدنیت، مادلارین بابالاری قوتی و لولوبیلر نئچه مین ایللیک مدنیت و حاکمیت مالک اولموش، مادلار ایسه هم بؤیوک و قدرتلی ایمپراتورلوق قورموش، همده بوتون منطقه خالقلارینی آسوریلرین ظلم و اسارتیندن نجات وئره رک، اونلارا استقلال، ترقی و اینکیشاف یولونو هامارلامیشلار. بونا اساساً بو التصاقی دیللی میللتلر و مدنیتلرین اؤولادی، شبهه سیز، ایتیردیکلری استقلال و حاکمیتلرینی تازادان اله گتیرمک حاقیندا دوشونموش و بو یولدا چالیشیب فعالیت ائتمیشلر. بو سبب دنده بوتون خالقلار و میللتلرین محکوم حالا دوشموش اؤولادلاری، هخامنیشلرین ظلم و اسارتیندن تنگه گله رک، اؤز استقلاللاری باره ده دوشونموش و فرورتیشین قیامینی هم قلباً سئویب آلقیشلامیش، همده امکان قدر عملی صورتده اونو دستکله میشلر. بو حمایت و یاردیم گؤستریم مرکزی ماد: همدان، قم، قزوین، زنجان، تخت سلیمان، اسدآباد آراسینداکی اراضی خالقلاری، ماننا اهالیسی: بوگونکو شمالی و جنوبی آذربایجان خالقلاری داخلینده داها گوجل و عملی شکیلده اولموشدور، چونکی فرورتیش اؤزو ماد خالقیندان اولموش و اونلارین یاخین کئچمیشده ایتیردیکلری استقلال یثنی دن برپا ائتمک ایسته میشدیر. فرورتیشین استقلال آرزولاری بوتون مرکزی ماد و ماننلرین گئیش خالق کوتله لرینین اورک آرزوسو و ایستگی اولدوغو اوچون ده، اونلار بوتون وارلیقلاری ایله آخرا قدر اونونلا - فرورتیش له بیرگه اولموش و پارسلارا قارشى دؤیوشموشلر و بو حرکت سونگو گوجو و قانلا خفه لندیکدن سونرا، همین آرزو و ایستکلر و حرکتین رهبرینین محبتی مرکزی ماد و ماننا خالقلارینین میللی بیر آرزوسو کیمی همین خالقلارین گئیش کوتله لرینین قلبینده و شعوروندا یئر سالاراق، اؤلمز میللی بیر دیلک و قهرمان کیمی یاشامیش و بو و یا باشقا شکیلده همین خلقلرین افسانه لری، قهرمانلیق داستانلاری، ناغیللاری، حیکایه، مثل و متللی بیر سؤزله آغیز ادبیاتیندا، فولکلوروندا، ظاهری شکلی قسماً ده ییشمیش اولسادا، اؤز عکسینی تاپاراق یاشامیشدیر.

بو بیر تاریخی - فولکلوریک علمی واقعیتدیر کی، هر بیر میللت خالق سئودیکگی قهرمانلار و آرزولادیغی مسئله لری اصلاً اونوتماز و بو آرزولاری حیاتا کئچیرتمک ایسته یین قهرمانلاری بنالی شعوروندا، قلبینده ساخلایاراق، نسیلدن - نسیله وئره و اونلاری یاراتدیغی شفاهی ادبیاتدا ایده آلاشدیرار، یوکسلدهر، اؤلمز شکیله سالار و بئله لیکله ده اونلاری افسانه وی قهرمانلار سیراسینا قالدیرار. بوتون خالقلار کیمی، عموم تورکلر، او جمله دن آذریلر داخلینده ده زامان - زامان یارانمیش افسانه لر، قهرمانلیق داستانلاری، محبت ناغیللاری و سایره بو کیمی فولکلوریک رومانلار و حیکایه لرین هر بیر کیچیک و قیسا اولسادا، مطلق معین بیر تاریخی حادثه، معین دؤورده خالقین معین آرزوسو و شخصیتی ایله باغلی اولوب، اونلاردان باشلایاراق، خالقین شعورو، آرزولاری و اینجه صنعت یارادیجیلیغیندان سو ایچر، خالقین اورک آرزولاری، ایستک و آمالینین آیناسی

اولدوغو اوچون، عصرلر اؤتدوکجه قانادلاناراق، قول بوداق آتار، شکیلی و آدی قسماً ده ییشسه ده، میللی داستان و ناغیل شکینه دوشر. عموم تورک خالقلار داستانلاریندان "آلپ ار تونقا"، "ماناس"، "اوغوز" و ...، آذربایجان خلقی داستانلاریندان و ناغیللاریندان دده قورقود، کوراوغلو، شاه اسماعیل، اصلی کرم، قاچاق نبی، گولگز و ... نی نمونه گؤستریمک اولار.

بو داستانلارین بعضیسی قهرمانلیق اساسیندا یارانسادا، زامان کئچدیکجه سئوگی و محبت مضمونو ایله ده بیرلشه رک حماسی - عشقی داستانا چئوریلیمیشدیر. آخی اینسان حیاتی محبتسیز اولایلمز. کوراوغلو و قاچاق نبی داستانلاری لاپ اولدن حماسی - عشقی اولدوقلاری حالدا، شاه اسماعیل ناغیلی، فیکریمیزجه، اولجه حماسی و سونرا حماسی - عشقی داستان اولموشدور. بلاواسطه همدان - آذربایجاندا و اونلارلا علاقه دار اولاراق، یارانماغا باشلادیغی دؤورو دقیق تعیین ائتمک چتین اولان ان قدیم یاخین شرق داستانلاریندان بیر شیرین - فرهاد ناغیلی هم قهرمانلیق، همده محبت داستانیدیر. آذربایجان خالقینین آغیز ادبیاتیندا نئچه مین ایل عؤمره مالک اولان بو داستان یارانیدیغی "فرورتیش" = فرهاد" زامانیندان بو گونه قدر آذربایجان خالقینین میللی استقلال و اؤز آياغی اوستونده دورماق آرزولارینی حماسی شکیلده (فرهادین داغ چاپماسی) ساخلاماسیله برابر، همده "بردعه" حکمداری "میهن بانو" نون قارداشی قیزی "شیرین" ین سیماسیله عشق و محبت مضمونو کسب ائده رک میللی - قهرمانلیق - سئوگی داستانی شکینه دوشموشدور. دئمک، فرورتیشین قیامینین مغلوب اولوب، قهرمانین همداندا سونگویه اوتوتدورولماسی و اونون داریوش طرفیندن "بغستان" داغیندا، زنجیره اولدوغو حالدا، داشدا هئیکلینین قازدیریلماسیندان باشلایاراق، آذربایجان خلقی داخلینده اونون اؤزو، فیکیری و آمالی باره ده بیر داستان یارانماغا باشلامیش و سونرالار، خالقین دیلینده، شفاهی شکیلده، شیرینله علاقه دار محبت معناسی دا کسب ائتمیشدیر. بونا گؤره ده هم "آذربایجان ادبیاتی تاریخی" مؤلفلرینین فیکیری، همده اونو تأیید ائدن حرمتلی تاریخچی عالیم رحیم رئیس نیانین "فرهاد سؤزو و قهرمانینین "فرورتیش" سؤزو و تاریخی شخصیتیندن میدانا گلમે سی فیکری" نظریمیزجه تامامیله دوغرو دور و حقیقتاً خلق دیلینده ایگیتلیک و قهرمانلیق او برازی اولان فرهاد زامان کئچدیکجه همده محبت و سئوگی مضمونو کسب ائتمیشدیر.

"فرورتیش" سؤزونون تاریخ بویو آذربایجان خالقینین شفاهی ادبیاتیندا نئچه مین ایل سوره سینده "فرهاد" شکینه دوشمه سینین تصادفی اولمادیغی کیمی، فرهادین چاپدیغی "بیستون" داغیله "قصر شیرین" ین ده یاخینلیغی و حتی بو تاریخی اثرلرین بو اراضیده اولماسی هئچده تصادفی دئییلدیر، چونکی فرورتیش قیامینین باش وئردیگی عصرلرده همین تاریخی آبیده لرین یئرلشدیگی یئرلر، یعنی لرستان و اورانین شمالی و قسماً جنوبی منطقه لری، او جمله دن بو گونکو ایران کردستانی و عراق کردستانی نین شمالشرق حیصه سی و اورالارین شمالی اولان ترکیه ده یئرلشن "وان" گؤلونون جنوبی تورپاقلاری ماد - ماننا اراضیسیندن، التصاقی دیللی خالقلارین

وطنی و حتی اونلاردان نئچه مین ایل اولدن قوتی - لوللوبیلرین یاشادیقلاری یئرلرین بیر قسمتی اولموشدور. بوتون بونلاری نظره آلاق، قطعی شکیلده دئییه بیلیریک کی، داریوشون فرورتیشی و اونون مسلکداشلارینی محض همداندا اعدام ائتمه سینین، یوخاریدا گؤستر دیگیمیز کیمی، ده رین اجتماعی سیاسی معناسی اولدوغو کیمی، فرورتیشین، زنجیره اولدوغو حالدا، داریوشون طرفیندن محض "بغستان"دا (بیستوندا)، (کرمانشاهدا) داشدا قازیدیر یلماسی، ابداً تصادفی دئییلدیر. داریوش فرورتیشی زنجیرلی حالدا ماد اراضی سینده داشدا قازدیر میشدیر، تا گله جک ماد ائلری و فرورتیشین اوولادلارینین گؤزونون قوردو آلینب، اونلاری پارسلا قارشى عصیان و قیامدان قورخوتسون و همیشه اونلاری پارسلا رین تابعی، نوکری و آلآتیسى حالدا ساخلا سین. داریوش بو خیال ایله بو لؤوحه نی قازدیر میشدیر سا، ماد خلقی بیر آن بئله اؤز استقلال و آزادلیق فیکرینی اونو تمامیش، امکان اولوب، یثری گلدیکده، انقلابی فعالیت و چالیشمادان ال چکمه میش، آز سونرا "چیتران تخمه" قیامینی قالدیر میش و عینی زاماندا اؤز فولکلوروندا فرورتیشی، فرهادین سیماسیندا، بیر مبارزه و آزادلیق قهرمانی و سمبولو کیمی یاراتمیش و نسیلدن - نسیله دؤیوش و تسلیم اولما ماق علامتی اولارق، یادگار قویموشدور.

دئمک، بوگونکو همدان - آذربایجان خلقینین بابالاری اولموش مادلار، اؤز اعیان - اشرافلارینین خیانتی نتیجه سینده پارسلا رین حاکمیتی و ظلمو آلتینا کئچدیر لسه ده، اوزون ایللر مردانا و جسار تله پارسلا ر و اونلارین سفاک شاهلارینا قارشى مقاومت گؤسته ریب، دؤیوشموشلر. حاکمیتی اللرینه آلمیش پارسلا ر، اونلارین شاهلاری و اعیان - اشرافلاری هخامنیش ایمپئراتولو غونا داخل اولموش بوتون محکوم میللتلر، او جمله دن مادلار حاقیندا عاغیلا سیغما ز ظلملر، جنایتلر، سفاکلیقلار و نامردلیکلر ائتمیشلر. پارس حاکم دایره لری و شاهلارینین محکوم خالقلاراروا گؤردوکلری جنایتلر و غیر - اینسانی ایشلرینه تاریخده چوخ آز تصادف اولونور. تعجوبلوسو بورا سیندادیر کی، سفاک هخامنیش شاهلاری اؤز غیر - اینسانی ایشلرینی، اینسانلیق آدینی لکه له یین و بشریته لکه و ننگ حساب اولان جنایتلرینی، افتخار و شرف حساب ائده رک، قازدیر دیقلاری داش لؤوحه لرده عکس ائتدیر میشلر. داریوشون بیستوندا کی کتیبه سی بو جهتدن دفته لایقدیر. فریدون ابراهیمی داریوشون جنایتلری و کتیبه سیندن دانیشاراق یازمیشدیر:

«میدیا میللتی ایله برابر پارسلا رین اسارتی آلتیندا اولان و اونلارین حد دیندن آشمیش ظلملریندن جانا دویموش باشقا میللتلرین عصیانی باشلادیقدا، داریوش پارس حکمرانلیغینا یئتیشیر و بوتون آزادلیق ایسته یین میللتلرین رهبرلرینی اورتادان قالدیر ماغا باشلا ییر. داریوش بو قانلی محاربه لری، استقلال و آزادلیق یولوندا مبارزه آپاران میللتلر حاقیندا کی ظلملری اؤزونه و پارس میللتینه ابدی بیر افتخار ساییارق، بیستون کتیبه سی عنوانلی داشدا قازدیر میشدیر. بو کتیبه داریوشون و پارس میللتینین قونشو میللتلره قارشى ائتدی کلری ظلملرین همیشه لیک سندی کیمی قالمیشدیر. بو سند پارسلا رین میدیا و سایر میللتلریله نه شکیلده رفتار ائتدی کلرینی بیلدیریر.

داریوشو بو کتیبه ده میدیا میللتی و اونون رهبرلرینه ائتدیگی رفتاری بئله تصویر ائدیر:

(۵ - نجی قسمت: «... فرورتیش آدلی بیر میدیالی یاغی اولوب، من هؤوخشترم، کییاکسارین طایفاسیندان، خیشتیریتی (کیشاتریات)، (ایکینجی خیشتیریتی) - دئدی. میدیالیلارین هامیسی مندن اوز چئویریب، اونون طرفینه گتدیلر و او میدیا پادشاهی اولدو.

۶ - نجی قسمت: «... منیم قوشونومون آز اولماغی سبب اولدو کی، پارس تابعلریمدن اولان اوردولاردان بیرینی "ویدرنه"نین سرکرده لیگی ایله گؤندردیم و اونلارا دئدیم: گئدین! میدیا قوشونونو مغلوب ائدین. میدیا یا یئتیشندن سونرا، "مروش" آدلانان بیر یئرده میدیالیلار ایله دعوا اولدو. سونرا منیم قوشونوم "کمپند" دئییلن بیر یئرده منه منتظر قالدی».

۱۲ - نجی قسمت: «... بابیلدن میدیا یا گتدیم. اورادا "کوندورش" آدلانان بیر یئرده اؤزونو میدیا شاهی تانیتدیران فرورتیش، قوشونو ایله برابر، منیم قاباغیما چیخدی ... ووروشدوق و من آهورا مزدانین اراده سیله فرورتیشین قوشونونو مغلوب ائتدیم».

۱۳ - نجو قسمت: «... سونرا فرورتیش آتلیلار ایله برابر میدیادان اولان "ری" طرفینه گتدی. من قوشون گؤنده ریب اونو توتدوم. فرورتیشی منیم یانیما گتیردیلر. اونون قولاقلارینی، بورنونو و دیلینی کسدم. گؤزلرینی چیخارتدیم، سونرا همدانا آپاریب یولداشلاری ایله برابر دارا چکدیردیم». بوتون بونلار داریوشون و پارس میللتینین اسیر میللتلر حاقیندا ائتدیکلری ظلملر و وحشیلیکلری آیدین جاسینا گؤسته ریر».^۱ □ □ □

□ چیتران تخمه "نین قیامی"

ماد خالقینین پارس ایستیلاسینا قارشى مقاومتی، قیامی و مبارزه سی فرورتیشین وحشیجه سینه اؤلدورلمه سی ایله ده قورتارمادی. بو گونکو آذربایجانین میانا - زنجان آراسی تورپاقلاریندا یاشایان "ساقارتی" قبیله سی گئنه ده پارسلارا باش ایمه دی. بو قبیله نین کییاکسار نسلیندن اولان "چیتران تخمه" آدلی باشچیسی اؤزونو ماد شاهی اعلان ائده رک داریوشا قارشى قیام ائتدی.

بعضی تاریخچیلر "ساقارتی" قبیله سینین بو گونکو آذربایجان اراضیسی، او زامانکی مرکزی ماد تورپاقلاریندا، یعنی قیزیل اؤزن چایی قوللاری اراضیسینده، بو گونکو میانا - زنجان آراسینداکی یئرلرده اولماغینا شبهه ائدیر و گؤسته ریرلر کی، هامان زامانلار همین آدا قبیله و ائللر بو گونکو ایرانین شرقی و افغانیستانین غربی اراضیسینده ده اولموشدور. بو تاریخی واقعیت دوغرودور کی، عینی آدا قبیله و ائللر بو ایکی اراضیده عینی زاماندا اولموشدور، لاکین "چیتران تخمه"نین اؤزونون کییاکسار نسلیندن اولماسی و اؤزونو ماد شاهی اعلان ائتمه سی بو مسئله باره ده هر جور شبهه نی

تامامیلہ آرادان قالدیریر و آیدین گۆسته ریر کی، "چیتران تخمه" یوزه - یوز ماد اهللی اولموش، اؤزوده ماد خالقینی پارسلارین ظلمو و غدار حاکمیتی آلتیندان خلاص ائتمک اوچون و محض بو گونکو قیزیل اؤزن چایی قوللاری تورپاقلاریندا - "زیکرتو" اراضیسینده قیام ائتمیشدیر.

داریوش بو قیامی یاتیرتماق اوچون کوروشون و عمومیتله پارس هیأت حاکمه سینین حیلہ گر سیاستیندن استفاده ائتدی، یعنی ماد خلقینین قیامینی اؤز شخصیتلری، اؤز اللریله یاتیردی، نتیجه دئیرلر "ده میری ده میرله کوره دن چیخارتدی". تأسف اولسون کی، بئله حاللار آذربایجان تاریخینده بعضاً اولموشدور.

داریوش بعضی ماد اعیان - اشرافلارینی اؤز طرفینه چکدی، او جمله دن ماد سرکرده سی "تهماسپادا - Taxmaspada" نی اؤز طرفینه چکرک اونون قوماندانلیغی آلتیندا مادلار علییه نه بؤیوک اوردو گؤندردی. بو اوردولار "چیتران تخمه" نین اوردولارینی مغلوب ائدیپ، اؤزونو اسیر ائتدیلر. داریوش "چیتران تخمه" نین باشینا فرورتیشین باشینا گتیردیگی ایشکنجه و نامردانه عمللری گتیردیکدن سونرا، اونو "اربیل" شهرینده نیزه یه اوتورتدوردو. بو حادثه ده داریوشون بیستون کتیبه سینده اؤز عکسینی تاپمیشدیر. داریوش کتیبه سینین بو قسمتیندن دانیشاراق، فریدون ابراهیمی یازمیشدیر:

«چیتران تخمه آدلی بیر نفری اسیر ائتدیکدن سونرا اونون قولاقلارینی و بورنونو کسپ، گؤزلرینی چیخارتدیم. اونو خلقین هامیسینین گۆرمه سی اوچون، قاپیمدا زنجیره باغلادتیریب، ساخلادیم و سونرا "اربیل" ده آسیدردیم».^۱

ماد خالقینین پارسلار علییه نه مبارزه و قیاملاری "چیتران تخمه" نین قیامی ایله ده قورتارمادی. یئنه ده مختلف ایللر و یشلرده چئشیدلی قیاملار و عصیانلار باش وئرمیشدیر، لاکین اساس قیاملاری سؤندورن داریوش بونلاردا غلبه چالیب، هخامنیشلرین تاج و تختینی نجات وئرمیشدیر.

بو دؤورده، یعنی هخامنیشلرین ایش باشینا گلمه سی و خصوصیلہ داریوش دؤورونده و اونون اوزون - اوزادی اوردو یوروتمه لرینده دؤولت و اوردو ایشلری و مسئولیتلرینین هامیسی پارسلارین الینده ایدی و چوخ نادر حاللاردا ساتقین بعضی ماد و ارمنی اوردو باشچیلارینا راست گلیمک اولاردی. او دؤورده هخامنیش ایمپراتورلوغو و اونون اوردو یوروتمه لرینین گئنیشلیگی و چوخلوغونو نظره آلدیقدا معلوم اولور کی، بوتون آزاد فارسلار و شعورلو فارس کندلیلری نین دئیمک اولار هامیسی هخامنیش دؤولتی، اوردوسو و اداره لر ایله مستقیم و یا غیر - مستقیم شکیلده علاقه ده اولموشلار و هخامنیش دؤولتی، استثناسیز اولراق، بوتون فارسلاری هر جور وئرگیدن آزاد و معاف ائتمیشدی، بو ایسه، ایستر - ایسته مز، عموم فارسلارین دقتینی هخامنیش دؤولتی و اونون

* ۱ - بو سؤز بو گونده، بیر کیشی آدی کیمی، آذربیلر داخلینده ایستلمکده دیر.

۲ - فریدون ابراهیمی، ص ۳۵ - ۳۶.

ایشلرینه یۆنلتمیشدی و اونلار، امکان قدر، دؤولته یاردیم و اونونلا ایشداشلیق ائدیردیلر.

□ □ □

نه اوچون بو قیاملار مغلوب اولدو؟

بو قیاملارین اساس مغلوبیت سببی اولانلارین بیرى - بیرایله علاقه سیزلیگی، واحد حرکت و ایشداشلیق ائتمه مه لری، ایکینجیسی یئنه ده محکوم خالقلارین اعیان - اشرافلارینین اۆز خلقلرینه خیانت ائتمه سی ایدی. بو مغلوبیتلرین اهمیتلی سببلریندن بیرى ده پارس کوتله لرینین اکثریتینین هخامنیش دؤولتیندن حمایت ائتمه سی ایدی، چونکی اونلار، هخامنیشیلر حاکمیتی دؤورو هر جور وئرگیلردن آزاد اولاراق، بؤیوک ثروتلر الده ائدیب جاه - جلال صاحبی اولموش و گئیش خلق کوتله لری، ان ساده پارسلار یئر، سو و رفاھلی حیات صاحبی اولموشدولار.

هخامنیشلر ایش باشینا گلدیکلری گوندن ریا و ایکی اوزلولوكله محکوم خلقلره بئله گوسته ریردیلر کی، گویا اونلارین فیکرینده دیرلر و حکومت همده اونلارین حکومتیدیر. (ماد میللتینه نسبت اۆزلرینی همده ماد شاھى اعلان ائتمک کیمی). هخامنیش شاهلاری و حاکم دایره لری بئله خیال ائدیردیلر کی، محکوم خلقلر اونلارین بو سیاستینه اینانیرلار. آنجاق بو قیاملار پارس حاکمه هیأتینه آچیق نشان وئردی کی، محکوم خلقلر اونلارین ریاکارانه سیاستینه اورکدن گوله رک، فرصت گۆزله میشلر. محکوم خلقلر آغیر وئرگیلرله اونلارین سون داملا حیات قانلارینی سوران و گنجلرینین قانینی غربت دیارلاردا آخیدان بیر حکومته نئجه اینانیب، اونا موافق اولاییلر و نئجه ساکت اوتورا بیلریدیلر؟!

قیاملار نتیجه سینده هخامنیش شاهلارینین ظالم و سفاکلیقلاری، خصوصیه مادلارین گئیش کوتله لرینه ایناندیردی کی، پارسلارلا آسوریلرین هئچ بیر فرقی یوخدور. دیگر طرفدن قیاملاردان سونرا، بو اعتماد سیزلیق نتیجه سینده هر یئرده و بوتون ایشلرده پارسلار دؤولت ایشلری مسئولیتلرینی اۆز اللرینه کئچردیب، باشقا خلقلره تحقیر و توهین ائتمه گه، اونلاری شدتله و آچیق شکیلده استئسار ائدیب، وارلانماغا باشلادیلار.

فرورتیشین قیامی هخامنیش حاکم دایره لرینین مادلارا اولان اعتمادینی تامامیه آرادان آپاردی و اونلار یقین ائتدیلر کی، مادلاری آلدادا بیلمه میشلر. بونا گۆره ده مادلار پارسلارین رسمی یازیلاریندا آلدادیجی مقامی الدن وئردیلر، داها اونلارین آدی پارسلارلا بیر سیرادا چکیلیمیر و شاهلارینین کتیبه لرینده اونلارین آدی سونونجو ساتراپلار سیراسیندا یازیلیردی. آز سونرا مادلارین آدی یئنه ده احتراملا چکیلیمگه باشلادیسادا، یاواش - یاواش عادى ساتراپلیقلار سیراسینا کئچدی، وئرگیلر، زورلا عسگر آپارماقلار، میلی تحقیر و ظلملر، اقتصادی فشارلار گئتدیکجه آرتیب برکیدى.

بو اقتصادی - اجتماعی - میلی فشار و تحقیرلر یئنه ده ایکینجی داریوش زامانیندا [شاهلیغی م.ق. ۴۲۴ - ۴۰۵] م.ق. ۴۰۸ - نجی ایلده مادلارین قیامینا سبب اولدو. بو قیام هخامنیشلر طرفیندن سرعتله خفه لندی.

فرورتیشین عصیانیندان سونرا ماد خلقلرینین دورمو داهادا آغیرلاشدی، مرکزی حکومتین اونلارا نسبت اعتمادی تامامیله آرادان گئتدی، بونا گؤره ده بورانین ساتراپلاری و مأمورلاری پارسلاردان اولدولار، لاکین بونا باخمییاراق، هخامنیشلر اینانلیقلاری مادلاردان دا مادا ساتراپ تعیین ائدیردیلر. مثلاً ایکینجی اردشیر زامانینداکی ماد ساتراپی "هارپاک" شبهه سیز مادایدی. هخامنیشلرین سونلاریندا، سلطنت دستگاهینین ضعیفله مەسی، مرکزین نفوذونون آزالماسی و سارای دیدیشمه لری نتیجه سینده "آتروپات" کیمی شخصیتلرده مادیین ساتراپی اولموشدولار. حتی ماد سرکرده لری هخامنیش اوردولاریندا وظیفه داشیمیشلار. مثلاً م.ق. ۴۰۹ - نجو ایلده یونانلیلارلا اولان "ماراتون" محاربه سینده ایران سرکرده لریندن بیر "داتیس - Datis" ماد خلقیندن ایدی، هابئله خشایارشانین یونانا هجومو زامانی اوردو باشچیسی "قرمه میتره - Garmamitra" و اونون اوغلو "تی تی - Tilei" ماد اهالیسیندن ایدیلر. "مادلار" و "ساکالار" دان اولان عسگرلر هخامنیش اوردولارینین ان دؤیوشکن لری ایدیلر. یونانلیلارلا اولموش "تئرموپیل" محاربه سینده مادلار، ایلاملار و قسماً پارسلار ان آغیر و وروشلاری عهده لرینه آلمیشدیلار. سالامین مغلوبیتیندن سونرا دا مادلار و ساکالار اینانلیمیش دؤیوشچولردن ایدیلر.^۱

ایکینجی اردشیر زامانیندا هخامنیشلرین اوردو مسئوللاری داخلینده ماد سرکرده لریندن ده اولموشلار. آنجاق بوتون بو سرکرده لر و باشقا مسئولیتلرده اولان مادلار اؤز خلقلریندن اوز دؤندرمیش و اونلارین ضدینه ایشله یرک، هخامنیشلر و پارسلارا خدمت ائتمیشلر. بوتون بونلارلا برابر هخامنیش شاهلاری توتدوقلاری گئنیش تورپاقلاری تکجه نسبتاً آز اولان پارس خلقی واسطه سیله اداره ائده بیلمزدیلر. هخامنیشلر هم مادلاردان احتیاط ائدیر، همده اونلارین ساتقین اعیان - اشرافلاریندان آز خدمت و یاردیم گؤرمه میشدیلر. بو سببلره گؤره ده سونرالار، ماد ساتراپلارینین بعضیسی، هخامنیشلرین اعتمادینی قازانمیش ماد اعیانلاریندان اولموش و بعضی دؤیوشلرده ماد سرکرده لری اوردو باشچی لاری اولموشلار.

هخامنیش شاهلاری ماد سرکرده لری و بعضی اعیانلارینی حربی غنیمتلرده شریک ائدر، یعنی اونلارا "صدقه" و ثرر و مقابلینده اونلارین باجاریغی و قوه لریندن، اؤز میللی هدفلرینی ایره لی آپارماق اوچون، استفاده ائدردیلر. هخامنیش شاهلارینین بو حيله گر سیاستی سبب اولموشدورکی، مقامی و ثروتی اؤز میللتلری، خلقلری، منلیک، شرف و اؤزلوکلریندن اوستون توتان بعضی ماد اعیان - اشرافلارینین معین قسمتی تدریجله پارس اعیان - اشرافیلاريله قایناییب قاریشسین و یاواش - یاواش اونلارین داخلینده حل اولسونلار. بو وضعیت اوزون ایللر داوام ائتدی. بو سیاست نتیجه سینده داهای سونرالار ماد خلقی داخلینده خصوصی پارسلاشمیش، اؤز میللتلرینه تامامیله یاد و حتی دشمن اولان معین بیر لای میدانا گلمیشدی. بو سیاست پهلویلر دؤورو حاکم فارس دایره لری

طرفیندن، محکوم ایران میللتلری حاقیندا یورودولموشدور. تاریخ بویو آذربایجانین بعضی آیدینلاری اولموشدورکی، اؤز خالقلاری و میللتلرینین زیانینا، فارسلارا میثلسیز خدمتلا ائتمیشلر. متأسفانه بو گونه محروم ایران میللتلری داخلینده بئله دوشونوب عمل ائدن ضیالیلار آز دئییلدیر. کوروش زامانیندان حاکمیتی اله ائتمیش پارس اعیانلاری و پارس حکومتینین معین واحد دینه احتیاجی وارایدی. بو او دؤورون طلبی ایدی. داریوش اؤز کتیبه سینده آهورامزدانین اراده سینده آرخالانماسیندان دانیشیر. بو ایسه نشان وئریرکی، پارس شاهلاری و اعیان - اشرافلاری، آرتیق مترقی و انقلابی جهتلرینی تامامیله ایتیریپ، حاکم پارس اعیانلاری و حاکمه هیأتینین آلتینه چئوریلیمیش ماد موغلارینین دینینی - زردوشت دینینی قبول ائتمیش و یا ائتمکده ایدیلر. شبهه سیز هخامنیش شاهلاری و پارس اعیانلاری بو ایشلریله بیر اوخلا ایکی نشان وورماق ایسته میشلر، یعنی هم پارس حاکمیتینی رسمی دین صاحابی ائتمک، همده ماد موغلارینی و بعضی ماد اعیان اشرافلارینی اؤز طرفلرینه جلب ائدیپ، اؤزلیله بیرلشدیرمکله حاکمیتلرینی محکم لندیرمک، اوزالتماق و مادلارین خطرینی آرادان آپارماق ایسته میشلر. فریدون ابراهیمی داریوشون دینی سیاستینه اشاره ائده رک یازمیشدیر:

«داریوش بو عصیانلاری آرادان قالدیراندان سونرا، میدیالیلارین آداب و رسوموایله برابر رسمی مذهب لرینی ده قبول ائتمیشدیر. بوتون تاریخچیلرین یازدیغینا گؤره، میدیالیلار مدنیت و عمومی کولتور جهتن پارسلاردان چوخ مترقی بیر میللت ایدی»^۱.

بیز کئچمیش فصیلرده گئنیش شکیلده گؤستریمیشیک کی، هخامنیش شاهلارینین تیکدیردیگی تخت جمشید سارایی معمارلیق اوصولو، داش یونما ناخیشلاری و سایره هنر و اینجه صنعت خصوصیتلری و اینجه لیکلرینی، ماننا دؤورو و اونداندا قاباقکی قدیم آذربایجان هنری، اینجه صنعتی و مدنیتیندن، ایلاملار و اورارتولاردان اقتباس ائتمیشلر.

دئمک، زردوشت دینی رهبرلری اولان موغلار، آستیپاک زامانی اولموش مترقی جهتلرینی ایتیرمیش، پارس هیأت حاکمه سینده ساتیلیمیش و اؤز خلقلرینین زیانینا اولاراق، پارس حاکمیتی نی محکم لندیرمک ایشینه خدمت ائتمیشلر. بودا بیر طرفدن هخامنیش شاهلاری و اعیان - اشرفلارینین مدبرلیگی، دیگر طرفدن ایسه موغلارین ایکی اوزلو اولماسی و دینی مقاملارینین تأمین اولماسی شرطیله، اؤز خلقلریندن اوز چئویرمه گه و اونلارا هر جور خیانت ائتمه گه حاضر اولمالارینی گوسته رن عامل دیر.

داریوشدان سونرا، اسکندرین هجومونا قدرکی هخامنیش شاهلاری دؤورونده، ماد اعیانلاری پارسلارین حاکمیتینه تابع اولاراق، نؤکر رولو اوینامیش، پول و ظاهری مقام خاطرینه، هر بیر دونا گیر میشلر. مثلاً ایکینجی اردشیر زامانیندا ماد ساتراپی "هارپاگه" آدلی بیر ماد اعیانی اولموشدورکی،

عینی زاماندا اوردو سرکرده سی ایدی. ایکینجی اردشیرین قاراداشی کوروش اؤز قارداشی علیهینه قیام ائتدی. ایکی قارداش آراسیندا "کوناکش" آدلی محلده محاربه باش وئردی. بو محاربه ده "هارپاک"، پول و مقام اوچون، گاه کوروشدان، گاه ایسه ایکینجی اردشیردن طرفدارلیق ائتمیشدیر. بوناگؤره ده، قارداشینا غلبه چالان ایکینجی اردشیر، سونرالار، هارپاککی تحقیرآمیز و گولونج شکیلده اسکندرین هجومونا قدرکی دؤورده^۱ ماد خلقینین گئیش زحمتکش کوتله لری جزالاندیرمیشدیر. اقتصادی - اجتماعی جهته دن اولدوقجا آغیر وضعیته ایدیلر. هخامنیش و پارس اعیان - اشرافلارینین ظالم و غدار حاکمیتی اونلار اوچون آغیر و دؤزولمزایدی. هخامنیش شاهلاری طرفیندن ماد سرکرده لری و اعیان - اشرافلارینا وئرلن "صدقه" ده سونرالار، هخامنیش حاکمیتی نین ضعیفله مه سی و محاربه لرین آزالماسی نتیجه سینده، کسيلمیش ایدی. ماد توپلومو اقتصادی و سیاسی بحرانلار کئچیردیر و یئنی قیاملار قارشیسیندا ایدی. هخامنیشلر حاکمیتی مطلق دئوریلمله لی ایدی. بو ایش اوچون محروم خلق داخلینده شبهه سیز تدریجله شرایط یارانیردی. بئله بیر زامان و شرایطده یونانلی اسکندرین هخامنیشلره قارشی هجومو باشلانیدی. بو هجوم هخامنیش شاهی خشایارشانین یونانا معناسیز هجومونون عوضی و انتقامیندا ایدی.

داریوشدان سونرا اسکندره قدرکی نسبتاً اوزون دؤورده ماد و ماننا خلقینین داخلی دورومو، اقتصادی - اجتماعی و سیاسی حیاتی باره ده هله لیک گئیش و دقیق معلومات یوخدور. بو معلوماتلارین علمی - تاریخی قازیتیلار، ده رین آختاریشلار و تدقیقاتلار نتیجه سینده، یاخین گلجکده الده ائدیلمه سی اومودوندا ییق.

□ □ □

[ش - ۱۳۹] ماد اعیانلاری.

ماد

ایمپراتور لوغونون

اجتماعی - میلی ترکیبی و ماد

حکومتین سیاسی دؤولت قورولوشو و وسعتی

ماد حکومتین یارانماسیندان چوخ اول، بو گونکو اورمو گؤلونون اطرافسی، تبریز، میانا، هشتری و اردبیل یئرلرینده ماننا حکومتی میدانا گلیمیشدیر. بو حکومتین مرکزینده قوتتی و لوللوبی خلقلرینین نسیللری و اوولادلاری دایانمیشلار. بو حکومت چوخلو مختلف امیرلیکلر و یاکیچیک شاهلیقلاردان عبارت ایدی. بو کیچیک شاهلیقلارین بیر چوخو مرکزی ماننا حکومتینه تابع و اونون جزوو حساب اولسایدیلاردا، عمل ده داخلده مستقل ایدیلر.

عمومیته التصاقی دیللی اولان بو مختلف ائللر و شاهلیقلارین اهالیسی عینی و یا بیر - بیرینه یاخین لهجه لرده دانیشیردیلا، دؤولتین ترکیبینه تقریباً فورمال جهتدن داخل اولان کنار و اوجغار شاهلیقلاردا ایسه، اساساً التصاقی اولان مختلف دیلر و لهجه لر ایشلنمیشدیر. بو باره ده قاباقلار دانیشمیشیق.

ماد حکومتی بو گونکو ری، قزوین، زنجان، همدان، اسدآباد، اراک، ساوه، نهاوند، رودبار و قسماً هشتری تورپاقلاریندا یاشامیش قوتتی و لوللوبی خلقلرینین اوولادلاری طرفیندن یارانیب، ماننا حکومتینی ده اوژوایله بیرلشدیرمیشدیر. دؤولت قورولوشو جهتدن ماد حکومتی ده تامامیله ماننا حکومتی کیمی ایدی، یعنی ماد حکومتی ده مختلف یاریم مستقل کیچیک شاهلیقلار و امیرلیکلردن قورولموشدور کی، عینی زاماندا مرکزی ماد حکومتینه تابع ایدیلر.

دئمک ماننا حکومتینین اقتصادی، میلی و مدنی قورولوشو ماد حکومتینینده اقتصادی، مالی و مدنی قورولوشونون اساسی اولموشدور. بو بارهده ا.م. دیاکونوفون "ماد تاریخی" اثرینین اتک یازیسیندا اوخوریوروق: بیز قاباقلار - ماننا اراضیسی یالنیز اقتصادی جهتدن دئییل، بلکه مدنی باخیمداندا ماد شاهلیغینین مرکزی ایدی - دئدیکه، ماننا پیشه ورلرین فن و هنر جهتدن اؤز شرقی قارداشلاری مقابله‌نده تام یوکسکلیگی حاللاری نظرده آلینیردی. "زئوه" خزینه‌سینین اؤزو بو ادعایا شاهدیر. لاکین فیکیر و عقیده زمینه‌سینده او زامان ماننا، سونراگۆره جگیمیز کیمی، ماددا رهبرلیک رولو اویناما ییردی.^۱

باشقا سۆزله دئسک ماننا خلقلری ماد حکومتینین اساس بینئوره‌سی و مرکزینده دایاناراق، اطرافینداکی خلقلره، او خلقلر ایسه اؤز قونشولوقلارینداکی، اؤزلریندن مرکزده داها اوزاق خلقلره حکومت و رهبرلیک ائتمیش، همده اونلاری مرکزی حکومتده باغلامیشلار. هئرو دوت ماد شاهلیغینین سیاسی قورولوشونو بئله تصویر ائتمیشدیر:

«مادلارین حاکمیتی زامانیندا بیر قوم باشقا قوما حکومت ائدیردی. مادلار بوتون خلقلره و بیرنجی نۆبهده اراضی جهتده اؤزلرینه یاخین اولان خلقلره حکومت ائدیردیله، او خلقلرده اؤز قونشو خلقلرینه و بونلاردا اؤزلرینه هم مرز اولان قونشو خلقلره حکومت ائدیردیله».^۲

ماد حکومتی یارانديغی ایلک ۵۰ - ۴۰ ایل مَدَتینده یالنیز قوتتی و لوللوبی لرین نسیللری اولان التصاقی دیللی خلقلرین حکومتی ایدی، اونلارین طرفیندن یارانمیشدی، لاکین ماد ایمپراتورلوغو یاراناندان سونرا، ماد حکومتی مختلف دیللی ائله خلقلریده احاطه ائدیردی کی، کۆک اعتباریله بیوی - بیریندن فرقله نیردیله.

مرکزی ماد و ماننا اهالیسینین دیلی قوتتی - لوللوبیلرین دیللری اساسیندا فورمالاشمیش التصاقی ماد دیلی و ماننا اراضیسینده اونا چوخ یاخین اولموش و یالنیز لهجه حددینده ماد دیلیندن فرقلن ماننا دیلی ایدی. چوخ احتمال مرکزی ماد، همده ماننا شاهلیقلاری اهالیسی داخلینده او زامانلار قوتتی - لوللوبی دیللری اساسیندا تام فورمالاشمامیش، مختلف لهجه‌لی اولموش بیر دیل گئنیش ساده خلقلین انسیت واسطه‌سی ایدی و عینی زاماندا ماد و ماننا مرکزلیریندن اوزاق و کنار یئرلرده اولموش و هله تامامیله مرکزده تابع اولوب باغلانمامیش و بیر نۆوع یاریم مستقل اولان مختلف شاهلیقلاردا بیوی - بیرینه یاخین لهجه‌لر گئنیش خلق کوتله‌لرینین عمومی انسیت واسطه‌سی ایدی. بوتون بونلارلا یاناشی رسمی، دؤولتی یازی و اداری دیلی و تجارت ایشلرینین یازسی و سندلرینده ایشلنن دیل ایلام دیلی ایدی، همده نچه مین ایل سابقه‌یه مالک اولان ایلام دیلی اوزون عصرلردن بری نه تکجه مرکزی ماد و ماننادا، حتی بو گونکو ایرانین غرب ایالت و

۱ - ماد تاریخی، ص ۵۷۱.

۲ - ماد تاریخی، ص ۳۱۱.

ولایتلرینده او دؤورلرده یاشامیش خلقلر داخلیندهده رسمی اداری دیل کیمی رایج اولوب یایلمیش ایدی. ایلام دیلینین مرکزی ماد اراضیسینده تجارت سندلرینین دیلی اولماسی بارهده سندی، بیز یئرینده گؤسته ریب او بارهده معلومات وئرمیشیک. بئله بیر حکومت سیستمی، طبیعی اولاراق، ایلکین دئموکراتیک خصوصیتلره مالک اولمالی ایدی. ماننا حکومتینین مرقی و ابتدایی دئموکراتیک خصوصیتلریندن اوللر دانیشمیشیق. بو نسبی ابتدایی دئموکراتیک خصوصیتلر کیچیک دؤولتلر و شاهلیقلارین داخلی استقلاللاری و قدیم تورکلرین ائل و قبیله قورولوشو و قایدا - قانونلاریندان دوغان بیر طبیعی حال ایدی. قاباقلار گؤسترديگیمیز کیمی، بو کیچیک شاهلیقلار دینی جهتندن ده مستقل ایدیلر و شاه - کاهینلر طرفیندن رهبرلیک اولونوردو. بو داخلی سیاسی و دینی استقلال او دئمکدیر کی، ماد حکومتینده اولان سیاسی مرکزیت، او دؤور منطقه دؤولتلرینده اولموش مرکزیتدن، ضعیف ایدی. بونا گؤرهده اوللر گؤسترديگیمیز کیمی، آستیپاک موغلارین واحد دینی نی حمایت ائتمک و کاهینلرین و یئرلی اعیانلارین نفوذونو آرادان آپارماقلا ماد حکومتینین مرکزیتینی محکم لندیرمک ایسته میشدی.

ماد حکومتینین بئله نسبی دئموکراتیک سیاسی قورولوشو ماد خلقلرینین اجتماعی ترکیبی و میلی خصوصیتلرینین طبیعی محصولو ایدی. اونلارین تقریباً هامیسی واحد کؤک و ائتیک خصوصیتله مالک التصاقی دیلی ائلر و خلقلر ایدیلر. تاریخچیلر گؤسته ریرلر کی، ماد جمعیتی دؤرد اجتماعی دسته دن یارانمیش ایدی. حسن پیرنیا بو بارهده بئله یازیر:

«چوخ قدیم دؤورلرده صینیفلرین سایى ایکی ایدی: دؤیوشچو صینیفی، اکینچیلر و چوبانلار صینیفی. سونراکی عصرلرده روحانیلر و کسبه لر صینیفلری ده اونلارا علاوه اولموشدور. ماد دؤورنده، شبهه سیز بو دؤرد صینیف وارا ایدی، اونا گؤره کی، مادلارین بیر طایفاسی اولان موغلارین روحانی طبقه سینى تشکیل ائتمک لرینده شبهه یوخدور. قرینه لردن دویولور کی، ماد دؤولتی اونلارین (موغلار.م.) مقامینی محکم لندیرمیشدیر. اونا گؤره کی، گؤروروک پارسلار دؤورونده، یالانجی بردیانیین حادثه سینیه باخمییاراق، اونلار اؤز مقاملارینی قوروموشلار. بونا گؤرهده دئمک لازم دیر کی، موغلارین مذهبی مادلارین رسمی مذهبی ایمیش»^۱.

پیرنیانین گؤسترديگی بو اجتماعی صینیف و لایلارلا یاناشی ماد جمعیتینده، سونرالار پارسلاردا اولدوغو کیمی، "کارا" آدلی اجتماعی لای و یا قوروه دا اولموشدور. بو واقعیت داریوشون کتیبه سیندن ده آنلاشیلیر. "کارا" ماد اهالیسینین آزاد فردلریندن اولان سلاحی و یا دؤیوشکن شخصلره دئییلردی. بو اجتماعی قوروه ماد جمعیتینده چوخ اوللردن اولموش و شبهه سیز م.ق. ۶۷۳ - نجو ایل قیامی و سونرالار ماد اوردولارینین یارانماسیندا اهمیتی رول اوینامیشلار. "کارا=کاره"^۲.

* —————

۱ - پیرنیا، ج ۱، ص ۲۱۹.

۲ - بوگون آذربیلر داخلیده ایشلنن "قارا جماعت" و "قارایاخا" (اوردودان اولمایان) اصطلاحلاری

بیر اجتماعی لای کیمی، ماد جمعیتین قورولوشوندا اؤنملی عامللردن بیریدى و سونرالار پارس جمعیتینده میدانانگلمیش و او توپلومو اؤز تاثیرى آلتینا آلمیش ایدی. بو تاثیر یالنیز دؤولت قورولوشو دئییل، اجتماعی قورولوشدادا ماد جمعیتی پارس جمعیتی نی جدی شکیلده اؤز تاثیرى آلتینا آلمیش ایدی.^۱

“کارا” صینیفیندن اولان آزاد هر شخص بیر دؤیوشچو حساب اولار و عینی زاماندا اونلار اکینجی اولوب، کند جماعتی عضوو حساب اولاردیلار.^۲ بئله کند جماعتلری مرکزی ماددا ماد حکومتین قورولماسیندان قاباق و اوندان سونرادا اولموشدور، اؤزوده تام حقوقلو بیر اجتماعی جماعت حساب اولاردی.

آزاد ساحلی فردلرین “کارا” عضوو اولماسیندان علاوه بؤیوک اعیان - اشرافلار، شاهزادهلر و یوکسک مقام صاحبیلاری دا “کارا”نین عضوو ساییلار و چوخ حاللاردا “کارا”لارین باشچیلاری و رهبرلری اولاردیلار.

مرکزی ماد اهاالیسی داخلینده ماد حکومتیندن قاباق آزاد فردلر عینی زاماندا ائله هامان اکینجیلر اولاردیلار. یوخاریدا گؤسترديگیمیز کیمی، اونلار ماد قیامینی یارادیب، ماد اوردوسونون اساسینی تشکیل ائدهرک، آسوری ایمپئراتورلوغونو دئوریلتمیش و داها سونرالار پارس توپلومونا جدی تاثیر ائتمیشلر.

ماد جمعیتین بو خصوصیتی نی ا.م. دیاکونوف دا تأیید ائدهرک یازمیشدیر: «دؤیوشکن (ساحلی)، (کارا) افرادین اصلی کوتلهلری هله او زامان، گوجلو احتمالاً گؤره، اکینجی آزاد جماعتین فردلریندن، یعنی او آداملاردان تشکیل تاپاردی کی، مستقیم شکیلده مادی نعمت یارادان ایدیلر. آسوری ایمپئراتورلوغو بونلارین ایله دئوریلدی و قدرتلی ماد شاهلیغی بونلارین یاردیمی ایله قورولدو...»^۳

دئمک، “کارا” اصطلاحی ماد جمعیتینده آزاد اینسانلارین مجموعونا دئییلیردی و دایمی اوردو باشچیلاری، اعیان - اشرافلار، شاهزادهلر و درباریلرده بو صینیف و یا اجتماعی قوروها داخل ایدیلر. ماد جمعیتینده بو خصوصیت اونلارین ایلکین ائل، اوبا، طایفا و قبيله قورولوشو و قایدا - قانونلاری و رسملری دئوروندن، قدیمدن گلن بیر ابتدایی دئموکراتیک خصوصیت ایدی.

ماد توپلوموندا “کارا” و یا “دؤیوشکن، ساحلی آداملار” آدلانمیش بو اجتماعی صینیف و یا قوروهون بو خصوصیتی ده اولموشدور کی، او صینیف داخلینده، زامان کئچدیکجه، وارلی، دؤولتلی و کاسیب، یوخسوللار اولموشلار. هر بیر اسکی توپلوم کیمی، ماد جمعیتی ده صینیفلی، استثمار

* ۱ - ماد تاریخی، ص ۲۹۹.

۲ - ماد تاریخی، ص ۳۰۷.

۳ - ماد تاریخی، ص ۳۰۸.

اادن و استثمار اولونان صینیفلره مالک اولان بیر جمعیته دوغرو ایره‌لیله‌میشدیر. بو طبیعی اجتماعی وضعیتی، ماد توپلوموندا، "دمشقلی نیکولا"نین "کئتسییاس"ین قوولونندان نقل ائتدیگی بیر واقعیتده گوروروک. بو فیکری ا.م. دیاکونوف بئله افاده ائتمیشدیر:

"کئتسییاس"ین روایتینه گوره ماددا بیر قانون و رسم واریمیش کی، بیر محتاج (یوخسول. م.) کیشی اوز ووجودو (جسمی. م.) نو، یشمه‌گینی عهده‌سینه آلان بیر وارلی آداما، باغیشلایا بیلردی. بئله بیر محتاج کیشی کؤله حالیندا اولاردی، یالنیز بو فرقله کی، اوز قیدالانماسی و یشمه‌گیندن راضی اولمادیقدا، اربابینی ترک ائتمه‌گه حقی واریدی.^۱

بورادا محتاج شخصده، وارلی کیمی، "کارا" صینفی، قوروهوندان ایدی، آنجاق او اوز یشمه‌گینی تأمین ائتمک اوچون لازم اولان تولید وسیله‌سی، یعنی تورپاغینی هر هانسی سبب‌دنسه، ایتیرمیش ایدی. دئمک، بو جمعیتلرده تولید و استقلال عامیلی حساب اولان تورپاغینی الدن وئرن شخص، تورپاغینی ایتیردیکدن سونرا، "کارا" صینیفینین عضولوگوندن ده محروم اولوب چیخار و بیر وارلینین حمایتی آلتینا کئچمکدن باشقا چاره‌سی اولمازدی. بئله‌لیکله ده بو یول ایله ده جمعیتده یاریم آزاد و یاریم کؤله بیر لای، قشر و قوروه، استثمار اولونان طبقه میدانا گلیر، عینی بیر اجتماعی قوروهون فردلری داخلینده مال - دؤولت و ثروت اختلافی یارانیر و گونو - گوندن چوخالیب دهرین‌له شیردی.

بئله بیر شرایطده "کارا" قوروهو داخلینده اولان رهبرلر، اعیان - اشرافلار، نفوذلو شخصلر، اوردو باشچیلاری، کیچیک شاهلار، امیرلر و سایره بؤیوک باشلارلا همین اجتماعی قوروهون عضو اولان ساده اکینچیلر آراسیندا، طبیعی اولاراق، اختلاف، پول و مقام فرقی تدریجله یارانیب، دهرین‌لشمه‌لی ایدی. ماد توپلومونون صینیفلشمه‌سی اوچون بو دا، او جمعیتده خاص اولان بیر یول، بیر مئتود ایدی.

بئله‌لیکله ده ماد توپلوموندا ابتدایی دئموکراسی، قدیم التصاقی دیللی ائللر و خلقلره مخصوص اولموش ائل قایدا - قانونلاری و دئموکراتیک عادت و عنعنه‌لر تدریجله یوزولماغا دوغرو گئدیردی.

ماد ایمپئراتورلوغونون اوللرینده ماد توپلوموندا طبقه‌لشمه‌نی سرعتلندیرن اهمیتلی عامللردن بیر ده آسوری ایمپئراتورلوغونو دیزه چؤکدوروب، اونون دوققوز یوز ایلدن بری منطقه خلقلری و میللتلرینی تالایاراق، توپلادیقلاری اولدوقجا بؤیوک ثروت و مال - دؤولتی ییه‌لنمک اولموشدور. طبیعیدیر کی، بو ثروت اساساً بؤیوک باشلار، اعیان - اشرافلار، اوردو باشچیلاری، شاه، شاهزاده‌لر، ساری آداملاری و سایره نفوذلو و مقام صاحب‌لارینا قسمت اولور و اونلاری وارلانديریردی، نه اینکی ساده "کارا" عضولری اولان اکینچیلر و حتی ساده اوردو دؤیوشچولرینی.

*

بو ايسه طبعى اولاراق، توپلومدا صينيغلشمەنين سرعتلنمەسیندە چوخ كىمك ائتمیشدیر. ثروت الدە ائتمكە "كارا" عضولرى آراسیندا یارانان بو اختلاف کییا کسار زامانیندا داها آرتیق سرعتلە اولدو، چونكى بو زامان هم آسورى حكومتى آرادان آپاریلدى، همده منطقهنین بعضى باشقا دؤولتلىرى مادلارا تابع اولدولار. بئله بیر ابتدایى و طبعى دئموكراتىك قورولوشا مالک اولان بیر توپلومدا قولدارلىق اجتماعى سیستمیندن سۆز آچماق يئرسيزدير. طبعى اجتماعى دئموكراتىك قورولوش او دؤور ياخين شرق منطقهسى اوچون مترقى و نمونهوى اجتماعى قورولوش ایدی. فریدون ابراهیمی بو بارهده یازمیشدیر:

«بو سیاسى و مىللى طبقاتا آرخالانماق میدیا مىللتینین مدنى حیاتدا چوخ آشکار ترقىسىنى گۆستەریر و بیلدیریركى، او زاماندا میدیالیلار آیری مىللتلەر، خصوصیلە پارسلار گۆره يوكسک بیر مدنیتتە مالک ايمیشلر. چونكى پارسلار او تاریخده قبیله و عشیره شکلینده یاشادیقلا ریندان، مدنى حیاتدا گۆركملى بیر ترقى یه نایل اولمامیشدیلار...»^۱

ماد توپلومونون بو مترقى - اجتماعى - سیاسى قورولوشو، طبعى اولاراق، ماد حكومتینین سلاحلى قوه لریندهده اؤزونو گۆسترمەلى ایدی. قدیم تاریخچیلر ماد عسگرلرینین آزاد روحیەلى، كۆنوللو اولاراق، اوردو سیرالارینا گیرمەلری، دؤیوشكن لیکلری، قهرمانلىق و انتظاملى لىقلاری، مغلوب عسگرلر و خلقلرلە اینسانى و مهربان رفتارلاری و سایره بوكیمی خصوصیتلریندن چوخ یازمیش و اونلاری باشقا عسگرلرە نسبت تعریفلەمیشلر.

تاریخین آتاسى، قدیم یونان تاریخچىسى هئروdotot دا ماد عسگرلرینین گۆستردیگیمیز مثبت جهتلىرىنى تعریفلەمیشدیر. فریدون ابراهیمی هئروdototون بو یازیلارینى اؤز اثرینده بئله نقل ائتمیشدیر:

«هئروdototون یازدیغینا گۆره میدیا سربازلارینین یاخشى سورتولموش كئچەدن بۆركلری، الوان دونلاری، دەمیر حلقه لری بالیق فلسینه بنزەین زرەلری، اوزون شالوارلاری وارایدی. بونلار سؤیود بوداقلاریندان توخونان بیر قالخان گۆتوروب، اونون آلتیندا بیر اوخ يئرى آسیردیلار. بو قیسا نيزەلردن باشقا، اوزون كامانلاری و قامیشدان اوخلاری وارایدی، بئللرینه قیسا قمە باغلاردیلار»^۲. فریدون ابراهیمی سۆزلرینین آردیندا بئله یازمیشدیر: «میدیالیلار آت مینمکده و اوخ آتماقدا بؤيوك شهرت قازانمیشدیلار، بونا گۆرهده همیشه اؤز دشمنلرینین جانینا لرزه سالیلار. تاریخچیلرین یازدیقلارینا گۆره میدیا عسگرلری داوالاردا قهرمانجاسینا ووروشاردیلار. بو فداكارلیقلار نتیجه سیندهدیركى، قهرمان و مبارز بابالاریمیز آزادلىق و استقلال اله گتیرمكدن اؤترو بؤيوك دشمنلرە مكرر ووروشموش، غاصب مىللتلرین تسلطلرینه سون وئریب، یئنهده

۱ - فریدون ابراهیمی، ص ۵۲.

۲ - فریدون ابراهیمی، ص ۴۸.

آزادلیقلارینی اله گتیرمیشلر».^۱

ماد اوردولاری او دؤور، اؤزلیریندن اولکی و سونراکی اوردولارین تامامیله عکسینه اولاراق، مغلوب خلقلرله اینسانی رفتار ائتمیش، اونلاری ظالم و غدار حکومتلر و شاهلارین ظلموندن نجات وئرمیش، اونلارا آزاد و مستقل یاشاماق یولونو گؤسته‌ریب، هامارلامیشلار. بونا گؤره‌ده ماد اوردولاری اؤز دؤورلرینده منطقه‌میزین آزادیبخش اوردوسو سوییه‌سینه یوکسلمیش، محکوم و ازیمیش خلقلره، آزاد اولماق اوچون، نمونه و اؤرنک اولموش و اونلارین محبتینی قازانمیشلار.

[ش - ۱۴۰] تونج طشت زیتنی، ماننلار، یا گیلزافلار، زنوه، میلاددان قاباق ۱۲ - ۱۴ - نجی عصر.

□ ماد ایمپئراتورلوغونون گئنیش‌لیگی

گؤستردیگیمیز اجتماعی وضعیت و دؤولت قورولوشو شرایطینده ماد دؤولتینین ثابت تورپاقلاری و مرکزلیرینی معین و مشخص ائتمک آسان دئییلدیر، چونکی دؤولتین قدرتلنمه‌سی و یا ضعیفله‌مه‌سی ایله علاقه‌دار، اولکهنین کنارلاری و اوجقارلاریندا اولان کیچیک امیرلیکلر و شاهلیقلار، کئچمیشلر کیمی، گاه مرکزی دؤولته تابع اولور، گاه ایسه مستقل و یاریم مستقل اولوردولار. بونا باخمییاراق، ماد دؤولتینین قدرتلی دؤورونده اونون تورپاقلارینی و تقریبی حدودلارینی آشاغیداکی شکیلده گؤستریمک اولار:

۱ - اصیل ماد تورپاقلاری: بو تورپاقلار بو گونکو ایران آذربایجان، خزرین جنوب ساحل‌لری، زنجان، قزوین، کاشان، ری، همدان، اسدآباد، ساوه، اراک، نهاوند و کردستانین شرق قسمت‌لرینه شامل ایدی. هخامنیش دؤورونده شمالی و جنوبی آذربایجان اونونجو ساتراپلیغا داخل اولموشدور.

۲ - پارس: او زامان پارس خلقلری و عشیره لرینین یاشادیقلاری بو گونکو فارس ایالتینه و کرمان قسمتلرینه شامل ایدی. بو اراضی ائکباتانین جنوبوندا یئرلشمیش "اثللی پی" اراضیسینین جنوب قسمتلریندن فارس کؤرفزی ساحل لرینه قدر ایدی و غربدن ایلاملا و شرق طرفدن بیابان ایله محدود ایدی.

کییاکسار زامانیندا پارسلار و اونلارین شاهلاری مادلارا تابع اولدولار و سونرا ماد شاهی عایله سیله قوهوم اولدولار. پارس ایالتی و خلقی کاسیب، یوخسول و مدنیت جهتدن گئری ایدی و ماد حکومتینین سیاستینده گؤرکملی رولا مالک دئییلدی. بو باره ده ا.م. دیاکونوف دا اوخو یوروق: «نتجه کی دئدیک، کییاکسار زامانیندا پارس مادیان حاکمیتی آلتینا گلیمیش ایدی، آنجاق شاه و یا شاهلاری اولکی کیمی اؤز یئرلرینده ایدیلر و اسکی شرق منبعلرینده آدلاری چکیلیمیش "ماد شاهلاری" (یعنی مادلارا تابع) یا "مادیان یاردیمچی شاهلاری" سیراسینا کئچدیلر. پارس کاسیب بیر اؤلکه ایدی، اجتماعی و اقتصادی جهتدن گئری قالمیش ایدی و ظاهراً، هئروdotون دئدیگینه گؤره، شاهینین ماد شاهزاده خانیمی ایله ائولنمه سینه باخمییاراق، مادیان سیاستینده اؤنملی رولو یوخ ایدی»^۱.

پارسلارین اون قبیله سیندن یالنیز اوچو فارس ایالتینده یاشاییر و او بیر قبیله لری کرمان و ایرانین شرقی اراضیسینده یاشاییردی.

۳ - ارمنیستان: کییاکسار زامانیندا اورارتو حکومتینین جزوو اولان ارمنیستانین (بو گونکو آغری داغینین اطراف یئرلری) بیر قسمتی ماد حکومتینه تابع ایدی. آستیاک زامانیندا ماد حکومتی، آستیاکین قیزنوه سی مشهور کوروش واسطه سیله، سونرالار ارمنیستان آدلانان اراضی نین قیاملارینی یاتیردیب، اورانی اؤزونه تابع ائتدی.

۴ - کییاکسار آسوری میلیتاریست حکومتینی آرادیان آپارانلار سونرا، اونون تورپاقلاری ماد و بابیل حکومتلری آراسیندا بؤلونموشدو. نتیجه ده بوگونکو عراقین شمالی، نینوا، اورانین اطراف، یعنی آسوری حکومتینین مرکزی تورپاقلاری، بو گونکو ترکیه نین جنوب شرقی، زاقروس داغلارینین غربی قسمتلری ماد حکومتینین ترکیبینه داخل اولموشدو. بو سون قسمتلر اورارتو حکومتینین اساس اراضیسینی تشکیل ائتمیش ایدی.

۵ - پارت - هئرکانه: سونرالار اشکانیلر دؤولتینی تشکیل ائدن "پارت" لار بو گونکو گرگان و عشق آبادلا خزر دیزی آراسینداکی تورپاقلاردا یاشایار و "پارت" آدلاناردیلار. پارتلار ماد حکومتینه تابع ایدیلر و سونرالار مادلارین پارسلار علیه نه ائتدیکلری قیاملاردا مادلارین طرفینده دایاناراق، اونلاری دستکله ییردیلر. پارتلار دیل، ائتیک و تاریخ جهتدن قوتتی - لوللوبیلرین اؤولادی اولموش مرکزی ماد، ائله جه ده ماننالیلارلا عینی کؤکلر، التصافی دیللی و بیر - بیرینه یاخین ایدیلر.

۶ - درنگیانه: بو گونکو سیستان، ایران بلوچستانی، کرمان و کرمانین شمال اراضیسی، و افغانستانین غربی حیصه‌لری "درنگیانه" آدلانیب، ماد حکومتینه تابع ایدی. بو اراضینین اهمیتی قسمتی بو دؤورلر و بوندان اوللر "ساکا" (ایشغوزلار)لارین وطنی اولموش و "سیستان" و یا "سکستان" آدی دا او ائللین آدیله علاقه‌دار اولاراق یارانمیشدیر. مادلار دؤورونده بو اراضیلرین ساکینلری گئری قالمیش و حیواندارلیقلا مشغول ایدیلر.

۷ - بو گونکو خوارزم، مرو، بلخ، داها دوغروسو اورتا آسیانین غربی و جنوبی قسمتلری ماد حکومتینین ترکیبینه داخل اولموشدور. بو تورپاقلاردا ان قدیم دؤورلردن تورک ائللری یاشامیشلار. نظره گلن م.ق. ایکینجی مین ایللیگین سونلاری و بیرینجی مین ایللیگین اوللرینده همین بو تورپاقلارین معین و محدود یئرلرینده معین دؤورده هند - آوروپا دیللی ائللردن یاشامیش و سونرالار تورکلرین فشاری نتیجه‌سینده جنوبا و غربه طرف گئتمیشلر.

۸ - ایشغوز دؤولتیندن دانیشارکن گؤسترمیشیک کی، ایشغوزلارین رهبری "مادی" کییاکسار طرفیندن اولدورولدوکن سونرا ایشغوزلار = ایسکیتلر = ساکالار آرازین جنوبوندان گئری چکیلرک، بو گونکو شمالی آذربایجان اراضیسینده یاشاییب یئرلی یاریم مستقل حکومتلری اولموشدور. هابئله یئرینده گؤسترمیشیک کی، ایشغوزلارین حکومتی اسکندر زامانینا قدر، یعنی ماد و هخامنیشلر حکومتلری دؤورو داوام ائتمیشدیر. ماد حکومتی دؤورونده ایشغوزلار = ساکالار بو گونکو گنجه شهری و اطرافى منطقه‌سی و اورانین جنوبوندا، گؤیجه گؤلون شرقینده، "ساکاستن" منطقه‌سی، یعنی کور چایی دره‌سی اراضیسی و چوخ احتمال آبشرون یاریم آداسینین جنوبونداکی خزر ساحل‌لرینده یاشامیش "کاسپی"لرین تورپاقلاری، باشقا سؤزله دئسک، بو گونکو شمالی آذربایجاندا ماد اراضی سینین ایدی. آنجاق یئرینده گؤستردیگیمیز کیمی، بو اراضینین ساکینلری داخلی استقلال مالک اولاراق، مستقیم شکیلده ماد حکومتینین مرکزینه تابع اولمامیش، بلکه آراسین جنوبو، یعنی ماننا حاکملری واسطه‌سیله مرکزی مادا باغلی ایدیلر. شمالی آذربایجانین بو دورومو اسکندر زامانینا قدر داوام ائتمیشدیر و بیز اسکندر زامانی آتروپاتئندن دانیشارکن بونا اشاره ائده‌جک. بو تورپاقلار هخامنیشلر دؤورو اونلارین ۱۵ - نجی ساتراپلیغینا داخل اولوبموش، شبهه‌سیز، بو تامامیله فورمال و هخامنیشلرین مرکزی اداری آماری و سیاهه‌لرینه عاید اولان حال ایمیش.

بعضی تاریخچیلرین فیکرینه بو ساکالاردان مقصد خزرین شرقینده اولموش ساکالاردیر. بو مسئله نسبتاً مبهم‌دیر و گله‌جک تحقیقاتلار اونو ایشیقلا ندیراجاقدیر.

۹ - خزرین جنوب ساحل‌لری: ایکینجی سارقونون اسیر ائدیپ، عایله‌لیکله سوریه‌یه سورگون ائتدیردیگی بؤیوک ماد امیری "دیوک" بو گونکو قیزیل اوزن آخارقالاری، اورانین باشلانقجی - جنوبو و شمالی حیصه‌لری، یعنی بو گونکو رودبارین امیری اولموشدور. باشقا سؤزله دئسک، هله ماد حکومتی یارانمادان قاباقلار التصاقی دیللی امیرلر خزرین ساحل‌لرینه قدر و البرز داغلارینین

شمالی اراضیلرینده حاکمیت ائتمیشلر، چونکی بیلدیگیمیز کیمی بو تورپاقلاردا امردلر کیمی التصاقی دیللی خلقلر یاشامیشلار.

فیکریمیزجه م.ق. بیرنجی مین ایللیگین ایلک یوز ایللیکلرینده بوگونکو رودبار تورپاقلاریندا یارانمیش و بوگون تاریخده "مارلیک تپه" هنری و مدنیتی آدلانان مدنیت هامان امیر "دیوک"ون آتا-بابالاری و یا اونلارا تابع اولموش امیرلرین حکم سوردوگو اراضیلردن اولموش، مدنیتلری، یعنی مارلیک هنری، مدنیتی، شاهلار و سردارلارین قبریستانلیغی دا همین ماد امیرلری و یا باشقا ماد امیرلری، سردارلاری و خلقلرین هنری، مدنیتی و قبریستانلیغی اولموشدور.

سونرا ماد مدنیتیندن بحث ائدرکن گؤسته ره جه ییک کی، بو عصرلرده یارانمیش حسنلو، سیلک، گیان، حصار، زئوه، مارلیک و ... مدنیتلرین هامیسی واحد بیر مدنیتین حیصه لری و بوتون چاغداش ایرانین غربی و مرکزینده یارانمیش اسکی واحد هنر و اینجه صنعت آتمسفرینه داخل اولموش هنر و مدنیتلردیر.

دئمک، بوگونکو رودبار اراضیسینده یاشامیش خلقلر التصاقی دیللی اولموش، اونلارین امیرلری و یاراتدیقلاری حکومتلر، دؤولتلر و مدنیت لاپ اولدن مرکزی مادا داخل اولموش و ماد حکومتی زامانیندا اونون بیر حیصه سی امیرلیگی و هنری، ماد اینجه صنعتی نین بیر بؤلومو اولموشدور. حتی نه تکجه مارلیک تپه مدنیتی، بلکه سعید نفیسی نین دئدیگی کیمی، "کلاردشت" مدنیتی ده مادلاردان قابق ماننا مدنیتی نین جزوو، بیر حیصه سی و شبهه سیز، اورالاردا یارانمیش حکومتلر و امیرلیکلرده ماننا حکومتی نین بیر بؤلوگو، بیر قسمتی اولموشدور.^۱ هئروودوت گؤسته ریر کی، ماد ایمپراتورلوغوندا اداری قورولوش بئله اولموشدور کی، مرکزی دؤولت بلاواسطه مرکز قونشو اولموش امیرلیکلر، ایالت و ولایتلری اداره ائتمیش و بونلاردان کناردا اولان امیرلیکلر و ولایتلر مرکز قونشو اولموش امیرلیکلر و ولایتلر واسطه سیله مرکز تابع و باغلی اولموشلار.

هئروودوتون گؤستریدیگی بو سیاسی اداری قورولوش خزرین جنوب ساحل لرینده کی امیرلیکلرین مرکزی مادا باغلی اولماسیندا صادق اولموشدور، یعنی بوگون تاریخده شهرت قازانمیش "کلاردشت" مدنیتی نی یاراتمیش "امرد" امیری و یا امیرلیکلری بوگونکو رودبارین او زامانکی امیرلیگی واسطه سیله، مدنیتلری ایسه "مارلیک" مدنیتی واسطه سیله مرکزی ماد حکومتی و مدنیتینه تابع، باغلی و علاقه دار اولموشدور. آشاغیدا ماد مدنیتیندن بحث ائدرکن، مارلیک هنری و مدنیتیندن گئنیش دانیشا جاییق.

بوتون بو تورپاقلار، یعنی بوگونکو زاقروس داغلارینین غربیندن اورتا آسیا یا قدر و قافقاز داغلاریندان باشلامیش تا فارس کؤرفزی و بلوچستانا قدر "بؤیوک ماد" حکومتینی تشکیل ائتمیشدیر. بو گئنیش تورپاقلاردا آسوری و اورارتو حکومتلریندن گؤتورولوب، داهادا اینکیشاف

ائتدیریلیمیش مترقی بیر حکومت سیستمی حاکم ایدی. بو دؤولت قورولوشو و سیستمی سونرالار پارس حکومتینین اساس دؤولت قورولوشو اولدو. داها دوغروسو پارسلار اؤز دؤولت‌لری، اداره سیستمی و اساس مدنی - سیاسی مسئله‌لرینی همین ماد و اورارتو حکومتلریندن اقتباس ائتدیلر. مختلف میللتلردن تشکیل اولموش ماد دؤولتی مترقی و عادلانه قانونلار، او زامانا قدر یاخین شرق منطقه‌سینده گورونمه‌میش قانونلار واسطه‌سیله اداره اولونوردو «میدیا پادشاهلاری مملکتین داخلی ایشلرینین اصلاحینا دایر قانونلار قویماق و مجازاتلار اجرا ائتمه‌گه، خلقین احتیاجلارینی تأمین ائتمه‌گه، خصوصیه‌میللتین بؤیوکلوگونه مناسب بیر منظم و قدرتلی خلق قوشونو یاراتماغا توجه ائدیپ، بویوللاردا اونملی موفقیتلره نایل اولموشلار»^۱. □ □ □

[ش - ۱۴۱] ماد و پارس مقام صاحب‌لاریندان، پرسپولیس ناخیشی.

بۇيوك ماد دۆولتينيىن مدنيتى

۱- عمومى مدنيت

اۆلر گۆستردىگىمىز كىمى قوتتى - لوللوبي خلقلىرى و ماننا دۆولتينيىن مدنيتى بۇيوك ماد دۆولتى مدنيتى نىن اساس اۆزهگى اولموشدور. پارسىلار مادلارا غلبه چالديقدان سونرا اونلار ين مدنيتينده اولان بوتون مترقى جهتلرى منيمسه ييب، قالىقلاريني آرادان آپارميش و يا اونوتدوراراق، اونون تدرىجله آرادان گئتمه سينه و يثر آلتيندا قالماسينا سبب اولموشلار. ماننا و مركزى ماد تورپاقلاريندا اساسلى علمى قازيتتى ايشلىرى آپاريلمادىغيندان، بو مدنيت باره ده بوگون معلومات آزدير. بو وضعيت سبب اولموشدوركى، بير سيرا تاريخچيلر، او جملهدن فارس تاريخچيلرى هخامنيشلر حكومتيني ماد حكومتينيىن داوامى و ماد مدنيتينيىن پارس مدنيتينيىن عينيى و باشلانقيجى كىمى گۆسترسينلر و هر ايكي ماد و پارس ميللتلرينى عينيى بير ميللت، خلق كىمى قلمه وئرسينلر. بونا گۆره ده فارس تاريخچيلرى ماد مدنيتيندن دانىشاركن، پارس آريالارين مدنيتينيىن اساس گۆتورموش و گويا بعضى يثرلى ماد خصوصيتلرينى ده اونا علاوه ائتميشلر. مثلاً مشيرالدوله حسن پيرنيا بو باره ده آچىق جاسينا بئله يازميشدير:

«اگر بو باره ده (ماد مدنيتى. م.) حدسلر وورماق ايسته سك، گرک آريالارين تاريخى عصرلر و اوندان اولكى دۆورلرده كى تشكىلاتى و سايره سينيى اساس گۆتوروب، ناقص اطلاعاتيمىزى دا اونا علاوه ائدك»^۱.

ماد ميللتى ايله پارس ميللتينيىن و ماد مدنيتى ايله پارس مدنيتينيىن عينيى لشديرن و اونلارى بيرى ديگرينيىن داوامى گۆستهرن فارس تاريخچيلرى ائله نشان وئيرلر كى، گويا ماد حكومتى آرادان گئديب، هخامنيشلر حكومتى ايش باشينا گلمكله، هئچ بير اهميتلى تاريخى حادئه باش وئرمه ميش و گويا عينيى بير خلقدن اولان بير شاهلار سولاله سينيىن يثرينيى هاماىن خلقدن اولان باشقا بير شاهلار سولاله سى توتموشدور. پيرنيانين تاريخى اثرينده اوخويوروق:

«ماد حكومتينيىن منقرىض اولماسيله ايرانيىن داخلى و خارجى سياستينده هئچ بير اساسلى ده ييشيكلىك اوز وئرمه دى، يالنىز بير ايرانلى سولاله سينيىن يثرينيى آيرى بير ايرانلى سولاله توتدو»^۲.

۱- پيرنيا، ج ۱، ص ۲۱۹.

۲- پيرنيا، ج ۱، ص ۲۲۳.

آقای پیرنیانین بو سؤزلری دقته لایقدیر. اولا ایران کلمه سی و اونون بو گونکو آنلامی ۲۵۰۰ ایل بوندان اول یوخ ایدی. ایکینجیسی، بو گونکو ایرانین سیاسی نقشه سی ایله ۲۵۰۰ ایل بوندان اولکی نقشه سی بیر آریا سیغماز و او وقتدن بو گونه قدر، تاریخ بویو، بو تورپاقلار یوزلر و مینلرجه سیاسی حادثه لر، ده ییشیکلیکلر باشیندان کئچیرتمیشدیر و او اراضیده بؤیوک میللی تغییرات عمله گلیمیشدیر. بو گونله ۲۵۰۰ ایل بوندان اول آراسیندا تنلیک علامتی قویماق قریبه دیر و علمی تصوّرله اصلا بیر آریا سیغماز.

بوندان علاوه آقای پیرنیانین بو سؤزلرینی مطالعه ائدن هر بیر آذربایجانلی اوخوجو اوز اوزونه دوشونور کی، بو گون ایرانین میللی ترکیبی و ایران جمعیتینین اکثرینی تشکیل ائدن غیر - فارس میللتلرین وضعیتی هامییا معلومدور. بو گونله ۲۵۰۰ ایل بوندان اولکی ایران برابریلشدیرن آقای پیرنیا، تلویحاً اعتراف ائدیر کی، بو گون فارس اولمایان آذربایجانلیلارین و فارس اولمایان باشقا ایران میللتلرینین فارس قلمه وئریلدیگی کیمی، ۲۵۰۰ ایل بوندان اولده فارس اولمایان ماددار فارس قلمه وئرلمیشدیر.

آقای پیرنیانین بو سؤزلرینین بو جهتلی ایله، هله لیک، ایشیمیز یوخدور. بو مسئله گئیش بحث طلب ائدیر. لاکین آقای پیرنیانین بو سؤزلریندن آیدین گورونور کی، او، ماددارلا پارسلا آراسیندا میللیت، مدنیت و سایره باخیمدان هئچ بیر فرق گورمور. بئله غلط و یالنیش فیکیر سبب اولموشدور کی، فارس تاریخچیلری ماد مدنیتی نین بوتون جهتلی پارس مدنیتی کیمی گؤسترسینلر و نتیجه ده ائله نشان وئرسینلر کی، گویا بو گونکو آذربایجان، همدان و مرکزی ایران اهالیسینین میللیتی هئچ بیر قدیم و کؤکلؤ تاریخ و مدنیت مالک اولمامیش و نئجه دئیرلر، گؤبک کیمی کؤکسوز اولموشدور. بئله بیر دوشونجه واقعیته ضد، علمه و تاریخه مخالف و یاراشمایان شوونیستی بیر فیکیر و ایشدیر، واقعیته ایسه تام بونون عکسینه دیر. التصاقی دیللی خلقلر ماد ایمپراتورلوغونون بؤیوک اراضی سینده - مرکزی ماد، خوزستان و بوتون آذربایجان تورپاقلاریندا، پارسلا رین منطقه میز و ایران فلاتینا قدم قویماسیندان چوخ - چوخ اوللر اولموش، یاشامیش، میللیتجه پارسلاردان تامامیله فرقلمیش و اونلاردان چوخ یوکسک و مترقی مدنیت مالک اولموش و قدرتلی دؤولتلر قورموشلار و بیز یئرینده بو مسئله نی آچیقلامیشیق.

بعضی ماد اعیان - اشرافلارینین خیانتی نتیجه سینده ماددارا غلبه چالمیش پارسلا رین ماددارین بو یوکسک و مترقی مدنیتی نی منیمسه میش و اونلارین اثرلرینی، بیله - بیله و یا بیلمه دن، اهمیت وئرمه یه رک، آرادان آپارمیش و میللی و مدنی وارلیقلارینی دانمیشلار و حتی اونون بوتون مثبت جهتلی اؤزلرینین کی گؤستمیشلر. بؤیوک اینگیلیس عالیمی ویل دورانتین دفعه لرله اشاره ائدیب گؤستردیگیمیز ده رین معنالی سؤزلری تامامیله بورایا شامیلدیر.

فریدون ابراهیمی فارس تاریخچیلرینین بو شوونیستی فیکرینی ایفشا ائده رک یازمیشدیر: «...بحث ائتدیگیمیز دؤورده میدیانین عادت، رسوم و عمومی مدنیتی، اونون مدنی جهتن

تأثیری آلتیندا اولان طایفالار و میللتلر آراسیندا بؤیوک توسعه تاپمیش، حتی یاخین شرق مملکتلرینده ده میدیانیین مدنی نفوذو اولدوقجا آرتیق اولموشدور.

شایان توجه دورکی، اوزون مدتلر میدیالیلارین حاکمیتی آلتیندا قالان و سونرا اولارین مدنی ایستیلاسینا مغلوب اولان پارسلار، میدیا مدنیتی نی اؤزلرینین کی قلمه و ثر مه گه چالیشمیشلار. بو یاراماز و پیس ایش، یعنی اؤزگه یه مربوط اولان یاخشی زادلاری اؤزونونکو کیمی تانیتدیرماق سجه سی ایرانین تاریخی دؤورلرینین، دئمک اولار، هامی سیندا گؤرونور و اونون اثرلری و یادگارلاری تام شدتله بیزیم زامانیمیزدا چاتمیشدیر.

مقدمه ده قید ائتدیگیمیز کیمی، اوزونه تاریخی آدی قویوب، قالین کیتابلار یازان اشخاصدان بعضیلری تاریخی حقیقتلری تحریف ائتمکدن و عمومی افکاری آلداتماقدان اؤترو، مؤوجود اولان قوتلی سندلر و مدرکلری، قدیم زامانلاردا مربوط اولان مدنی و اجتماعی یادگارلاری نظره آلمایارق، اوتانماز جاسینا آذربایجان میللتینی تاریخسیز و دیلسیز تانیتدیرماقدادیرلار. اولار بو قدیم میللتین دنیا تاریخینده یادگار قویدوغو افتخاراتی اؤزلرینین کی کیمی قلمه و ثریرلر.

بو گونکو علمین و دنیا هیأت اجتماعیه سینه مربوط اولان عمومی کولتورون ترقیسی بو افسانه لرین و پارسلارین اویلدوردوغو مووهوماتین اوزوندن پرده نی گؤتوروب، تاریخین عوریان و حقیقی قیافه سینین گؤستریر. میدیا میللتینین ضدینه اولان اوهامی تبلیغاتدان بیر نتیجه اله گلمه دیگی کیمی، دهرین علمی تحقیقات اثبات ائدیر کی، آذربایجان میللتی ان قدیم دؤورلردن مستقل دیله و تاریخه مالک اولوب، تاریخ بویوندا تأثیرلی و پارلاق بیر کولتور و فوق العاده پارلاق بیر مدنیت صاحبدیر.

بو اساسلی و محکم عامیللر نتیجه سیدیر کی، آذربایجانلیلارین قهرمان بابالاری اوزون مدت پارس استیلای آلتیندا زحمتلرله یاشادیقدان سونرا، بیر داها اؤز میللی آزادلیق و استقلاللارینی اله کئچیرمه گه موفق اولموشلار.^۱

آریالارین اؤزلریندن اولکی مدنیتلرین سس سیزجه منیمسه مه سی و اؤزلرینی او مدنیتلرین صاحابی و یارادانی گؤسترمه لری ایراندا پارس تاریخچیلری و میللتینه مخصوص دئییلدیر، بلکه آوروپالیلاردا شامیلدیر. ویل دورانت گؤستریر کی، یونالیلار، روملار و عمومیتله آوروپالیلار - آریالار مدنیت یارادیب، قوران اولمامیشلار، بلکه اونو شرقدن آلمیش، منیمسه میش و ناحق اولاراق ییه لنمیشلر. ویل دورانت یازیر: «آریالار اؤزلری مدنیت یارادیب، قوران اولمامیشلار، بلکه اونو بابیلدن و مصردن بیرووز آلمیشلار. یونانلیلاردا مدنیت سارایی یارادان سایلمیرلار... حقیقتده یونان بیر وارثدیر کی، حربی غنیمتلر و تجارتله شرقدن اورایا گلیمیش اوج مین ایلیک علم و هنر

ذخیره لرینی، ناحق اولاراق، ییه لنمیشدیر.^۱

ویل دورانتین بو دهرین علمی و واقعی نظری ایران آریالارینا - پارسلارا داها چوخ شامیلدیر. پارسلار م.ق. بیرینجی مین ایللیگین اوللریندن ایران فلاتینین بو گونکو فارس و کرمان ایالتلرینده یورد سالاراق، مادلاراقدر بابل و ایلاملارین تابعی اولدوقلاری عصرلرده اونلارین ۴ - ۳ مین ایللیک یوکسک و بشریتین ایلک پارلاق مدنیته اولموش مدنیتلریندن و اونلارین مدنیته مرکزلی اولموش بابل، شوش، اوروک، اور و سایره دن مدنیته کسب ائتمیش، مادلارا تابع اولدوقلاری ایللرده ایسه ۲ - ۳ مین ایللیک قوتتی، لوللویی، ماننا، ماد و اورارتو مدنیتلریندن غیدالانیب اقتباس و استفاده ائتمیش و نهایت کوروش همدانی آلیب اورانی تالان و غارت ائتدیگی زامان، اسکندر زامانی یونان بابل، مصر و استخری غارت ائتدیگی کیمی، اورانی تالان و غارت یولیه هامان ماننا - ماد مدنیتلریندن آپارمیش، اونو ییه له نیب، منیمسه میش، ماد مدنیته و مدنی تاریخی آبیده لرینی آرادان آپاراراق، اوزونو او مدنیته یارادانی، صاحابی و موبتکیری گوستریمیشدیر. هخامنیشلرین قوردوغو تخت جمشید و اونون معمارلیق صنعتی، هنر، اینجه صنعت، نقاشلیقلاری، هیکل تراشلیقلاری، سارایلاردا اولموش یاشاییش و حیات وسایطی، بیر سؤزله عمومی مدنیته همدان، اولخو، موساسیر، ایزیرتو، توشپا، بابل، شوش و سایره مدنیته مرکزلریندن آیینمیش، التصاقی دیللی قدیم خلقلر و میللتلرین، هخامنیش شاهلاری طرفیندن زورلا استخره آپاریمیش معمارلار، صنعتکارلار، اوستالار، هنرمندلر و داش یونانلاری واسطه سیله تیکلیمیش و بو میللتلر و خلقلرین مین ایللر بویو یاراتدیقلاری مدنیتلرین اقتباسی، تقلیدی و حتی غارتی ایله میدانا گلیمیشدیر. بو تقلید و اقتباسین کیچیک بیر نمونه سینی "ژئوه" دن تاپیلیمیش قیزیل لؤوحه نین ناخیشلارینی تخت جمشید ناخیشلارینین بیر ایله مقایسه اوچون "ماننا حکومتینین قورولوشو، اقتصادی و سیاسی وضعیتی" فصلینده وئرمیشیک، اورایا باخایلرسیز. بو فاکت ساده جه اولاراق بیر اؤرنک دیر. بو گونه قدر الدهه ائدیلمیش تاریخی سندلر، نه قدر آز اولسادا، گوستریر کی، هله پارسلار ایران فلاتینا گلمه دن اول ماننلار یوکسک مدنیته صاحابی اولموشلار. پارسلار ایران فلاتینا گلندن سونرا، مادلار مدنیته جهتدن اونلاردان قات - قات اوستون اولموش و عصرلر بویو اونلاری مدنیته دوغرو رهبرلیک ائتمیشلر. لاکین پارسلار مادلارا غلبه چالاندان سونرا، اونلارین یوکسک مدنیته نی منیمسه میش و آد آپارمادان، اونون بوتون مثبت جهتلرینی اؤزلرینین کی کیمی قلمه وئرمیشلر. آنجاق هر گون اوزه چیخان تازا معلوماتلار و حقیقتلر بو شوونیستی تعصب محصولو اولان غیر - علمی فیکیرلر و سؤزلره قیرمیزی قلم چکیر و یئرینده ایرج اسکندری کیمی عالیملر و تحقیقاتچیلار "مین ایللیکلرین قارانیلیغیندا" ادلی کیتابیندا یازیر کی: «قدیم ایران مدنیته، یعنی ایلام مدنیته»^۲.

*

۱ - ویل دورانت، تاریخ تمدن، مشرق زمین گاهواره تمدن، تهران ۱۳۶۵، ص ۱۴۱.

۲ - وارلیق. سای ۱ - ۸۸، ص ۱۰۲.

ایلام مدنیتی ایسه، نتیجه دئیرلر، "آریانژادلارین" هند - آوروپا دیللی خلقلرین مدنیتی دئییل، تورکلرین اولو بابالارینین، التصاقی دیللی خلقلرین جهانشمول و بشریتین ایلکین پارلاق مدنیتلریندن بیرى اولموشدور.

هله ماد حکومتی یارانمادان چوخ اول آردیجیل شکیلده ماننا - ماد تورپاقلارینا هجوم ائدیپ، غارت ائدن آسوری حکومتی شاهلاری اوزکتیبه لرینده دؤنه - دؤنه شکیللرله گؤستریمیشلرکی، ماد تورپاقلاریندا بؤیوک و محکم دیوارلی قالالار، اونلارین داخلینده و خارجینده آبادلیقلار: کند، قصبه و شهرلر اولموشدور. بو کند، قصبه و شهرلرده چیی کرییچدن، آغاج و داشدان تیکیلیمیش گئیش ائیوانلی بؤیوک، ایشیق و اوزامانا گؤره مترقی، گؤزل، استراحتلی و سوتونلو ائولر اولموشدور. او دؤورلردن قالان، سال داشلاردا قازیلیمیش قیبرلرده ده بو ائولرین خصوصیتلری گؤرونمکده دیر.

م.ق. اوچونجو مین ایلیکده "لولوبی" لر دیزه قدر اولان قیسا قوللو پالتار گئیر و اونون اوستوندن قافلان (پلنگ) و یا قویون دریمی گئیر و دهرین قیپاق قوللارینی سول چینگینده باغلایاردیلار. حتی بو گونده بعضی اوزاق و اوجغار آذربایجان کندلرینده چوبانلار آشیلانمیش قویون دهریمینی چینگینلرینه سالار و اوندان دؤشک و یورغان کیمی استفاده ائدرلر. بو ماننا و مادلارین ساده خلقینین اساس گئیملریندن اولموشدور.

ماننا - ماد دؤوروندن قالان اثرلر گؤسته ریرکی، مادلار باشلارینین توکونو قیرمیزی نوارلا باغلایار و ساققاللارینی ووروب قیسا ساخلایاردیلار. عادی و ساده مادلار کئچهدن بؤرک قویاردیلار، اعیانلارینین ایسه بؤرکو تاج شکیلینده اولاردی. مادلار یوموشاق دهریدن قایریلمیش اوجو بیز چکمه گئیردیلر.

قدیم یونان تاریخچیلرینین یازدیغینا گؤره مادلار گئیش و اوزون قوللو کؤینک و بوزمه لی گئیش شالوار و الوان یوندان توخونموش اوست پالتاری گئیردیلر. ایسکیتلرین ده گئییمی بو شکیلده ایدی.

بو اوست پالتارین باشلیغی دا اولاردی. باشلیق سون زامانلار قدر آذربایجان کندلرینده معمول ایدی و شبهه سیز هله ده اوجغار کندلریمیزده قالیر و ایشله نیر. باشلیق یقین ایندی ده شهرلریمیزین قدیم و داغیلما میش خانوادهلرینده تاپیلار. باشلیق باش حجمینده یوندان توخونان، معمولاً اوجو بیز و بیر متر اوزونلوغوندا ایکی قولو اولان بیر گئییم ایدی. آذربایجانین خصوصیه داغلیق کندلرینده سویوق قیش زامانلاری باشلیق بویون، باش، اوز و آلتی سازاقدان قوروماق اوچون ان گؤزل و ال وئریشلی گئییم ایدی.

هئروdot یازی رکی، پارسلار پالتارلارین شکیللرینی مادلاردان اقتباس ائتمیشلر.^۱

بو ایشین علتی ده اولدوقجا آیدیندیر، چونکی ماد و ماننا خلقلری تاریخ، مدنیت و ایران اراضیسینده یاشاماق تاریخی جهتدن پارسلاردان چوخ قدیم ایدیلر، پارسلاردان چوخ - چوخ اوللردن اوتوراق شهر حیاتی کئچیرتمیش و نتیجه ده اونلارین داخلینده شهر و قاباقجیل حیاتا لازم اولان داها مکمل، ال و ئیشلی، اولچولوب بیچیلرک تیکیلیمیش پالتارلار و مختلف یاشاییش و عادى حیات و سایطی میدانا گلیمیش ایدی و بو وسایط مدنیتجه اوزلریندن گئری اولان پارسلار اوچون چوخ دهیرلی و قیمتلی ایدی، بونا گؤره ده در حال اونلاری اقتباس ائدیب، اوز حیاتلاریندا اوندان یارارلانیردیلار. داها ایرهلی، مترقی و اینکیشاف ائتمیش هر خلقین حیاتینین گئری قالمیش خلقلره نمونه و اؤرنک اولماسی اولدوقجا طبیعی و عادى بیر حالدير. پارسلار یئددیسی کؤچه ری حالدا اولان اون قبیله حالیندا م.ق. دوققوزونجو عصرین اوللرینده ایران فلاتینا گلیب، مرکزی ماد خلقلریله قونشو اولاراق، بو گونکو فارس و کرمان ولایتلرینده یاشاماغا باشلایان زامانلاردان تئجه مین ایل اول ایلام و مرکزی ماد اراضیسی خلقلری هر جهتدن مدنیتین ذیروهلرینه چاتمیش ایدیلر. طبیعی دیر کی، تامامیله گئری قالمیش و کؤچه ری حیاتین ایلک دؤورلرینده یاشایان پارسلار، تابع اولدوقلاری غرب قونشولاری ایلاملار و شمال قونشولاری مترقی، قاباقجیل و اینکیشاف ائتمیش ماد خلقلرینین بوتون حیات، یاشاییش، تولید، بوتون حیات و سایطی، گئییم، مینیک و سایطی و سایره سیندن استفاده و اقتباس ائده جک ایدیلر و ائتمیشلر و بو اولدوقجا طبیعی بیر حال ایدی.

نه تکجه فارسلار، بلکه او دؤورکو بوتون قونشو میللتلر مادلارین پالتاری و حتی بوتون مدنیتلریندن تأثیرلنمیش و اونو اقتباس ائتمیشلر. مادلار سیاسی جهتدن پارسلارا مغلوب اولموشلارسادا، مدنیت جهتدن اونلارا غلبه چالمیشلار. یوکسک مدنیت همیشه اوستون گلر.

ماد عسگرلرینین سلاحی نیزه، توخونموش دؤرد بوجاق قالخان، ایسکیتلردن گلمه "آکیناک" آدلانمیش قیسا قیلینج و سایره ایدی. طبیعی دیر کی، زامان کئچدیکجه و یئنی - یئنی خلقلره تانیش اولدوقجا بو ساحلارین نؤوعو و مقداری ده ییشمیش و آرتمیشدیر.

او دؤور ماد آتلیلاری بوتون منطقه ده مشهور ایدی. بونا گؤره ده طبیعی اولاراق، مادلار داخلینده هم آت بئجرمک گئنیش یاییلمیش، همده تدریجله آتی مینمه گه مخصوص اولان یهر، نوختا و سایره لازملی شئیلر دوزلمیش ایدی.

هشتری ماحالیندا یول چکرکن قازیلان یئرلردن قییرلر، ائو، اوتاق و چوخلو حیات و سایطی، او جمله دن بعضی حیصه لری قیزیلدان اولان یهر تاپیلیمیشدیر کی، شبهه سیز همین بحث ائتدیگیمیز ماد حکومتی دؤورو و اوندان دا قاباقلارا عاید اولموشدور. تأسفلر اولسون کی، بو یهرین یالنیز تاپیلماسی ائشیدیلیب، نه اولدوسو و هارایا آپاریلماسی معلوم دئییلدیر.

اولجاس سلیمانین یازدیغینا گؤره ۱۹۷۰ - نجی ایلده "ایسیک گؤل" اطرافیندا، قازاقستاندا کشف اولموش م.ق. بشینجی عصرلره عاید اولان "ایسیک" خلقی شاهزاده سینین قبرینده یهر اؤزوده قیزیل ناخیشلی و قیزیل ایله بزnmیش یهر تاپیلیمیشدیر. بودا گؤسته ریر کی، بحث اولونان عصرلرده

تکجه قوتتی - لوللوبی - ماننا و ماد خلقلری دئیل، بلکه اورتا شرق التصاقی دیللی ائللر و خلقلرده ده مینیک وسیله سی یهر اولموش و قیزیل ایله بزنمیشدیر. بو اوخشارلیغین سببی ده تامامیله عادی و طبیعی دیر، اونا گۆره کی، بو خلقلرین ائتتیک کۆکو، مدنیتی، تاریخی و عادت عنعنه لری عینی و یا بیر - بیرینه یاخین اولموشدور و بئله اولماسی لازم ایدی. ^۱ اونا گۆره بئله اولماسی لازم ایدی کی، قدیم تورک ائللری آردیجیل شکیلده اورتا آسیادان خزرین غربینه - بوگونکو شمالی و جنوبی آذربایجانا و مرکزی ماد اراضیسینه گلمیش، بو یئرلرده یورد سالیب قالمیش و بیر سیرا حاللاردا بعضی ائللر معین زامانلار سونرا گئری قاییداراق، اورتا آسیا یا گئتمیشلر. طبیعی دیر کی، بو کۆچمه لرله ائللر اۆزلری ایله خزرین شرقی ائللرینده اولان مدنیتی خزرین غربینه و عکسینه بو دنیزین غربینده اولموش مدنیتی اونون شرق طرفلرینه آپارمیشلار.

بونودا علاوه ائدک کی، مادلارین ات بئجرمه ایشی یاخین شرق منطقه سینده شهرتلمیش ایدی و بیلدیگیمیز کیمی، آسوری لر اوردولاریندا ماد آتلاریندان چوخ استفاده ائدردی لر. مادلار آت بئجرمک ایشینده، او حیوانین مختلف نؤوعلری و جنسلرینی بئجرمکده ماهر ایدیلر، بئله کی، اونلار هم یوک، آرابا و داشقا اوچون اولان گوجلویابی آتلا، همده مینیک اوچون و سرعتله چاپیب گئتمک اوچون سواری آتلا بئجرر و هر ایکی نؤوعون نمونه لرینی یشیتشدیرمکده مشهور ایدیلر.

م.ق. ۳ و ۲ - نجو مین ایلیلکده قوتتی، لوللوبی و مادلار گاوآهن و جوتله یئری شوخوملاردیلار، دئمک اونلار اکین چیلیگین چئشیدلی نؤوعلری ایله و اونا لازم اولان وسایطله، مثلاً جوت دستگاهی، اۆکوزو او دستگاها باغلاماق و ده میردن اولان کوتان (گاوآهن) ایله تانیش ایدیلر. بو او دئمکدیر کی، ماننا - ماد خلقلری هله م.ق. ۲ - ۳ مین ایل اۆلدن ده میری تانیمیش، اونو طبیعت ماتریاللاریندان، اریتمک یولیه، چیخارتمیش، اوندان کوتان و سایره محکم و داواملی حیات و تولید وسیله لری، "مختلف پئشه لر ساحه سینده تونج و ده میر اوزه رینده هنر گؤستریمکده یوکسک درجه یه چاتمیش" ^۲ ماد - ماننا اوستالاری هله م.ق. اوچونجو امین ایلیگین سونلاری و ایکینجی مین ایلیگین اۆلریندن ده میرچیلیک صنعتی، کوره نی، کؤروگو، گورپون، چکیش، ماشا، سیندان، کؤمور و سایره ده میرچیلیگه و کوتانی ایتیرتمه گه لازم اولان اشیالار و وسایطدن خبردار اولموش و شیهه سیز اونلارین اساسینی او زامانلار قدر آلومینیوم تولید ائتمیش سومرلر، ایلاملار و کاسسیلردن آلمیش و زامان - زامان اۆز اوستالارینین هنری، بیلگی، باجاریغی و الیه تکمیل لشدیرمیشلر.

آسوری شاهی ایکینجی سارقونون حادثه لری قیده آلانی بوگونکو مرند و گونئی منطقه لریندن دانیشارکن یازمیشدیر کی، بو یئرلرین هر طرفی باغ، اورمان، کانال، سد، چشمه و کهریز ایدی.

۱ - بر باره ده گئیش معلومات آماق اوچون باغ: رفیق اۆزده ک، تورکون فیزیل کیتابی. ص ۱۴، ۸۱، ۸۰.

۲ - ماد تاریخی، ص ۳۳۹.

دئمک، ماد - ماننا خلقلری باغدارلیق، سد سالماق، کهریز قازماق و کانال چکمک، مئشه بشجرمک ایشلرینده ماهریمیشلر و او ایشلرین تئکنیکاسینی بیلر و اونلارلا لازم اولان آلت و سایطلری قاییرارمیشلار. بودا او دئمکدیر کی، بو ایشلر بو یئرلرین اهاالیسینین اولو بابالاری زامانی، نئچه مین ایل قاباقدان معلوم و خلقلین استفاده ائتدیگی اوصوللار اولموش و زامان کئچدیکجه تکمیل لشمیش و ماد - ماننلار دؤورونده اولان وضعیته گلیمیشدیر.

اورمو گؤلونون جنوبغربینده یئرلشن "زئوه" منطقه سینده ماننا - مادلار دؤورونه عاید کشف اولموش قیمتی و زنگین تاریخی اثرلر خزینه سینین شئیلریندن آیدین گؤرونور کی، مادلار مفرغ و ده میر اوزه رینده بؤیوک مهارتله ایشله مه گی و اونلاردان جوربجور آلتلر و وسایط قاییریب ایشلتمه گی باجاراردیلار، داش یونماق، ساخسی قاب دوزلتمک و پارچا توخوماقدا ماهرایدیلر. او دؤورلر و اوندان سونرالار ماد پارچالاری بوتون منطقه ده مشهورایدی و قیمتی ساییلاردی. مادلار ساخسی قابلاری شیرله یر و اونلاردا گؤزل ناخیشلار سالاردیلار، بو ایسه اونو گؤسته ریر کی، مادلار پارچادادا ناخیش و گول سالماغی بیلیرمیشلر. ا.م. دیاکونوف مادلارین پئشه و صنعتلری باره ده یازمیشدیر: «پئشه لر قسمتینده مفرغ (تونج) و ده میر اوزه رینده هنر گؤستریمک ان یوکسک درجه یه چاتمیش ایدی. (خصوصیله زئوه دن تاپیلان، تونج اوزه رینده هنر ایشله ده رک قاییریلیمیش شئیلر اولدوقجا گؤزلدیر). داش یونماق و ساخسی قاب قاییرماق صنعتی، هابئله توخوجولوقدا اینکیشاف ائتمیش ایدی. هر حالدا سونرالار ماد پارچالارینی چوخ یوکسک قیمت لندیرریدیلر. او دؤورون ساخسی قابلارینین اوزه رینده نظره چارپان چئشیدلی بزه کلر اونو گؤسته ریر کی، احتمال هامان گؤزل ناخیشلاری (م.ق. بیرینجی مین ایللیگین اوللرینده) توخونان شئیلرین اوزه رینده ده ایشله دردیلر»^۱.

بئله لیکله ماننا - ماد مدنییتی اولدوقجا اینکیشاف ائتمیش و هله ابتدایی دؤورلرده اولموش پارس مدنییتیندن خئیلی ایره لی و اوستون ایدی، بونا گؤره ده، پارسلار بو مدنییتدن گئیش صورتده یارارلانمیش، اونو تقلید و اقتباس ائتمیش و سونرالار اونو اؤزلرینین کی قلمه و ثریب گؤستریمیشلر. حقیقتده پارسلار، مادلارا غلبه چالاندان سونرا، اونلارین یازیلی آبیده لرینی، احتمال بیله - بیله و یا اهمال نتیجه سینده آرادان آپارمیش و عینی زاماندا ماد مدنییتینین یوکسک مثبت جهتلرینی منیسمه میشلر. پارسلارین تاریخ بویو گؤردوکلی بو ناجوانمردانه ایشه باخمایارق، قدیم تاریخچیلر گؤسته ریرلر کی، ماد مدنییتی پارس مدنییتیندن اوستون و یوکسک ایدی. فریدون ابراهیمی بو باره ده یازمیشدیر: «میدیالیلارین مدنییتینه راجع اسناد و مداریکین آز اولدوغونا باخمایارق، ده رین تحقیقاتدان سونرا، پارلاق نتیجه لر الده ائدیلیمیشدیر. یونان تاریخچیسى هرودوت میدیا میللتینین مدنییتینی بابیل مدنییتی ایله برابر توتارق، پارسلارین تمدنوندن داها یوکسک مرتبه ده

اولدوغونو گؤسته ریر. آقای پیرنیانین فیکرینجه، میدیالیلارین تمدن، او گونون دونیاسیندا، رقیبسیز اولموشدور. بونا گؤره دیر کی، پارسلا میدیایا مسلط اولدوقدان سونرا، میدیالیلارین مدنیتی نین بیر چوخ مظهرلرینی، او جمله دن پالتار، تزیینات و تجملاتینی اقتباس ائتمیشلر^۱. قید ائدک کی، اورمو گؤلونون جنوب غربینده کی "حسنلی" دن، هابئله "قافلانلی" دان، ائله جه ده ماد - ماننا اراضیسینین باشقا یئرلریندن تصادف اوزره تاپیلیب، کشف اولموش شئیلرده ماد - ماننا مدنیتی نین پارس مدنیتیندن اولدوقجا یوکسک اولدوغونو آیدین نشان وئریر. بو اثرلرین بعضیسینی بیز اثرین معین یئرلرینده وئرمیش و اونلارین باره سینده دانیشمیشیق.

ماد - ماننالارین مدنیتی نین داها چئشیدلی جهتلری و او باره ده گئیش معلوماتلار بو اراضیلرده آپاریلاجاق علمی قازینتی ایشلری و تدقیقاتلار نتیجه سینده الیه ائدیله جکدیر. □ □ □

۲- دیل و یازی

ماننا - ماد دؤولتینین دیلی و یازیسینا دایر بو گونه قدر هئچ بیر تاریخی سند الیه یوخدور، لاکین بیلدیگیمیز کیمی، بؤیوک ماد دؤولتی م.ق. یئددینجی عصرین اوللرینده و ماننا حکومتی میلاددان تقریباً ایکی مین ایل اول یارانماغا باشلامیشدیر. بونلار م.ق. ۲ و ۳ - نجو مین ایلیکده یاشاییب مدنیت قورموش قوتتی و لولوبی خلقلرینین نسیللری و وارثلری ایدیلر. بو دؤورلر و بوندان تشجه مین ایل اولدن یاخین شرق منطقه سینده ماننا - ماد تورپاقلارینین بلاواسطه قونشولوغوندا سومر، اککد، بابیل، ایلام، آسوری، هورری، گیلزان، اورارتو کیمی ائله بؤیوک خلقلر و قدرتلی حکومتلر اولموشدور کی، هره سینین اوزونه گؤره خصوصی رسمی دؤولت دیلی، ایفباسی، یازسی و مدنیتی اولموشدور. بئله بیر دؤور، محیط و شرایطده یاخین شرق منطقه سینین ان قدرتلی میللتاریست و غارتلر حکومتی اولموش آسوری حکومتینی آرادان آپاران ماد دؤولتی کیمی مترقی، خلق داخلیندن دوغان قدرتلی بیر دؤولتین مشخص بیر رسمی دؤولتی، اداری دیل، ایفبا و یازیا مالک اولماسی غیر - منطقیدیر. م.ق. اوچونجو مین ایلیکده ۹۱ ایل بابیلده حاکمیت ائتمیش قوتتی خلقینین نسلی و وارثلری ایفباسیز و یازیسز اول بیلمزدی.

ماد حکومتی یارانمادان اول آسوری، بابیل، اککد، ایلام و اورارتو شاهلارینین کتیبه لری و یازیلاریندا مادلار و پارسلاردان آیریجا آد آپاریلمیشدیر، دئمک بونلار آیری - آیری میللتلر و خلقلر اولموش و باشقا - باشقا سرنوشتلره مالک اولموشلار.

بوتون بو منطقی دلیلله گؤره قدیم زامانلاردان تاریخچیلر گؤستریشلر کی، مادلارین خصوصی دیلی، ایفباسی و یازسی اولموشدور، لاکین بو گونه قدر بو دیلدن هئچ بیر یازیلی مدرک الیه ائدیلمه دیگی اوچون، اونون کؤکو و هانسی دیللر قوروهونا منسوب اولماسی باره ده تاریخچیلر

آراسیندا بؤیوک مناقیشه و مباحثه لر میدانا گلمیشدیر. چونکی مادلارین دیلینین هانسی دیلر بؤلومونه باغلی اولماسی، اونلارین اؤزلرینین اصلی، کؤکو، اتنیک منشایی و میللی باغلیلیغینی گؤستهرن اساس عامیلدیر. بو مباحثه نین اهمیّتلی قسمتی فارس و اسکی سووئت تاریخچیلری طرفیندن ایره لی سورولموشدور. بو تاریخچیلرین فیکرینجه مادلارین دیلی آریایی - ایرانی کؤکلر دیلردن، علمی دیل ایله دئسک هند - آوروپایی دیلردن اولموشدور. باشقا دسته تاریخچی عالیم لر ایسه مادلاری التصاقی دیللی گؤستهریرلر.

ایندی گۆرک بو ایکی نظرین هانکیسی دوغرو، علمی و تاریخی واقعیتلره اویغوندور. بو مسئله نی آچیقلاماق اوچون گۆرک "آریا"لار - هند - آروپا دیللی ائللر و قبیله لر نه زامان، هانسی دؤورلر و عصرلرده ایران فلاتینا گلمیشلر؟

مختلف گۆرکملی تاریخچی عالیم لرین فیکرینجه هند - آروپا دیللی قبیله لر میلاددان ۹۰۰ ایل اولدن، تدریججه ایران فلاتینا آخماغا باشلامیشلار، لاکین آقای پیرنیا بو تاریخی بئش یوز ایل گئری آپاراق یازمیشدیر:

«بعضی عالیم لرین عقیده سینا گۆره آریالارین ایرانا گلمه سی میلاددان ایکی مین ایل اول اولموشدور، لاکین سون زامانلار بو فیکر گوجلنمیشدیر کی، بو مهاجرت میلاددان ۱۴ عصر اولدن باشلانمیش و میلاددان آلتی عصر اوله قدر اوزانمیشدیر»^۱. م.م. دیاکونوف هند - آروپا دیللی قبیله لرین یاخین شرق منطقه سینا میلاددان مین ایل اول گلمه لرینی تأیید ائدیر و عینی زاماندا گؤستهریر کی، میلاددان دوققوز عصر قاباغا قدر ائله کافی مدرک الده یوخدور کی، او زامانا قدر ایراندا آریایی قبیله لرینین اولماسینی گؤسترسین. م.م. دیاکونوف یازیر:

«دیل باخیمیندان دئمک لازمدیر کی، ایراندا م.ق. ایکینجی مین ایللیگین اورتالاریندان تا میلاددان قاباق دوققوزونجو عصرین اولینه قدر هند - آوروپایی دیلرده دانیشمیش قبیله لرین اولماسینا دایر الیمیزده کفایت قدر معلومات و مدرکلر یوخدور»^۲.

دوغروداندا آقای پیرنیا نین آریالارین م.ق. ۱۴ - نجو یوز ایللیکدن باشلا یاراق یاخین شرق منطقه سینا آخماسی فیکری مدرک و دلیل سیزدیر، لاکین اونلارین میلاددان ۹۰۰ ایل اول منطقه میزه گلمه لری قطعی و مسجل دیر، چونکی تاریخی سند و مدرکلری واردیر.

مقدمه ده قوتتی - لوللوبی خلقلریندن دانیشارکن گۆردوک کی، اونلار ۲۵۰۰ - ۳۰۰۰ ایل م.ق. بو گونکو آذربایجان - همدان تورپاقلاریندا یاشامیش و تدریججه ماننا حکومتینین اساسینی قورموشلار و داها سونرا ماد حکومتینی یاراتمیشلار. دئمک، ماد حکومتی و مدنیّتی نین اساس اؤزه گینی تشکیل ائتمیش ماننا حکومتی و لوللوبی - قوتتی خلقلرینین آریالارلا هئچ بیر علاقه و ایلگیسی

۱ - پیرنیا، ج ۱، ص ۱۵۶.

۲ - دیاکونوف، روحی، ص ۵۸ - ۵۷.

یوخدور. آریالار ایران فلاتینا قدم قویمادان تقریباً ۲۰۰۰ - ۱۵۰۰ ایل اوّل قوتتی - لوللوی خقلری اورمو گؤلونون جنوب و شرق طرفلرینده، بوگونکو اسدآباد، همدان، قزوین، زنجان اراضیلری و اوندان غریده یاشامیش و حتی قوتتیلر ۹۱ ایل باییلده حکومتده ائتمیشلر. دئمک، ماننا - ماد خقلرینین "آریایی" و دیلرینین هند - آوروپایی اولماسی غیر - ممکندور. البته بورادا مقصد مرکزی ماد حکومتی و اونون خقلرینین التصاقی دیلیدیر، سونرالار یارانان ماد ایمپراتورلوغونون ترکیبینه داخل اولموش مختلف کؤکلو خقلرین دیللیری یوخ.

کئچمیشده ماننا حکومتی و لوللوی - قوتتی خقلرینین دیلیندن دانیشارکن قید ائتمیشدیک کی، اونلارین دیللیری بوتون قونشو خقلرینین التصاقی دیلریندن لهجه حجمینده قسماً فرقلنمیشدیر و آغیر سسلر و فونتلر مالک اولموشدور.

دئمک، بیر طرفدن تاریخی حقیقتلر گؤسته ریر کی، ماننا - ماد خقلری و حکومتلرینین دیلی هند - آوروپا کؤکلو بیر دیل اولایلمز، دیگر طرفدن بو دیلین هانسی کؤکدن اولماسینی گؤسته ره بیلن، ماننا - ماد دؤولتلی و اونلارین شاهلاری و یا امیرلریندن، هئچ بیر یازیلی سنده اثر، مدرک و کتیبه اله گلمه میشدیر. شبهه سیز بو اثرلر هخامنیشلر و یا داها سونرالار ساسانی شاهلاری طرفیندن آرادان آپاریلمیش و یا بوگون آذربایجان و همدان تورپاقلاری آلتیندا دفن اولونماقدادیر و یقین گلجکده علمی قازینتیلار نتیجه سینده تاپیلاجاق لؤوحه و اثرلر، کتیبه و یازیلار بو معمانی حل ائده جکدیر. لاکین نظره آلاق کی، یثرینده گؤستر دیگیمیز کیمی، آریالارین یاخین شرق منطقه سینده گلمه سیندن قاباق بو منطقه ده یا التصاقی و یا سامی دیللی خقلر اولموش و یاشامیشلار و سامیلر تاریخ بویو هئچ وقت عراق اراضی سیندن شرقه دوغرو ایره لیله یه بیلمه میش مرکزی ماد اراضی سینده اولمامیشلار. دئمک، ماد - ماننا خقلرینین دیلی التصاقی و رهبرلرینین یازیلاری دا التصاقی بیر دیلده، یا اؤز دیللی و یا ایلام دیلینده اولموشدور.

بعضیلری دئییه بیلرلر کی، بو تاریخی اثرلر اوزون زامان کئچمک نتیجه سینده، تدریجله، طبیعی اولاراق، آرادان گئتمیشدیر.

شبهه یوخدور کی، او اثرلرین آرادان گئتمه سینده اوزون زامان عامیلینین تأثیری آز اولمامیشدیر، لاکین ماد حاکمیتی دؤورو قارا وولقان داشیندان یونولموش همداندا اولموش آسلان هئیکلی و اونون مقدراتینین، اوندان چوخ اوّلر یارانمیش بابیلین داش آسلان هئیکلی ایله مقایسه سی چوخلو آجی حقیقتلردن حکایت ائدیر. بیرینجی هئیکلین وولقان داشیندان یونولماسینا باخمایاراق، آرادان گئتمه سی و ایکینجی سینین، تقریباً هامان داشدان یونولماسی و داها قدیم یارانماسینا باخمیایاراق، هله ده قالماسی (مؤلف باییلده اولموش و قارا وولقان داشیندان یونولموش آسلان هئیکلینی گؤروب، اونو هر طرفلی یوخلامیشدیر) بیرینجی سینین بوگون تام یوخ اولوب آرادان گئتمه سی و ایکینجی سینین هله ده ساغلام شکیلده قالماسی اینسان الینین، بیله - بیله بو آرادان گئتمه ده دخالتینی نشان وئریر. حالبوکی، بابیل و عمومیتله عراق محیطینین چوخ ایستی اولدوغو اوچون، او یثرلرین

تاریخی اثرلرینین اساس حیصه سی زامان، حرارت و باشقا طبیعی حادثه لر مقابلینده مقاومت اتده بیلمه ییب، آرادان گئتمیشدیر، لاکین همداندا بئله طبیعی خراب ائدیجی عامللر اصلاً اولمامیشدیر و هاواسی تامامیله معتدل دیر.

بو گون تبریزده ایسلام دؤورو تاریخی بنالاریندان (گۆی مسجد و ارکدن باشقاکی، اونلاریندا باشینا گلن بلالار بؤیوک بیر رومان دیر) هئچ بیر، او جمله دن "عالی قاپی" قالمامیشدیر و پهلویلر دؤورو هامیسی بیل - بیل، شعورلو شکیلده آرادان آپار یلمیشلار. حالبوکی، مثلاً اصفهانین صفویلر دؤورو بنالارینین هامیسی، او جمله دن تبریزین "عالی قاپی" سی ایله عینی زاماندا و عینی معمار طرفیندن و عینی شکیلده تیکیلیمیش "عالی قاپی" بناسی دورور و دؤولت طرفیندن رسمی شکیلده قورونوب ساخلانیلیر.

ماد دیلی باره سینده تاریخی سند و مدرکلرین هله لیک اولماماسی او دئمک دئییلدیر کی، او دیل باره ده معین فیکرلر سؤیله ییب، احتماللار و ئرمک اولماز. رسمی سند و ماتریاللار الده ائدیله نه قدر ماد دیلی باره ده مختلف عالیملرین جورجور فیکرلر سؤیله دیکلری کیمی، یثنی - یثنی نظریه لرده ایره لی سورمک اولار. بو فیکرلر بونلاردیر:

۱ - لوللوبی - قوتتی خلقلری و ماننا حکومتینین دیلی "هند - آوروپایی" کؤکلو اولمامیشدیر. بیز بو باره ده اوللر گئیش دانیشمیشیق. بو خلقلره ماد دؤولتینین یارانماسی آراسیندا تقریباً زامان فاصله سی اولمامیشدیر، هابئله بو فاصله ده بو التصاقی دیللی خلقلرین دیلینی "هند - آوروپایی" کؤکلو بیر دیله چئویره بیلن (علمی باخیمدان معناسیز، ماحال و غیر - ممکن اولسادا) هئچ بیر اهمیتلی تاریخی حادثه و غیر - عادی ایش باش وئرمه میشدیر.

۲ - آسوری شاهلارینین کتیبه لرینده ماننا - مادلا علاقه دار آدلار، سؤزلر و حتی تاریخی حادثه لرده گؤرونور کی، مادلارین دیلی "سامی" کؤکلو دیللردن ده اولمامیشدیر. بو باره ده مختلف تاریخچیلر، او جمله دن ا.م. دیاکونوف و باشقالاری اؤز اثرلرینین چئشیدلی یئرلرینده نمونه لر وئرمیش و بو نمونه لرین آریایی کؤکلو سؤزلر اولماماسی باره ده تأکید ائتمیشلر.

۳ - بئله ایسه، ماننا - ماد دیلینین، او دؤور و اوندان اولکی دؤورلرده، منطقه میزده یاشامیش هانسی خلق و یا خلقلرین دیلینه یاخین اولماسی ممکن اولایلر؟ اوللر دئدیگیمیز کیمی، بو باره ده فیکریمیز بوندان عبارت دیر:

میلاددان دؤورد، اوچ مین ایل اوللر منطقه میزده بؤیوک اوستونلوگو اولموش، مدنیت و قدرت جهتدن بیرینجی یئر توتوموش خلقلردن "سومترلر"، "ایلاملار"، "کاسسیلر"، "هیتلر" و... اولموشلار کی، اونلارین، بوتون اسکی تاریخ متخصصلرینین فیکرینجه، سامی و هند - آوروپایی دیللرین هئچ بیرینه یاخین اولمامیش و اونلارین تام عکسینه اولاراق، التصاقی دیللر اولموشدور،

یعنی بو گونکو تورک دیلرینین ده داخل اولدوغو دیلر قوروهندان.^۱ نتیجه کی، اوللر قید ائتمیشیک، میلاددان دورد - بشش مین ایل اول سومرلر و داهاسونرا ایلاملار و هیتلر اورتا آسیادان بو گونکو عراقین جنوبو، اهواز و غربی آنادولویا کؤچن زامانلار، آذربایجان تورپاقلاریندان کئچرکن، اونلارین بعضی ائلری آذربایجان اراضیسینده یورد سالیب قالمیش و یئرلی التصاقی دیللی لرله بیرلشهرک، لوللوبی - قوتتی و او زامان آذربایجان و منطقه میزده یاشامیش بیر سیراکیچیک خلقلر و امیرلیکلری یاراتمیشلار. بونا گؤره ده لوللوبی - قوتتی خلقلری و ماننا - ماد اهایسی و حکومتلری دیلینین التصاقی بیر دیل اولماسی قطعی و شبهه سیزدیر و اوللر دئدیگیمز کیمی، آیری جور تصور ائتمک ده ممکن دئییلدیر، داهایا دقیق دئسک یوزه - یوز و حتمی دیر.

بیز کئچمیش فصیلرده، یئری گلدیکده، قوتتی - لوللوبی خلقلری دیلرینین بعضی خصوصیتلری، او جمله دن بعضی سون قوشمالارینین معناسی و چاغداش تورک دیلریله ایلگیسی و یاخینلیغی باره ده دانیشیب مقایسه ائتمیشیک.

بوتون بونلار باخمییاراق، عمومیتله ماد دیلی باره ده، هله لیک، هئچ بیر تاریخی سند و یازی الده ائدیلمه میشدیر. دئمک اولار کی، بوتون تاریخچیلر بو حقیقته اعتراف ائتمیشلر. آقای حسن پیرنیادا قالین حجملی "ایران باستان" اثرینین چئشیدلی یئرلرینده گؤستریمیشدیر کی، مادلارین خصوصی دیلی اولموش، لاکین بو دیل باره ده هئچ بیر تاریخی سند و مدرک الده یوخدور. آقای پیرنیانین بو مسئله ایله علاقه دار یازیلاریندان بیر نئچه نمونه گؤسترک:

۱ - «مادلارین مدنیتینه راجع چوخ سؤز دئمک اولماز، اونا گؤره کی، ایستر اونلارین مذهبی، سیاسی، اجتماعی و خانوادگی تشکیلاتلارینا راجع، ایسترسه بیر خلقلین مدنیت سوییه سینی گؤسترن دیلری، خطلری، صنعتلری و سایره سی باره ده کفایت قدر اطلاعات بیزه گلیب چاتمامیشدیر. اگر قدیم تاریخچیلرین یازیلاریندا بو مطلبلرین بعضی سینه اشاره لر اولموشدور سادا،

*

۱ - دیلیچیلیک علمینده مختلف دنیا دیلرینی چئشیدلی اساسلار گؤره مختلف دسته و قوروهلار بؤلورلر. بو اصوللاردان بیرینده دیلرین سؤز دوزلمه (اشتقاق) اصولونو اساس گؤتورموشلر. بعضی دیلرده بیر سؤزدن تازا معنالی کلمه لر دوزلمک ایسته دیکده، او سؤزون اولی و یا سونونا گاه اؤن قوشما (پیشوند - پترنیکس - Peretix) و گاه سون قوشما (پسوند - سوفیکس - Soufix) قوشارلار. هند - آوروپایی دیلر، او جمله دن فارس دیلی بو دیلردن دیر. بعضی دیلرده بیر سؤزدن تازا معنالی سؤزلر دوزلمک ایسته دیکده، گاه اؤن، گاه سون، گاه ایسه اورتا قوشما (میانوند - اینفیکس - Infix) علاوه ائدرلر. گاه بونلارین بیر، گاه ایکسی، گاه ایسه هر اوچوندن استفاده ائدرلر. بوتون سامی دیللری، او جمله دن عرب، آسوری، عبری، و... دیللری بو قبیل دیلردن دیر.

بیر سیرا دنیا دیلرینده ایسه بیر سؤزدن تازا معنالی سؤز و یا سؤزلر دوزلمک ایسته دیکده، او سؤزون یالنیز سونونا، اؤزوده فقط کؤکونه سون قوشما و یا بیر نئچه سون قوشما قوشارلار. بو دیلرده اؤن و اورتا قوشما اولماز. بو دیلرله التصاقی دیلر دئییلر، چونکی عربجه "لصق"، "التصق" سؤزلری یاپیشماق، قوشولماق و یا پیشدیرماق دئمکدیر. قدیم دیلردن "سومر"، "ایلام"، "کاسسی"، "هورری"، "اورارتو" و... چاغداش دیلردن بوتون تورک دیللری التصاقی دیلردن دیر.

قیسا و ناقص دیر. ایندییه قدر ماد شاهلاریندان کتیبه لر اله گلمه میشدیر کی، مادلارین دیلی و خطینه راجع اونلاردان استفاده ائدک»^۱.

۲ - «مادلارین دیلینه راجع هئچ بیر سند الده یوخدور»^۲.

۳ - «هله لیک بیزیم مادلارین نه مذهبندن، نه دیل، خط و تشکیلاتیندان دوزگون معلوماتیمیز وار، نه ده بو دؤوردن اؤنملی اثرلر گؤرونور»^۳.

بو دؤنه - دؤنه اعترافلارینا باخمییاراق، آقای پیرنیا آز سونرا اؤز فیکرینین ضدینه گتمیشدیر، بئله کی، او اؤزونون شخصی فیکرلرینه اساس و تمل دوزلتمک اوچون، چاغداش تاریخچی "ئۆلدکه" نین احتمالی بیر اؤن گؤرمه سینین واقعیت کیمی قبول ائده رک یازمیشدیر:

اگرچه بو دیلدن (ماد دیلی. م.) اثرلر اله گلمه میشدیر، لاکین ئۆلدکه دئیر: «اگر ماد شاهلاریندان کتیبه لر اله گلسه، گومان ائدیرم، خط و دیل جهتدن، پارس شاهلارینین کتیبه لری کیمی اولسون محقیقلر شبهه ائتمیرلر کی، ماد دیلی قدیم فارس دیلینه چوخ یاخین اولموشدور، بئله کی، پارسلار و مادلار بیر - بیرینین دیلینی آنلایاردیلار. عمومیتله مادلارلا پارسلار هر شئیده بیر - بیرینه اوخشاردیلار و آرالاریندا اساسلی تفاوت یوخ ایدی»^۴.

گؤروندوگو کیمی، آقای حسن پیرنیا، مادلارین دیلی باره ده، هئچ بیر سندین اولماسینی دؤنه - دؤنه قید ائتدیکن سونرا، هئچ بیر علمی دلیل و مدرک اولمادان، یالنیز چاغداش بیر تاریخچینین احتمالی پیش بین لیگی، شخصی نظری و فیکری اساسیندا، پارسلارلا مادلاری نه تکجه دیل، حتی بوتون نژادی و میلی خصوصیتلر جهتدن ده بیرلشدیرمیشدیر، آرالاریندا تنلیک علامتی قویاراق عینی لشدیرمیشدیر.

یالنیز میلی حیسلردن دوغان بئله بیر فیکرین هئچ بیر علمی دهیر و اهمیتتی اولایلمز، چونکی تاریخی سند، مدرک و ماتریالی یوخدور.

آقای پیرنیا مادلاری پارسلاشدیراندان سونرا، مادلارین دیلی باره ده مطرح اولایله جک احتمالی فیکرین ده قاباغینی سد ائتمه گه چالیشمیشدیر. مسئله بوندان عبارتدیر:

یوخاریدا گؤستر دیک کی، بؤیوک ماد حکومتی دؤورو و اوندان چوخ اوللر منطقه میز یاخین شرقده رایج اولموش اؤنملی دیللردن "سومثر"، "ایلام" و... دیللری کیمی التصاقی دیللر اولموشدور. بو سیستم دیللر میلاددان دؤورد و اوچ مین ایل اول، یعنی هله آریالارین ایران فلاتی و حتی یاخین شرق منطقه سینه گلمه سیندن چوخ - چوخ اوللر منطقه میزین ان چوخ یاییلمیش دیللریندن و او دیللرده دانیشان خلقلر، سیاسی و مدنی جهتدن، یاخین شرق منطقه سینین ان گوجلر

* ۱ - پیرنیا، ج ۱، ص ۲۱۹.

۲ - هامان منبع، ص ۲۲۰.

۳ - هامان منبع، ص ۲۲۲.

۴ - پیرنیا، ج ۱، ص ۲۲۰.

و مدنی خلقلری اولموشلار. چاغداش تاریخچی عالیملر بو خلقلره "آسیانی" و گاه "قافقاز" و یا "یافقی" آدی وئرمیشلر. بو دؤورلرده پارسلار - آریالار هله ایران فلاتینا گلمه میش ایدیلر، سامی دیللی خلقلر ایسه ماد تورپاقلاریندان اوزاق ایدیلر. بئله بیر شرایطده، یوخاریدا قید ائتدیگیمیز کیمی، لوللوبی - قوتتی، ماننا - ماد دیللرینین او دؤور منطقه میزده یاییلمیش التصاقی دیلر و یا اونلارا یاخین بیر دیل اولماسی احتمال یوخ، قطعی و شبهه سیزدیر. بئله بیر فیکر و نظریه نین قاباغینی توتماق و ماد دیلینی یالنیز آری کوکلو بیر دیل گؤستریمک اوچون، آقای پیرنیا، یوخاریدا گؤستردیگیمیز دلیل سیز نظریه سینه اساساً، یازمیشدیر:

«قدیم شرق تاریخینده مادی بؤیومه سی اهمیتلی دیر، چونکی او زامانا قدر (مادی بؤیومه سی زامانی. م.) غربی آسیادا اوستونلوک، نژادلاری تحقیقاً معلوم اولماسادا، او میللتلرایله ایدی کی، دیللی التصاقی ایدی، سومترلر، ایلاملار، شاید هیتلر و باشقالاری کیمی و یا سامی نژاد میللتلرایله ایدی. مادلار ایلک دفعه اولاراق، غربی آسیادا سامی نژاد خلقلرین تسلطونو لاخلادیب قدیم شرقده ایرانلی آریاییلرین اوستونلوگونون اساسینی قویدولار و هخامنیش دؤولتی، مادلارین باشلادیغی ایشه ادامه وئردی»^۱.

دئمک آقای پیرنیا، چاغداش تاریخچی "نؤلکه" نین پیش بین لیگینی تاریخی واقعیت حساب ائده رک، مادلاری خالص آریایی گؤستریمیش و اونلارین ایله سامی نژادینین منطقه ده کی تسلطونو لاخلاتمیشدیر. دیلچیلیک علمی قطعی شکیلده گؤسته ریر کی، سامی دیللی التصاقی دیللدن دئییلدیر. دئمک، التصاقی و سامی دیللی خلقلر آیری - آیری خلقلر و میللتلر اولموشلار. نه اوچون آریایی مادلار (البته پیرنیانین دیلیله) سامی دیللی خلقلرین تسلطونو لاخلاتمیش، لاکین التصاقی دیللی خلقلرین اوستونلوگونه توخونمامیشدیر؟ آقای پیرنیا حتماً نظرده توتمودور کی، مادلار حاکمیتی اله آلان دؤورده سامی نژاد خلقلر التصاقی دیللی خلقلره قسماً و بعضی یاخین شرق اؤلکه لرینده غلبه چالمیشدیلا. شاید بو قسماً دوغرو اولسون، لاکین بس او زامانا قدر منطقه میزده اکثریت تشکیل اتمیش التصاقی دیللی خلقلر نه اولدولار؟ منطقه میزده، ائله جه ده فرضاً آذربایجاندا، حاکمیتی ایتیردیکدن سونرا، آز مدّته اونلار اؤزلری ده می غیب اولوب آرادان گئتمیشلر؟ تاریخ بونون عکسینی گؤسته ریر. آیا مادلارین سامی نژاد آسوریلره غلبه سی التصاقی دیللی خلقلرین (ایلاملار، هیتلر، قوتتیلر، لوللوبیلر، اوراتولار، ماننالیلار...) سامی دیللی خلقلره قارشى عکس العملی دئییلدی می؟ آخرا هله آریالار ایران فلاتینا و منطقه میزه گلمه دن قاباق التصاقی دیللی "آسیانی" خلقلر سامی خلقلردن اولمایان ظلملر، تحقیرلر و اذیتلر گؤرموشلر. آیا ماد حکومتینین اساسینی تشکیل اتمیش قوتتی - لوللوبی خلقلری دیل و مدنیت جهتدن هاما التصاقی دیللی خلقلردن دئییلدیر می؟

بوتون بونلاری نظره آلاق، دئییه بیلهریک کی، مادلار میللیت و دیل جهتدن اساساً او دؤورلره قدر منطقهده چوخلوغو اولاراق، حاکم اولموش التصاقی دیللی خلقلردن اولموش، سامی و آریایی دیللی خلقلردن تامامیله فرقلنمیشلر. حتی بعضی تاریخچیلرین فیکرینه اساساً دئییه بیلهریک کی، آقای پیرنیا و اونون کیمی دوشونن فارس تاریخچیلرینین فیکرینین تامامیله عکسینه اولاراق ماد دؤورو و اوندان مین و ایکی مین ایل قاباق او زمانکی آذربایجانلیلار و مرکزی ماد اهاالیسینین دیلی و عمومیتله منطقه میز یاخین شرقین او دؤورکو "آسیانی" خلقلرینین دانیشیق دیلی مختلف لهجه‌لی اسکی تورک دیلی و ادبی، اداری، رسمی و تجارت دیلی، منطقه‌نین عمومی انسیت واسطه‌سی ایلام دیلی اولموشدور.

حقیقتده پارسلار، ماد اعیان - اشرافلارینین خیانتیندن استفاده ائده‌رک، ایلک دفعه اولاراق، منطقه میز یاخین شرقده آری نژادینی سیاست صحنه‌سینه گتیریب حاکم ائتمیش، پارس حکومتی قورموش، هم سامی، همده التصاقی دیللی خلقلری اؤزلرینه تابع ائتمیشلر. بو آرادا مادلار، اراضی جهتدن پارسلارا یاخین اولدوقلاری و حاکمیتلرینین مدتی نسبتاً آز اولماسیندان، پارسلار اونلارین بوتون اثرلرینی، بیله - بیله و یا غیر - عمدی آرادان آپارمیش، مدتی‌لرینی منیمسه‌میش، حتی میللیت‌لرینی ده آری و پارس قلمه و ثرمیش و وئریرلر، یعنی عالیم ویل دورانتین گؤستریدیگی کیمی رفتار ائتمیشلر.

ایسلام دؤورونون مشهور تاریخچیلریندن بیر "ابن الاثیر" دیر. ابن الاثیر آدیله مشهور اولموش "عزالدین ابوالحسن علی" (۱۱۶۰ - ۱۲۳۴ م.) صلیب محاربه‌لری دؤورو یاشاییب، بو حادثه‌لرله تانیش اولوب، اونلاردا شرکت ائتمیش خلقلر، او جمله‌دن تورک خلقلرینین یاشاییشی ایله یاخیندان تانیش اولموش و حتی "اولو الابصار" آدلی "موصل اتابکلرینین تاریخی" قلمه آلمیشدیر. "ابن الاثیر" "الکامل فی التاریخ" آدلی مشهور اثرینده موسی پیغمبر دؤوروندن دانیشاراق یازمیشدیر:

«فارس شاهی منوچهر زامانیندا یمن شاهی "رائش بن قیس بن صیفی بن سبا" ایچلرینده "شعر بن عطف" آدلی بیر کیشی اولان آتلیلار گؤندردی. او آذربایجانا وارد اولدو و تورکلره دؤیوشدو. نتیجه‌ده تورکلر مغلوب اولدولار. (شمر بن عطف) اوردوسونون کئچدیگی یولو ایکی داشا یازدی و او داشلار آذربایجاندا معروفدور. منوچهر شاه موسی (ع) زامانیندا ایدی. یمنلی لردن سونرا "تبع" آدیله مشهور اولموش "اسعد بن کرب" آذربایجانا گلدی. "تبع" بن آدی "ذوالاذعارین دی المناررائش" ایدی، او دا تورکلرایله دؤیوشدو و اونلاری مغلوب ائدیپ، یمنه قایتدی. یمنلیلر قایداندان سونرا، اوزون مدت آذربایجان تورکلرین حاکمیتی آلتیندا قالدی، تا کی خسرو و افراسیاب دؤیوشدولر»^۱.

*

ابن الاثیرین بو سؤزلریندن آیدین گؤرونور کی، حضرت موسی (ع) زامانی، یعنی م.ق. اون اوچونجو عصرده و اوندان سونرا، یعنی ماننا - ماد دؤورونده بو گونکو آذربایجاندا تورکلر ساکین اولوب، حاکمیت ائتمیش و مدنیت یاراتمیشلار. شبهه سیز ابن الاثیرین "تورک" لر دئدیگده، منظور و تورکلرین او زامان آذربایجاندا اولموش بابالاری، یعنی ماننالیلار اولموشلار.

بوتون بونلارلا بیرلیکده بیر داها قید ائدک کی، ماد ایمپراتورلوغونون داخلینده، شبهه سیز، مختلف دیللی خلقلر و میللتلردن ده، او جمله ده هند - آوروپایی دیللی خلقلردن ده بو ایمپراتورلوغون ترکیبینه داخل اولموش و بیر سیرا جهتلردن اونا تأثیر ائتمیشلر.

یثری گلمیشکن بیر داها قید ائدک کی، بیر سیرا عالیملر و خصوصیه سون زامانلاردا، بو فیکیرده دیرلر کی، ماد و ماننا دیللی هاما ایللام دیلی اولموش و یالنیز لهجه مقیاسیندا اوندان فرقلنمیشدیر و بو سببدن ده ماد و ماننا دؤولت لرینین اداری - رسمی و تجارت دیلی هاما ایللام دیلی اولموشدور. بو عالیملردن بؤیوک دیلچی عالیم ن. یا. مار ایللام دیلینی هئچ بیر قید و شرط اولمادان "ماد" دیلی آدلاندیرمیشدیر.^۱

قوتی - لولوبیلرین اوولادی اولموش اصیل مرکزی ماد و ماننا اهالیسی - بوگونکو جنوبی آذربایجان و همدان اراضیسینده یاشامیش خلقلر دیل و کؤک جهتدن نه تکجه یاخین شرقین او زامانکی خلقلری ایلاملار، کاسسیلر، هورریلر، اورارتولار و ... خلقلرینه یاخین اولموشلار، بلکه اونلارین او زامانکی اورتا آسیا، یعنی خزرین شرق ساحل لری ساکینلری ایله ده میللی - مدنی ایلگیلری و واحد سرنوشتلری اولموشدور. بو واقعیتی ا.م. دیاکونوف دا تأیید ائده رک یازمیشدیر: «عینی زاماندا نظره آلساق کی، کاسپی (خزر) دریاسینین شرقی و غربی ساحل لرینین حیوان بئجرن خلقینین تاریخی جهتدن مادلا یاخین ایلگیسی اولموش، همده مدنی و (اونلارین بؤیوک حیصه سی) قومی جهتدی اونلارا اوخشار، همانند اولموشلار، باشا دوشریک کی، مادی سرنوشتی همیشه اورتا آسیانین مقدراتی ایله مربوط اولموشدور».^۲

ا.م. دیاکونوفون "مادی سرنوشتی همیشه اورتا آسیانین مقدراتی ایله مربوط اولموشدور." جمله سی اولدوقجا معنالی، دهرین و دقته لایق بیر جمله دیر و اوخوجودا بئله تأثیر بوراخیر کی، اونون مؤلفی مرکزی مادلارین دیل، کؤک و ائتتیک خصوصیتلری باره ده قطعی موقعیته مالیکدیر و اونلاری التصاقی دیللی بیلیر و اورتا آسیادان اولمالاریندا شبهه ائتمیر. لاکین ماد تاریخنین چئشیدلی فصیللریله تانیش اولدوقدا، گؤروروک کی، اونون مؤلفی ا.م. دیاکونوف مرکزی ماد اهالیسینین دیلی، کؤکو و ائتتیک خصوصیتلری باره ده تامامیه یوخاریداکی فیکیرین عکسینه دوشونور. مؤلف اثرینین چئشیدلی یثرلرینده تردیدلر و قطعیت سیزلیکلر گؤستریدیکدن سونرا،

۱ - ماد تاریخی، ص ۷۲.

۲ - ماد تاریخی، ص ۹۱.

نهایی شکیلده بوتون مادلارین هند - آوروپایی دیللی، "ایران دیللی"، و "آریایی" کؤکلو اولمالاری فیکرینی ایره‌لی سورور. بو مسئله مادلارین دیل و کؤکلریله، ائتتیک خصوصیتلریله باغلی اولدوغو اوچون، اونو بورادا آچیقلاماغی لازم بیلدیک.

□ مرکزی ماد خلقلرینین دیلی باره‌ده

کئچین فصیللرده دئدیکلریمیزدن گؤرونور کی، ماد ایمپراتورلوغونون ایلک تمل داشی م.ق. ۶۷۳ - نجی ایل قیامیله قویولدو. اورادا ماد ایمپراتورلوغونون تمل داشلاری قویولان زامان مرکزی مادلارین دیلی باره‌ده گئیش و اساسلی معلومات وئرمیشیک.

کئچن بحثلریمیزده دؤنه - دونه قید ائتدیگیمیز کیمی، مرکزی ماد ائللرینین قیاما قالدیغی "بیت کاری"، "مادی"، "ساپاردا" ایاالتلرینین ائللری، بو گونکو همدان - قزوین - زنجان - اسدآباد آراسینداکی اراضیده او زاماناقدر و او زامان یاشامیش ائللر قوتتی - لولوبیلرین نسلی، سومئر، ایلام، کاسسی، اورارتو، ماننلارلا عینی کؤک و ائتتیک خصوصیتلره مالک ائللر اولموشلار، بونا گؤره‌ده دیللی التصاقی اولموشدور. بیز بو باره‌ده دؤنه - دؤنه دانیشمیشیق. بیزجه بو مسئله مباحثه سیزدیر، چونکی او زامان یاخین شرق منطقه‌سینده یالیز سامی و التصاقی دیللی خلقلر اولموشدور، لاکین بونا رغماً، بیر سیرا تاریخچیلر و خصوصیه ایران و فارس تاریخچیلری مرکزی مادلاری هند - آوروپایی دیللی، ایران دیللی گؤستهریر و ائله نشان وئریرلر کی، گویا بو مسئله قطعی، شبهه سیز و مباحثه سیزدیر.

بو باره‌ده ایران تاریخچیلری پهلویلر دؤوروندن بری و سون زامانلاردا او قدر یازیب درگیلری دولدورورلار کی، فقط مؤلفلرین آدلارینی یازماقلا بئله باشا گلمز. بوتون بونلارین هامیسینین سؤزونون جانی بو جمله‌دیر: "ایسکیتلر و مادلار آریایی و ایرانی زبان اولموشلار". بوتون بو تاریخچی و گنج قلملر مطلق و شبهه سیز بیر واقعیت کیمی ایره‌لی سوردوکلری بو فیکره هئچ بیر تاریخی سند و مدرک گؤستمیرلر. اونلارین بو ادعالارینا تاریخی فاکت و دیللی اؤز آغ ساققاللاری اولموش تاریخچیلرین یاخین کئچمیشده سند و مدرکسیز، شخصی فیکرلری کیمی ایره‌لی سوردوکلری همین فیکر و ادعادیر. بو کیمی یازیلاردان نمونه اولاراق "کتاب پاز" مجله‌سینین یئددینجی، قیش ۱۳۷۰ - نجی ایل ساییندا "رجبعلی لباف خانیکی"نین "ایران و اورتا آسیانین اورتاق مدنی - هنری ایلگیلری" مقاله‌سینه باخماق کفایتدیر.

بیز شبهه ائتمیریک کی، ۹۰۰ ایل میلاددان قاباقدان ایران فلاتینا آخماغا باشلایان هند - آوروپایی دیللی خلقلر تدریجله ایرانین جنوب، کرمان و قسماً شرق طرفلرینده یورد سالیب یاشامیش و التصاقی دیللی مرکزی ماد ائللریله دوغو و جنوب طرفیندن قونشو اولموش، اونلارلار مدنی، اقتصادی و سیاسی علاقه‌ده اولموشلار و بو علاقه ماد حکومتی یارانان زامان ۳ - ۴ عصرلیک

سابقه یه مالک ایدی. بونا گؤره ده بو دؤورده بعضی هند - آوروپایی دیللی ائللرین دیلریندن اولان بعضی سۆزلر، شخص آدلاری و سایره نین مرکزی ماد ائللرینین دیلینه کئچمه سی و عکسینه التصاقی دیللی خلقلرین سۆزلری و شخص آدلاریندان ایران دیللی خلقلرین دیلینه کئچمه سی تامامیله طبیعی و عادی بیر حالدير و گرک ایدی اولایدی. لاکین بو جزیی مسئله لر او زامانکی مرکزی ماد ائللرینین دیلینین هند - آوروپالاشماسی دئمک دئییلدیر. بیر دیلدن بیر سیرا سۆزلرین باشقا بیر دیله کئچمه سی او دیلین ماهیتینی چئویره بیلمز.

بیز بورادا بعضی آوروپا، کئچمیش سووئت و اکثر ایران تاریخچیلرینین او زامانکی مرکزی ماد اهلایسینین ایران دیللی اولماسی باره ده قطعی فیکیر و ادعالارینا توخونماق ایسته میریک، چونکی او زامان مرکزی ماد اهلایسینین التصاقی دیللی اولماسینی بیز دلیل و ثبوتلارلا دؤنه - دؤنه گؤستریمیشیک، بورادا یالنیز ا.م. دیاکونوفون بو باره ده کی فیکرینه توخونماق ایسته میریک. قید ائدک کی، یثرینده گؤستریدیگیمیز کیمی، ر. قیرشمن ده بو فیکیرده دیر.

بیر ماد تاریخی متخصصی کیمی ا.م. دیاکونوف، گؤرون دوگو کیمی، نه سومئر، ایلام، ماننا، قوتتی و لوللویی دیللریله مستقیم شکیلده مشغول اولموش، نه ده، معلوم اولان، چاغداش تورک دیللری و دنیا تورکولوژیسی ایله ده رین تانیشدیر. او یالنیز مختلف آوروپا عالیملرینین قضاوتی اساسیندا مادلارین دیلی باره ده دانیشیر. ا.م. دیاکونوف بیر طرفدن واقعیته گؤرن بیر تاریخی کیمی، مرکزی ماد ائللرینین قوتتی - لوللوییلرین نسل، التصاقی دیللی اولماسینی گؤرور، او بیری طرفدن ایسه او زامانکی مرکزی ماد اهلایسینین ایران دیللی اولماسی باره ده متعصب عالیملرین فیکرینی گؤرور. بو عالیملر هم مادلار، همده ایسکیتلری سۆز سوز هند - آوروپایی دیللی گؤستریمیشلر. بو مطالعه لر دن سونرا ا.م. دیاکونوف اوچ ماد رهبری: "خیشتیریته"، "مامی تیارشو"، "دوسانتی" نین آدلارینین بیرینجیسینی اؤزونه خاص اوسلوبلا، ایکینجیسینی "هئرتسفئلد" ین قریبه سۆزونه اساساً هند - آوروپا دیللرینه خاص اولان سۆزلر گؤستریدیکن سونرا، یازیر:

«قاباقلار دئدیگیمیز کیمی، ظاهرده ماد قبیله لرینین اورتاق دیلی ایرانسی ماد دیلی ایدی و ایسکیتلرین ظاهر اولماسی، احتمال آدی چکیلن دیلین وضعیتی اؤلدن داها آرتیق محکم لندیردی، اونا گؤره شبهه سیز دئمک اولار کی، ایسکیتلر او دیلی آسان باشا دوشوردولر و اونا گؤره ده ایسکیتلرله مادلارین آنلاشماسی و معاشرتی اوچون وسیله واریدی»^۱.

اولا معناسی قطعی معلوم اولمایان نچه آد اساسیندا بیر خلقلین دیلی باره ده قطعی قضاوت ائتمک اولماز. بئله بیر قضاوتی ائدن ا.م. دیاکونوف ماد قبیله لرینین، یعنی قوتتی - لوللوییلرین نسلینین دیلینی هند - آوروپایی دیللی گؤسته ریر و بو ادعائین دلیلین ایسکیتلرین ماد دیلینی باشا دوشمه سی قید ائدیر. یوخاریدا گؤستریدیگیمیز کیمی، بیر سیرا آوروپا و اساساً ایران تاریخچیلری

ایسکیتلری سۆزسوز و مباحثه سیز ایران دیلی بیر ائل بیرلشمه سی بیلیرلر. حالبوکی، اوللر دؤنه - دونه اثبات ائتدیگیمیز کیمی، نه قوتتی - لوللوبیلرین نسللی اولموش مرکزی ماد ائللری، نه ده ایسکیتلرین هئچ بیرى نه اینکی ایران دیللی اولمامیش، بلکه عکسینه التصاقی دیللی اولموشلار و ایسکیتلرین مادلارین دیلینی باشا دوشمه سینین سببی، اوللر گؤستریدیگیمیز کیمی، هر ایکیسینین اورتا آسیادان گلمه سی و واحد کؤک و دیله مالک اولماسی، التصاقی دیللی اولمالاری اولموشدور، نه اینکی هند - آوروپا دیللی اولمالاری.

م.ق. بیرینجی مین ایللیگین اوللریندن ماننا و مادلار داخلینده زردوشت دینین روشیملری تدریجله مختلف قبیله لر و کیچیک ماننا شاهلیقلاری داخلینده میدانا گلیر و بونونلا علاقه داردا زردوشت موغلاری بیر اجتماعی دسته و یا بیر ائل کیمی یارانیر و یا اولدن مؤوجود اولموشدور. یقین بو موغلارین دینی دیلی اولدن، ماننا - ماد خلقلرینین داخلینده یاشادیقلاری و اونلارین بیر ائلی و قوروشو اولدوغو اوچون، التصاقی و ماننا - ماد دیلینین اؤزو و یا اونا یاخین و اونون بیر لهجه سی اولموشدور. آیری جور تصوّر ائتمکده ممکن دئییلدیر.

ا.م. دیاکونوفون مرکزی ماد اهلایسینین ایران دیللی اولماسی باره ده گتیردیگی ایکینجی دلیل موغلار و اونلارین دینی نین مادلار داخلینده یایلماسی ایدی. او یازیر: «احتمال موغلار و اونلارین دینی بو زامان ماد تورپاقلارینین باشا - باشیندا یاییلدی و موغلارین دیلی ایرانلی بیر دیل ایدی»^۱.

معلوم دئییلدیر نه اوچون التصاقی دیللی اولموش ماننا - مادلارین بیر ائلی اولان و اونلارین داخلینده یاشاییب میدانا گلیمیش موغلارین دیلی ایرانلی اولدو؟ ا.م. دیاکونوف ماد حکومتی دؤورونده اولموش بو موغلارین دیلینی هامان ساسانیلر دؤورو زردوشت موغلارینین دیلی بیلیر، حالبوکی، تقریباً ۱۴۰۰ ایل زامان فاصله سی اولان بو ایکی دؤور موغلارینین دیلی آراسیندا اوخشار جهتلر اولمامیشدیر. همین بو ماد - ماننا دؤورونده ماننا - ماد دیللی اساسیندا تدریجله یارانیب شکله دوشموش "اوئستا" اسکندر زامانی آرادان آپاریلدی و داها سونرالار اشکانی شاهلی "بالاش" اونون تازادان شفاهی و کتبی قالیقلارینی بیر یشره توپلادی و بو ایکینجی دفعه توپلانان "اوئستا" ساسانیلر دؤورو فارس دیلینه چئوریلدی. بو ترجمه هم او دؤورون فارس دیلینی، همده بالاش طرفیندن توپلانمیش ماد - ماننا دیلینده اولان اوئستانین دیلینی بیلن، اؤزلری ده هامان ماد - ماننالی اولموش موغلار طرفیندن ساسانیلر دؤورو فارسجاسینا چئوریلدی. چئوریلدیکن سونرا اسکی اوئستانین اصیلینین نه اولدوغو معلوم اولمادی. یقین او، ماد - ماننا دیلینده اولموش بوتون یازیلار و سندلر کیمی ساسانی شاهلاری، او جمله دن اردشیر گؤسته ریشی ایله باش موغ "تئسر" طرفیندن آرادان آپاریلدی.

□ التصاقی دیللی مرکزی ماد ائللیله دؤور و جنوب طرفیندن توپلانو اولموش، اونلارین
* ۱ - ماد تاریخی، ص ۲۵۵.

بونا گۆرەدە بحث ائتدیگیمیز ماد - ماننا دۆوروندە مرکزی ماد مۇغلارینین دیلیلە ساسانیلر دۆورو مۇغلارینین دیللرینی بیر آریا قویوب عینی لشدیرمک قریبەدیر، اونلارین آراسیندا هئچ بیر علاقه و ایلگی اولمامیشدیر.

ماننا - ماد دۆورو مۇغلاری زردوشتیزمین لاپ ایلک فورمالاشیب یارانما دۆورلری مۇغلارینین دیلی - ماننا - ماد خەلقلری دیلینین بیر لهجەسی، التصاقی بیر دیل، اۆزودە م.ق. ۷ - ۸ - نجی یوز ایللیکلرین التصاقی دیلی اولموشدور، ساسانیلر دۆورو مۇغلارینین دیلی ایسە ساسانیلر دۆورو فارس دیلی، اۆزودە میلادی ۳ - ۴ - ۵ - ۶ - نجی یوز ایللیکلرین فارس - پهلوی دیلی اولموشدور. دئمک، بو ایکی دیل آراسیندا هئچ بیر یاخین لیق اولما بیلمز، اولما گۆرەکی، اونلار کۆک اعتباریلە آیری - آیری دیللر قوروھوندان اولموشلار. ایکینجیسی، اونلارین آراسیندا تقریباً مین دۆرد یوز ایللیک زامان فاصلەسی اولموشدور. بونلاری نظره آلدیقدا آیدین اولورکی، ا.م. دیاکونوف زردوشت دینینین آستیاک دۆورو ایلک مۇغلارینین دیلینی ساسانیلر دۆورو مۇغلارینین دیلیلە عینی لشدیرمکدە جدی سہو ائدیر. ا.م. دیاکونوف اونا گۆرە بو ایکی دستە موغو عینی لشدیریرکی، ہر ایکسی زردوشت دینی رہبرلری اولموشلار. بو اونا بنزە بیرکی، دئیک بو گونکو تورک و فارس روحانیلرین هامیسی عربدیرلر، اونا گۆرەکی، هامیسی مسلماندیر، عرب دیلیندە اولان قرآن مجیدە اینانیر و ایسلام دینینین رہبرلری حساب اولورلار.

بحث اولونان دۆورودە مرکزی ماد اہالیسینین ہند - آوروپایی دیللی اولماسینی گۆستەرن ا.م. دیاکونوف بلافاصلە یازیرکی، ہامان اثلردە غیر - ایرانی عنصرلر گوجلوایدی. دیاکونوفون سۆزلرینی اوخویاق:

«ایشین اولیندە و مۆوجود مطبلرین مطالعەسیندن نظره گلیرکی، شاید غیر - ایرانی دیل عنصرلری (شہہ سیز دیاکونوفون مقصدی مرکزی ماد اہالیسینین اصلی دیلی - التصاقی دیلیدیر. م.) گوجلو اولموشدور و اونون وارلیغی او آدلارین یایلماسیندان ثابت اولورکی، اونلارا ہند - آوروپایی دیللردە اشتقاق تاپماق غیر - ممکندور. بونا گۆرەدە تام اطمینان ایلە یالنیز دئیە بیلەریک کی، خیشتیریتی و اونون متحدلری "مامی تیارشو" و "دوسانتی" مادایدیلر. لاکین اونلارین "ایران دیللی" ماد و یا "کاسپی دیللی" ماد اولماسی بارەدە تام ایناملا فیکیر دئیە بیلەریک»^۱.

ا.م. دیاکونوف بیر طرفدن دئییرکی، مرکزی ماد اراضیسیندە یاشایانلار داخلیندە غیر - ایرانی عنصرلر گوجلو اولموشدور، یعنی یثرلی اہالی غیر - ایرانی دیلدە، التصاقی بیر دیلدە (چونکی مرکزی ماد و بو گونکو آذربایجان یثرلریندە سامیلر نہ او زامان، نہدە هئچ وقت اولمامیشلار). دانیشمیشلار. بئلە اولدوقدا بو خەقلرین داخلیندن چیخان، بو خەقلرین بالاسی، اوغلو اولوب، اونلارین داخلیندە دوغولوب، بۆیوین، اونلارین سعادت و آزادلیغی اوچون خەقلرینین قاباغینا

دوشموش رهبرلر نثجه بیردن - بیره اؤز آنا دیللرینی اونودوب، آتیب، "ایرانی دیللی" اولدولار؟! نه اوچون آقای ا.م. دیاکونوف او رهبرلرین (خیشتیری، مامی تیارشو، دوساننی) "ایران دیللی" دئییل، "کاسپی دیللی" (منظورو هامان التصاقیدیر) اولماسی بارهده قطعی فیکیر دئییه بیلیمیر؟! او زامان التصاقی دیللی ائللرین رهبری اولان اوولادلاری نثجه اؤز دیللرینی آتیب، اونودوب، مدنیتجه اؤز خلقلریندن چوخ آشاغی سوییهده اولان بیر ائللین دیلینی اؤیرندیلر؟! و نه اوچون، نه سبب و علته گۆره بو ایشی گۆردولر؟!!

ا.م. دیاکونوفون بو سطرلرینده مرکزی ماد اهایسینین هند - آوروپا دیللی اولماسینین قطعی لیگینی رد ائدیرسهده، اونون التصاقی لیگینی ده قبول ائتمیر. نظره گلن دیاکونوف بورادا یا ایناندیغی تاریخی واقعیتی گؤستره مییش، یادا بعضی آوروپا، کئچمیش سووئت و ایران تاریخچیلرینی اؤز علییهنه قالدیرماق و اینجیتمک ایسته مه میشدیر. دیاکونوفون بو سؤزلریندن استفاده ائده رک بیر داها تأکید ائتمه گی لازم بیلیریک کی، نسیلدن - نسیله التصاقی دیللی اولان قوتتی - لوللوبیلرین نسلی کیمی نثجه مین ایل افتخارلا حیات سورموش، خارجی هجوملار مقابلینده مقاومت ائدیب، دیل و میللی خصوصیتلرینی ساخلامیش، نه تکجه هند - آوروپایی دیللی خلقلره تابع اولمامیش، بلکه اونلاری اؤزلرینه تابع ائتمیش خلقلرین رهبرلری "آریایی" اولابیلمز، اونلار آنا - بابالارینین افتخارلی یولو و مبارزه سینه داوام ائتمیش، اؤز دیللرینده دانیشمیش، آدلارینی اؤز دیللرینین سؤزلریندن سئچمیش، دؤولت، اداره و یازی دیللی، چوخ احتمال، اؤز آنا دیللرینه چوخ یاخین اولان ایلام دیلی اولموشدور.

داها سونرا ا.م. دیاکونوف خیشتیری نین مرکزی "کار - کاشی"، بیتکاری (بوگونکو همدان و اورادان جنوب حیصه لر) اهایسینی میللی جهتدن قاریشیق گؤستریر. دوغرودان او زامان ایندیکی همدانین جنوبو و غرب اراضیسی هم قدیمدن بابیل و سامی خلقلرینه، هم ایلام و کاسسی خلقلرینه، همده آریالارین ایران فلاتینا گلمه سیندن سونرا، آریا دیللی ائللره یاخین اولموش، شبهه سیز اونلاردان دا بو منطقه یه گلیب یاشامیشلار و نتیجه ده اونلارین دیللرینین ده یئرلی اهایسین دیلینه تأثیری اولموشدور، آنجاق ایلام و کاسسیلرین تأثیری قونشو اولدوقلارینا گۆره، داها گوجلر اولموش، آپاریجی و رهبر رول اوینامیشدیر.

او زامان بوگونکو همدان و اونون اطرافیندا قوتتی - لوللوبیلرین نسبتاً اینکیشاف ائتمیش دیلی، همده چوخ احتمال رسمی - اداری و تجارت دیلی اولاراق، ایلام دیلی اساس انسیّت واسطه سی، گئنیش خلقلین دانیشیق دیلی اولموشدور. بو یئرلرین اهایسی بو دیل خصوصیتلرینی تاریخ بویو قورو یوب ساخلامیش و بوگونده او دیلین چاغداش شکلینده دانیشیرلار.

همدان و اطراف اهایسینین اؤز آنا دیللرینی قورو یوب ساخلاماقدان قدیمدن اوز جنوبغرب طرفلریندن التصاقی دیللی کاسسی و ایلاملارلا قونشو اولمالارینین دا تأثیری آز اولمامیشدیر. ایلاملاردان دا بو گونه قدر اؤز ایلام دیللرینی ساخلایانلاری واردير و بیز یئرینده اونا اشاره

اٹمیشیک. ایلام، کاسسی و ماننالیلارلا عینی دیللی و کۆکلو اولماق نتیجه سینده، او زامان مرکزی ماد اھالیسینین دیلی، سامیلرین غریدن و هند - آوروپایی خلقلرین جنوبدان و شرقدن تأثیر ائتمه سینه باخمایارق، التصاقی اولاراق قالدی و هئچ ده ا.م. دیاکونوفون دئدیگی کیمی: «طبیعییدیر کی، ماد شاهلیغینین رسمی دیلی، یعنی اسکی ماد مؤلفرینین "ایرانی دیل" آدلاندیردیقلاری او دیل قبیله لر آراسی اورتاق دیل اولدو»^۱ اولمادی.

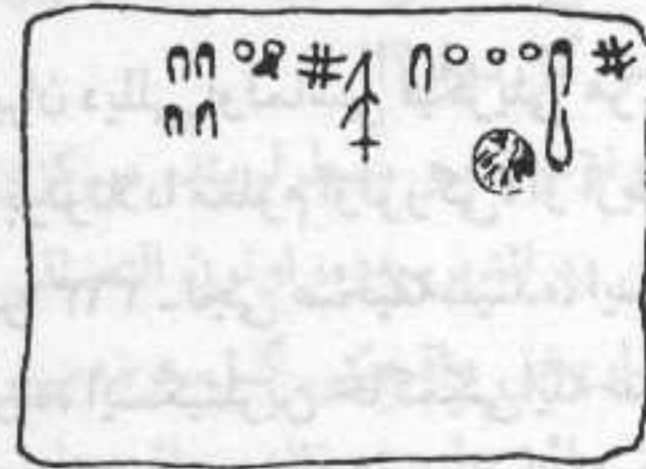
داها سونرالارا ا.م. دیاکونوف اؤز اثرینده مادلارین ایران دیللی اولماسی فیکرینی هر جور شبهه و تردیددن اوزاق قطعی و شبهه سیز شکیلده گوسته ریر و بونولادا معلوم اولور کی، او آریایی تعصبدن یاخاسینی قورتارا بیللمه میشدیر. بو مسئله ماد تاریخینین ۲۶۳ - نجی صحیفه سینده، ایسکیتلرین ۲۸ ایللیک حاکمیتی ایله علاقه دار وئریلمیشدیر. بیز بو باره ده ایسکیتلرین حاکمیتی ایله علاقه دار اولان بؤلومده دانیشمیشیق. ایشغوزلار - ایسکیتلر بحث ائتدیگیمیز دؤور، یعنی مادلارین اوللرینده مرکزی ماد و آذربایجانا گلیرلر. ایشغوزلارین التصاقی دیللی اولماسی بو اولکه لرین باشندان - بنادان التصاقی اولموش دیل لرینی محکم لندیردی. بئله لیکله معلوم دئییلدیر کی، تاریخ بویو او زاماناقدر مرکزی ماد اھالیسینین دیلی التصاقی اولدوغو حالدا، هانسی عامیل، سبب و تاریخی حادثه نتیجه سینده، اؤزوده علمی دوشونجه و واقعیت تامامیله ضد، عاغل و منطقه مخالف اولاراق، بیردن - بیر، آز مدت ده ده ییشیب، ایرانی، هند - آوروپایی اولدو؟ مادلارین رسمی - اداری یازی دیلی باره ده بو گونه قدر تاریخی کتیبه، سند و یازی اله گلمه دیگی اوچون، عالیم لر بو فیکیرده دیرلر کی، ماد حکومتینین رسمی، اداری یازی دیلی هاما ایلام دیلی اولموشدور. بو واقعیتی آشاغیداکی فاکتارلار تأیید ائدیر:

۱ - مرکزی ماد اھالیسی التصاقی دیللی اولمالاریله برابر چئشیدلی لهجه لی اولموشلار. ماد حکومتینین اوللرینده اونلارین مختلف لهجه لری هله بیرله شیب واحد بیر ادبی دیل میدانا گتیرمه میش ایدی.

۲ - هخامنیش شاهلاری اؤزلرینی پارس و ماد شاهی یازاردیلار، بونا گؤره ده کتیبه لری اوچ دیله - قدیم پارس، ایلام و بابیل دیل لرینده اولاردی. بو اوچ ایلدن ایلام دیلی هاما مادین دؤولت دیلی، مرکزی ماد اھالیسینین رسمی، اداری و تجارت دیلی ایدی.

۳ - ماد حکومتینین یارانماسیندان نئچه مین ایل قاباقدان، یاخین شرق منطقه سینین اؤنملی قسمتی اولموش بو گونکو ایرانین بوتون غرب اراضی سینده التصاقی دیللی خلقلر یاشامیشلار. بو خلقلر قدیم لیک، مدنیتی نین یوکسک لیگی، دیلینین ادبی دیل کیمی لاپ اولدن بو اراضینین خلقلری، خصوصیه مرکزی ماددا ایشلنمه سی، تجارت و دؤولت اداره لری دیلی اولماسی سببی ایله، ایلام مدنیتی بو خلقلرین مدنیتی نه جدی تأثیر ائتمیش، اوزون مدت اونلاری اؤز تأثیری

آلتیندا ساخلامیش و ایلام دیلی بو خلقلرین تجارت، رسمی دؤولت و اداره دیلی اولموشدور. بونا گؤره ده قورولان ماد حکومتین رسمی اداری دؤولت دیلینین ایلام دیلی اولماسی منطقه ده اویغون بیر حادشه نظره گلیر. □ □ □

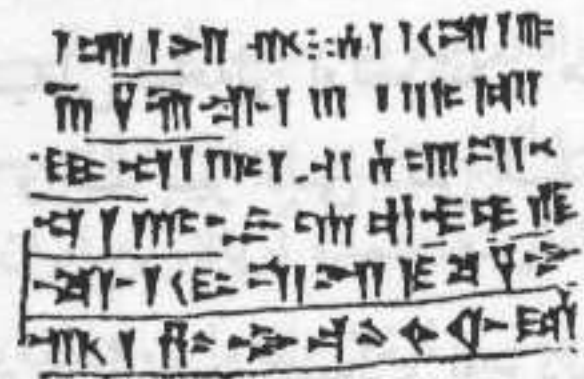
[ش - ۱۴۲] کاشانین سیلک تپه سیندن بیر ایلام صورت حسابی. م.ق. III مین ایلیگی سونلاری.

اسکی پارس دیلی

[ش - ۱۴۳] "کاسسی" میخی ایفباسی. م.ق. III مین ایلیگی اوجونجو ربعو.

ایلام دیلی

بایبل دیلی

[ش - ۱۴۴] داریوشون اوج دیلده اولان کتیبه سیندن نمونه لر. (اثر میتاز موزه سی)

□ "تۈرك" سۆزونون كۆكۈ، معناسى و تارىخى

چاغداش دونيادا تۈرك كلمەسى تقريباً ۳۰۰ - ۲۶۰ مىليونلوق عىنى كۆكلۈ اينسانلار كۈتلەسىنىن ھەم دىل، ھەمدە ائتنىك خصوصىتلىرىنى بىلدىرن بىر اصطلاحدىر. بۇ كلمە، ھەلە بۇگۈنكىش معنالى اصطلاح يارانمادان و بۇگۈنكىش مضمونو كسب ائتمەدن، چۇخ اوللر ميدانا گلەمىشىدىر. بۇ سۆزون يارانماسى تۈرك ائللرىنىن اولدوقچا قەدىم حياتىلە علاقەداردىر و اونون يارانما تارىخىنى دىققەت مەنەنلەشدىرمەك چەتەندىر. احتمال بۇ كلمە مىلادىدان ئىچە مەن ايل اولل يارانمىشىدىر، آنچاق او م.ق. ايكىنچى مەن ايللىگىن سون يوز ايللىكلرىندە مۇوجود اولموش، م.ق. بىرىنچى مەن ايللىگىن ايلك يوز ايللىكلرىندە تۈرك ائللرى داخلىندە ايشلەنمىش و بىر ئىچە عصر سونرا، تەدرىجەلە كۆستردىگىمىز اصطلاح شەكلەنە دوشموشدۇر. دئەمك تۈرك كلمەسىنىن يارانىپ، بىر اصطلاح شەكلەنە دوشمەسىنىن اھمىيەتلى قىسمتلىرى بىر ئىچە مەن ايللىكلىرى عايدىر، بونا كۆرەدە بۇ كلمەنىن يارانماسى و اصطلاح چەتەنلەمەسى بارەدە علمى مەلۇمات و تەحقىقاتىن خلاصەسىنى بورادا وئرمەك لازىم بىلدىك.

تۈرك كلمەسىنىن ھارادان ميدانا گلەمەسى و نە معنا داشماسى بارەدە مەخلف أوروبا و غىر - تۈرك عالەملر چەتەنلى فەكىرلر ايرەلى سورموشلر، لاکىن، فەكىرىمىزچە، بونلارەن بەغىيىسىندە مەنەن حەقىقتلر اولسادا، اساساً يالنىش و تۈرك دىلەنە دەرىن وارد اولماماغىن نەتىجەسىدىر. سون زامانلار تۈرك كلمەسى دوزگون و علمى باخىمدان دوغرو شەكلەدە آچىقلانمىشىدىر.

"تۈرك" سۆزو ھارادان ميدانا گلەمىش و ايلك معناسى نە اولموشدۇر؟

بەغىي تۈرك دىلى و تارىخى عالەملرى، او جەملەدن "عادىلە آيدىن" خانىمەن فەكىرىنچە بۇگون دونيادا ۲۶۰ مىليون حەدودوندا اولان دونيانىن اھمىيەتلى خەلقلىرىندە بىرى تۈركلرىن آدى - "تۈرك" كلمەسى بۇگونكو آذرى دىلەندە ايشلەن "دورماق" (دايانماق، كۆمەك، توقف ائتمەك) فەلەندەن يارانمىشىدىر. بۇ تۆرەمەنىن جەريانى بئلە اولموشدۇر:

اورتا آسيا خەلقلىرىنىن اكثرىندە ھەم اسكى دۇورانلاردا، ھەمدە مەاصر دۇوردە، آذرى دىلەندە بۇگون "دورماق" كىمى ايشلەن فەل "تورماق" شەكلەندە ايشلەنەر، يعنى "د" سسى "ت" سىنە چەتەرلىلر. بۇ عادى بىر دىلچەلىك - فونەتىك حادەدەر.

قەدىم تۈركلرىن بىر قىسمى، عادى اقتصادى حياتلارەلە علاقەدار، كۆچەرى حيات سورردىلر، اۆزلىرىدە ائللر بىرلەشمەسى حالەندا ياشاردىلار. بۇ سۇ بىرلەشمەلرىنىن بەغىي ائل و طایفالارى، ھەر ھانسى سىبە كۆرە، اۆز باشچىلارەن رەبەرلىگى آلتىندا، كۆچەرى حياتدان ال چەكىپ، سۇ بىرلەشمەسىندەن آيرىلاراق، اوتوراق حياتا كەچەردىلر. بىر ائل اوتوراق حياتا كەچەدىكەدە، سۇيون

کۆچه‌ری حالدا قالانلاری اونلارا "تورماق" فعلیندن فعلی صیفت دوزلدرک، "توروق"، یعنی دایانان، گزمه‌ین، توقف ائدن دئیردیله. بو سؤزون "تورماق" فعلیندن یارانماسی بوگون تقریباً بوتون تورک سیستمی دیلرده عادی بیر صرف قایداسیدیر. نتیجه کی چاغداش آذری تورکجه‌سینده "آچیق، باتیق، اویوق، اوچوق، ... فعلی صیفتلرینده گؤروروک کی، "آچماق، باتماق، اویماق، اوچماق، ... مصدرلریندن میدانا گلیمیشدیر. بو کلمه سونرالار تدریجیه بعضی تورک ائللرینین، آشاغیدا گۆره‌جگیمیز کیمی، آدی اولموشدور.

سونرالار مشهور "گۆی تورک" حکومتی یارانماقلا بو "توروق" سؤزونون قالین دوداقلانان ایکی سسی "گۆی" (اساساً آلاه و سماوی معنا سیندا) اینجه دوداقلانان "او" - سسینی تأثیرینده، تورک دیلینین آهنگ قانونونا - سس اویومو قورالینا اویغونلاشاراق، "توروک" اولور. (گۆی توروک). سونرالار بو کلمه مستقل شکلیده ایشلندیکه "توروک" شکلینده دئییلیر. "گۆی تورکلر" میلادی یئددی و سگگیزینجی یوز ایلیلکلرده حاکمیت ائتمیشله.

بو سؤز داها سونرالار تورکلرین عرب الیفباسینا کئچمه‌سیله علاقه‌دار "تورک" شکلینده یازیلیر، چونکی عرب الیفباسیندا اینجه دوداقلانان سسلی "و" نون مستقل حرفی اولمادیغیندان و حرکه شکلینده یازیلدیغیندان، حرکه‌له دوشموش و نتیجه‌ده هم تلفظ، همده یازیدا "تورک" شکلینه دوشموشدور. آنادولو تورکلرینده ده بو کلمه اختصار اولاراق، "تورک" شکلینه دوشموشدور. □□□

□ تورک خلقی و دیلی اصطلاحی نئجه و نه زامان یارانندی؟

ایستر دیل، ایسترسه‌ده بیر سیرا خلقلرین آدی اولان "تورک" اصطلاحی میلاددان سونرا عمومی لشمیش بیر آد و تئرمین اولموشدور. لاکین بو کلمه میلاددان چوخ قاباقلار میدانا گلیمیش و حتی معین تورک ائللرینین آدی اولموش، همده چئشیدلی شکللرده تلفظ اولموشدور.

تورک آدینا میلاددان قاباق آسوری منبعلرینده راست گلیریک. تاریخچی عالیم "یامپولسکی" نین یازدیغینا گۆره آسوری منبعلرینده قید اولموشدور کی، او زامانلار اورمو گؤلونون هنده‌وری اراضیسینده "توروق" لار - تورکلر یاشامیشلار. بو تاریخی معلوماتدا یئر آدی، یعنی بو گونکو آذربایجان معلوم اولسادا، تاریخی دقیق معلوم دئییلدیر، لاکین شبهه‌سیز آسوری ایمپئراتورلوغو دؤورو، یعنی م.ق. ایکینجی مین ایللیگین اورتالاریندان م.ق. ۶۱۲ - نجی ایل، یعنی آسوری حکومتینین آرادان آپاریلماسینا قدر کی فاصله‌ده اولموشدور. یئرینده گؤستردیگیمیز بیر سیرا منبعلرده گؤسته‌ریلیر کی، آسوری منبعلرینین وئردیگی بو معلومات م.ق. ۱۴ - نجو یوز ایللیگه عایدیر.

اورارتو منبعلرینده ده هامان اورمو گؤل اطرافیندا "توروخ" لارین ساکین اولماسی باره‌ده معلومات واردیر. بو معلوماتلا آسوری منبعلی معلوماتی عینی یئرله و اراضیه عاید اولدوغو اوچون، احتمال وئرمک اولار کی، اورارتو منبعلرینین وئردیگی بو معلومات هامان آسوری

منبعلرینده وئرلمیش معلوماتدیر و هر ایکسی عینی بیر خلقه عایدیر. اورارتو منبعلرینین وئردیگی بو معلومات نئچه عصر سونرا اولسادا، گؤسته ریر کی، عینی "توروخ" و یا "توروق" آدلی ائل و یا خلق بو گونکو جنوبی آذربایجان اراضیسینده اوزون یوز ایلیلکلر بویو یاشامیشدیر. دئمک، ایکی موثق تاریخی منبعین تأییدی اساسیندا قطعی شکلیده دئییه بیلیریک کی، میلاددان ۱۵۰۰ ایل قاباقدان م.ق. ۶۱۲ - نجی ایللر فاصله سینده شک سیز و احتمال او تاریخلردن قاباق و سونرالاردا بو گونکو جنوبی آذربایجانین اورمو گؤل اطرافیندا، هانسی ایالت و ولایتده سه، تورک ائلی، ائلری و یا ائل بیرلشمه لری ساکین اولوب یاشامیشلار. □ □ □

□ بون تورکلر

میرعلی سیدوفون گؤستر دیگینه اساساً "بون تورکلر" م.ق. دؤردونجو یوز ایلیلکده آذربایجان و اونون اطراف اولکه لرینده یاشاییردی لار. سیدوف گؤسته ریر کی، "کارتلینین مراجعتی" آدلی اثرده گؤسته ریلیر کی، اسکندر "لوتانین اوغلانلارینی قاچماغا مجبور ائدنده، غضبلی "بون تورکلر" له قارشیلادیدی. بو "بون تورکلر" "کور" چایی ساحل لرینده یاشاییردی لار و دؤرد شهرده یئرلشمیش ایدیلر. بو ائلر "بون تورکلر" و یا "بون توروقلار" آدلانمیشلار، گورجو عالیم "ی.س. تاکایشویلی" بو ائلری "تورک" گؤسته ره رک یازمیشدیر: «بون تورکلر، یا تورکلر، یادا تورانلیلاردیر»^۱.

آکادئمیک "مار" "بون تورکلر" ی "یئرلی تورکلر" معناسیندا بیلیمیشدیر، بعضی باشقا عالیملر ایسه بو آدی "هون تورکلر" بیلیمیشدیر. گورجو عالیم لری "بون تورکلر" له "قیپچاق" لار آراسیندا فرق گؤرمورلر. بودا تامامیله طبیعی دیر، چونکی بونلارین هر ایکسینین دلی، عادت عنعنه سی، دینی تصوور، حیاتی و عینی ایدی، هر ایکسی تورک ایدیلر.

دئمک، م.ق. بئش و دؤردونجو یوز ایلیلکلرده بو گونکو شمالی آذربایجاندا هم تورکلر (بون تورکلر)، همده "هون" لار اولموشلار. میرعلی سیدوفون گؤستر دیگینه اساساً، بیر سیرا قدیم تورک دیللرینده، او جمله دن "کومان"، "قیرغیز"، "تاتار"، قارا قیرغیز" و سایره ده "بون" "سوی"، نسیل دئمک ایدی. دئمک، "بون تورک" تورک نسلی، تورک سویو دئمک ایدی. بونا گؤره ده تورکلر داخلینده "بون سووار" = سووار" سابیر نسلی، "بون قیپچاق" قیپچاق نسلی، "بون اوغوز" "اوغوز نسلی" شکلینده طایفا و ائل آدلاری اولموشدور. دئمک م.ق. تورک آدلی ائلر هم بو گونکو جنوبی، همده شمالی آذربایجان اراضیسینده یاشامیشلار. □ □ □

□ "هایلان توروقلار" (خایلان توروقلار)

میلادی بئشینجی یوز ایللیکده شمالی آذربایجاندا "خایلان توروقلار" و یا "هونلار" اولموشلار، ارمنی منبعلرینه گؤره اونلارین شاهلارینین آدی "آران" ایدی. قایناقلارین قید ائتدیگینه گؤره "هایلان توکلر" میلادی بئشینجی یوز ایللیگین اورتالاریندا زاقاقازیادا اولموش "هون" سوی بیرلشمه سیندن اولموشلار. سیدوف "باشقیرد" و "اوغوز" دیلرینه اساساً گؤسته ریر کی، "هایلان" سؤزونون معناسی "سئچیلن" سئچیلیمیش، ساییلان معناسیندا ایدی، یعنی "هایلان تورک" حرمتلی اولان، ساییلان و حرمتلی تورکلر معناسیندا ایدی. □ □ □

□ تورکوتلر

"تورکوتلر" "تئلئل" لر ایله بیر اولان ائللرایدیله. بو ایکی طایفادان "تئلئل" لر هون بیرلیگیندن آیریلیب چتین لیکلره دوشموشلرسه، "تورکوتلر" هونلارلا بیر یاشامیشلار. تئلئل لر مالدار ائل ایدی و چین اراضیسیندن اوزاقلاردا یاشاییردیله. تورکوتلر ایسه آلتای داغلارینین اتکلرینده یاشامیش، اوزلری ده ده میرچیلیکله حیات سورموش، قسماده حیواندارلیقلار مشغول اولموشلار. بئله لیکه تورک خلقی همین عمومی آدلا میلاددان سونرا، گوی تورکلردن بری تانیلسادا، اول تورک کلمه سی م.ق. ۱۴ - نجو یوز ایللیکدن معلومدور، ایکینجیسی تورک خلقینین مختلف ائل و سوی بیرلشمه لری بو آدلا آدلاناراق، اولدوقجا قدیم دؤورلردن مؤوجود اولموشدور. م.ی. آرتامانوفون بو باره ده اولان سؤزلری دقته لایق دیر. او یازیر:

"تورک دیللی خلقلر، شبهه سیز، ان اسکی دؤورانین دهرین لیکلریندن مؤوجود اولموشدور...". اونلار "هوننو"، "قاوقیو"، "تئله - حذحس" و باشقا آدلارلا آدلاندیریلیر، لاکین بو آدلار تورک دیلینده دانیشانلاری بوتونلوکله احاطه ائتمیر، یالنیز تورک دیللی اهلینین هامیسینی دا اولماسا، بؤیوک اکثریتینی احتیوا ائدن گئنیش و بؤیوک تورک خاقانلیغینین میدانا چیخماسی ایله باغلی "تورک" تئرمینی گئنیش ائتیک معنا کسب ائدیر.^۱ □ □ □

□ ۳ - خط - الیفبا و یازی

یوخاریدا دئدی کلریمیزدن، هابئله قدیم و یثنی تاریخچیلرین یازدیقلاریندان معلوم اولور کی، میلاددان آزی مین ایل اولدن ماننا - ماد خلقلرینین، شبهه سیز، خطی و یازسی اولموشدور. ا.م. دیاکونوف بو باره ده یازیر:

«قطعی شکیلده م.ق. بیرینجی مین ایله ده ماد اولکه سینده خط و یازی وار ایدی. م.ق. ۹ و یا